

Päivi Salminen
MUMMOJEN AIKA

Pro gradu –tutkielma
Sosiologia
Kevät 2011

Lapin yliopisto, yhteiskuntatieteiden tiedekunta
Työn nimi: MUMMOJEN AIKA
Tekijä: Päivi Salminen
Koulutusohjelma/oppiaine: Sosiologia
Työn laji: Pro gradu -työ_x_ Sivulaudaturtyö__ Lisensiaatintyö__
Sivumäärä: 130+ 1 liite
Vuosi: 2011

Tiivistelmä:

Mummojen aika -tutkimuksen lähtökohtana oli ihmettely, miten aktiivi-ikäinen nainen ehtii olemaan mummo. Tutkimus perustui seitsemän 44-57 –vuotiaan mummon kanssa käymiini keskusteluihin. Pohdin narratiivisen tutkimuksen keinoin, millaisia merkityksiä mummot antavat ajalle ja ajassa elämiselle. Samalla tarkastelen, miten empiiriseen aineistoon perustuva tutkimus voi kehittää sosiologisen ajan ymmärrystä.

Rajasin tutkimuksessa käsiteltävät teemat kolmeen näkökulmaan: mummoksi tulemiseen, mummon sukupolviseen paikkaan ja mummoajan hallintaan. Tarkastelin mummoksi tulemistä elämän käännekohtana. Mummoksi tuleminen edellyttää henkilökohtaisen muutoksen prosessointia sekä uuden tehtävän ja nimityksen haltuunottoa. Huoli ja huolehtiminen nousivat esiin keskeisinä mummojen tapoina elää ajassa.

Mummot tarkastelivat menneisyyttä, nykyisyyttä ja tulevaisuutta. He havainnoivat muuttuvia ja pysyviä ilmiöitä ja kuljettavat sukupolvien ketjussa opittua traditiota lapsenlapsilleen. Mummot valitsivat tietoa, jota he siirsivät eteenpäin tai jättivät taakseen ja he loivat uusia kulttuurisia käytänteitä tuleville sukupolville.

Mummot tarvitsivat aikaa moniin asioihin. Työhön käytetty aika määritti mummouteen ja muihin tekoihin tarvittavaa aikaa. Mummot löysivät kuitenkin keinoja säädellä omaa ajankäyttöään ja kehittivät tapoja sovittaa mummoutta tehtävien runsauteen.

Mummojen suhde aikaan osoittautui reflektiiviseksi. Sosiologinen aika liittyi ajassa oleviin ilmiöihin ja tapahtumiin, joille mummot antoivat erilaisia merkityksiä. Aineistossa ja tutkimuksessa pohditut teemat nostivat esiin monia kiinnostavia sosiologisen ajan tutkimuksen näkökulmia.

Avainsanat: Aika, aikatutkimus, ajankäyttö, ajanhallinta, isoäidit, sukupolvet

Muita tietoja:

Suostun tutkielman luovuttamiseen kirjastossa käytettäväksi_x_
Suostun tutkielman luovuttamiseen Lapin maakuntakirjastossa käytettäväksi__
(vain Lappia koskevat)

MUMMOJEN AIKA

1. AIKA JA MUMMOUS	3
Kerrotun ajan tieto	8
Voiko aikaa ymmärtää?	15
Mitä aineistosta voisi löytää?	24
2. MUMMOKSI RYHTYMISEN AIKA	28
Mummous elämän käännekohtana	29
Aika mummossa	41
Huolen paino	49
3. AJAN SUKUPOLVIPAIKALLA	60
Ajan virrassa	61
Muutoksia ja pysyvyyksiä	70
Katkaisuja, toistoja ja uusia lähetyksiä	80
4. AJAN HALLINTA JA OMISTAJUUS	88
Mummotehtävän aika	89
Kellona ja kalenterina	99
Mummojen aikastrategioita	107
5. LÖYTYIKÖ AIKAA?	119
6. AJASSA ETEENPÄIN	123
Kirjallisuus	126
Liite 1. Aineiston aikakategorioita	131

1. AIKA JA MUMMOUS

Ajan näkökulma mummouden kerronnassa muotoutui tutkimusaiheekseni vaiheittain. Tutkimusaiheen valintaan vaikutti elämäntilanteeni vuosina 2005–2007. Olin opintovapaalla virastani Utsjoelta, asuin ja opiskelin Rovaniemellä. Syksyllä 2005 Helsingissä asuva tyttäreni sai lapsen ja Tampereella asuva äitini oli vakavasti sairas. Halusin olla lähellä lapsenlastani, auttaa tytärtäni, saattohoitaa äitiäni, suorittaa opintojani, tukea viransijaistani ja huolehtia yhteiskunnallisista sitoumuksistani. Lisäksi olin päättänyt saattaa loppuun keskeneräisen käännöstyön, pelastaa parisuhdetta, tavata ystäviä, huolehtia kunnosta ja nauttia kiireettömyydestä. Olin sekä emotionaalisesti että arkielämän järjestelyiden tasolla sitoutunut olemaan mummo. Muiden tehtävien ja mummouden yhteensovittaminen oli kuitenkin vähintäänkin haasteellista.

Harjoitellessani uutta rooliani kiinnitin huomiota mummon paikkaan yhteiskunnallisessa keskustelussa, miten mummoutta esitetään ja millaiseksi mummoutta kerrotaan julkisuudessa ja sosiaalisessa kanssakäymisessä. Mummouden julkisessa kerronnassa mummous näytti elämäntilanteelta, jossa pyöreäposkinen, pullantuoksuinen työ- ja muista velvoitteista vapaa, itseäni vanhempi nainen keinahtelee maalla mökkinsä keinutuolissa ja hänellä oli aikaa, rajattomasti, jopa odottamiseen asti. Epäilemättä on mummoja, jotka elävät edellisen kaltaista elämää, mutta mummoutta on monenlaista. Useimmat naiset tulevat mummoiksi elämäntilanteessa, jolloin monet muutkin asiat kuin mummous vaikuttavat ajankäyttöön ja kokemukseen ajasta.

Mummouden identiteettiä pohtineessa kandidaattityössäni havaitsin että mummoutta käsiteltiin tutkimuksessa pääsääntöisesti ikääntymisen, hoivan, perheen ja suvun kontekstissa, mummojen muut yhteiskunnalliset tai kulttuuriset asemat tulivat esiin korkeintaan sivumennen. Hyvinvointipalveluita ja hoivan järjestämistä käsittelevässä

tutkimuksessa mummot olivat hoivaajavaranto, jolla oli oma tehtävänsä sukupolvien reproduktiotehtävässä ja julkisten palveluiden korvaajana tai vaihtoehtona. Perhetutkimuksessa oli paljon pohdittu perherakenteiden muutosta, mutta muutoksen näkökulma liittyi useimmiten kahden sukupolven, lasten ja vanhempien sosiaalisten verkostojen muutoksiin. Mummoihin ja isovanhempiin viitattiin yleensä toteamalla että perherakenteiden muutokset koskettavat ydinperheen lisäksi sukua ja muita sosiaalisia verkostoja. Kiinnitin kandidaattityössäni huomiota siihen, että mummoutta käsittelevää tutkimusta etsiessä ohjautui lähes väistämättä vanhuustutkimuksen pariin. Naisen vanhuutta, eläkeläisyyttä ja mummoutta käsiteltiin tutkimusteksteissä kuten julkisessa keskustelussakin toistensa synonyymeina. Naiset tulevat mummoiksi usein noin viisikymmenvuotiaina, jolloin he itse, eikä kukaan muukaan määritä heitä vanhuustutkimuksen piiriin kuuluviksi ja vanhuuseläkkeelle siirtymiseen on vielä 10-15 vuotta aikaa. Useat tutkijat, mm. Pirjo Nikander 1999, 42–43 ja Leena Eräsaari 2002, 10–11 ovat todenneet monipuolisemman mummotutkimuksen tarpeellisuuden, mutta käytännössä tutkimusta on tehty hyvin vähän. (Salminen 2006, 4-6.)

Mummous olisi siis ansainnut tulla tutkituksi monestakin näkökulmasta ja keräämäni seitsemän mummon haastatteluaineisto olisi tarjonnut mahdollisuuksia lukuisiin lähestymistapoihin. Mummoksi isoäiti -merkityksessä tullaan saamalla ensimmäinen lapsenlapsi. Mummous ei aina toteudu biologisessa sukupolviketjussa, mummous voi olla myös ns. sosiaalista mummoutta, jolloin lapsenlapset eivät ole biologista sukua. Mummon omat tai sukuverkoston ihmissuhteiden muutokset voivat luoda hyvinkin monimutkaisia, toisinaan tulkinnanvaraisia ja katkeilevia mummouksia. Tutkimuksessani painottuvat mummoksi tuleminen biologisessa sukupolviketjussa ja mummouden ensimmäiset vuodet, jolloin nainen opettelee mummoutta osaksi elämäänsä.

Aineisto itsessään asetti reunaehdoja etsittäville näkökulmille. Aineistoni koostui 44-57 – vuotiaista melko pienten lasten mummoista. Haastateltavat olivat vakinaisissa työsuhteissa yhtä vastikään opiskelunsa päättänyttä mummoa lukuun ottamatta. He asuivat kaupungeissa tai kaupunkimaisissa yhdyskunnissa, olivat etnisesti suomalaisia ja elivät, tai olivat jossain vaiheessa eläneet heteroseksuaalisessa parisuhteessa. Kukaan haastateltavista ei maininnut itsellään olevan mitään sairautta tai toimintakykyä rajoittavaa tekijää. Mummojen taloudellisesta tilanteesta tai tulotasosta ei erikseen keskusteltu, mutta kukaan ei omaehtoisesti nostanut esiin köyhyyttä mummoutta

rajoittavana tekijänä. Haastattelemiani mummoja voi pitää hyväosaisina ja aineistoa kritisoida homogeeniseksi, mutta ajan kerronnan näkökulmasta se oli riittävän haasteellinen ilman, että olisin tietoisesti etsinyt taustoiltaan ja elämäntilanteiltaan erilaisia mummoja.

Tutkimusprosessin alkuvaiheessa ajatteluani fokusoiti henkilökohtaisesta kokemuksesta nouseva hengästynyt kysymys, *miten aktiivi-ikäinen nainen ehtii olemaan mummo?* Ongelmoin ajankäytön, ajan jakamisen ja asioiden priorisoinnin kysymysten parissa. Kysymykseni sisälsi selvästikin epäilyä ajan riittävydestä ja selitykseksi aikapulaan kiirehdin tarjoamaan tiettyyn ikävaiheeseen liittyvää ”aktiivisuutta”. Aktiivisuudella tarkoitin mummon elämänvaihetta, jolloin hänen oletetaan käyttävän paljon aikaa ja tarmoa työhön, erilaisiin sosiaalisiin ja yhteiskunnallisiin aktiviteetteihin, harrastuksiin, itsensä hoitamiseen ja kehittämiseen sekä muuhun sen kaltaiseen. Kysymykseni sisälsi implisiittisesti ajatuksen normatiivisesta mummouden suorittamisesta, kaiken muun suorittamisen ohella. Mummous on paitsi suhdetta lapsenlapsen, myös sitä, miltä mummous näyttää muiden silmissä.

Kysymykseni kumpusi ajan riittämättömyyden ja elämän kiireisyyden kokemuksesta, jota Raija Julkunen on kuvannut modernin ihmisen tavallisimmaksi aikakokemukseksi. Kiire, määräajat ja aikataulut kehystävät ihmisen elämää ja aika näyttää valvovan ihmisen toimia sekä työssä että vapaa-ajalla. Aika pirstouttaa arjen elämänpiirit erillisiin aikataulupakkojen hallitsemiin tiloihin. Samanaikaisesti juuri naisten ajatellaan Julkusen mukaan kantavan yhteistä arkielämää ja muodostavan sen sosiaalisen kitin, joka sitoo yhteen lapset ja aikuiset, nuoret ja vanhat, asiantuntijat ja maallikot yhteiseen arkipäivän todellisuuteen, jossa jokainen voi tuntea olevansa kotonaan. Julkusen mukaan myös pettymys arkielämään palautuu ihmisen aikasuhteeseen. Tieto siitä, että elämä voisi olla toisenlaistakin ja tunne siitä, että oikea, aito elämä tai ”suuret projektit” ovat aina jossakin muualla, toisessa ajassa ja paikassa, on hyvin moderni kokemus. Julkusen mukaan se kertoo yhteiskunnasta, jossa arkielämän perusosista pyrkii katoamaan mieli ja merkitys, jossa elämä pyrkii näyttäytymään vain ulkoisten aikataulujen määräämänä rutiinina ja jota hallitsee ajansäästön ideologia. Julkunen viittaa naisten palkkatyöläistymiseen, joka edellyttää sekä työn että huolenpidon ajan yhteensovittamista. (Julkunen 1989,16–18.)

Mitattavan ajan riittämättömyyden pohdiskelu johdatti kysymään sen tapaisia kysymyksiä kuin: kuinka paljon aikaa mummo käyttää mummouteen, mistä muusta mummo ottaa ajan tai millaisia tärkeysjärjestyksiä mummo asettaa elämässään? Tutkimus olisi paikantunut ajankäytön tutkimukseen, aineiston hankinnassa olisi ollut tarkoituksenmukaista painottaa mitattavaa aikaa ja saada jonkinlainen numeroilla ilmaistava käsitys mummojen ajan käytön tavoista. Väheksymättä mitattavan ajan tärkeyttä, se olisi kutistanut mummouden ajan kerronnan lapsenlapsen kanssa vietetyiksi tunteiksi, päiviksi, viikonlopuiksi tai loma-ajoiksi. Aineistoa ja ajan tutkimusta käsittelevää tutkimusta lukiessani ymmärsin että mummouden aika on jotain paljon enemmän. Erityisesti Barbara Adamin sosiologisen ajan pohdinta avasi uusia näkökulmia ajan ymmärrykseen, sekä siihen, miten vaikeata aikaa on ymmärtää.

Adamin (1995, 5-6) mukaan keskusteltaessa ajasta puhutaan useimmiten sen kaltaisista asioista kuten kellonajat, kalenterit, aikataulut, vuodenajat, jotka otamme annettuina ja itsestäänselvyyksinä. Ajan syvempi pohdinta tuo esiin usein elämän rajallisuuden näkökulman ihmisen iästä ja elämäntilanteesta riippumatta. Adam ihmettelee, miten hämmästyttävän erilaisia ja yksilöllisiä ihmisten suhteet aikaan ovat. Jokaisella näyttää olevan erityisiä, henkilökohtaisilla merkityksillä latautuneita käsityksiä ajasta ja eriytyneitä aikarakenteita, jotka liittyvät henkilön elämäntilanteeseen, tunnetilaan, terveyteen, ikään ja menneisyyteen. Suhde aikaan muodostaa merkittävän hiljaisen tiedon komponentin, mitä harvoin tulemme ajatelleeksi. Ajan tutkimuksen teoreettinen perusta on väistämättä vaihteleva ja ristiriitainen, koska aika on samanaikaisesti monenlaista, monitulkinnallista, rajaamatonta ja muuttuvaa. Adamin mukaan yksilön tasolla aika on moninainen ilmiö ja paljon monimutkaisemmaksi se muuttuu, kun ajatellaan sosiaalista tilannetta, jossa on koolla ryhmä ihmisiä. Mukana ovat kellot ja kalenteriajat ja niihin liittyvät deadlinet, arkipäivän askareet, rutiinit, pyrkimykset, paineet ja ikääntyminen. Aika asettaa ehtoja, tuo kurinalaisuutta, kontrollia ja rakennetta toiminnalle, se ilmenee liikkeessä ja sekä ruumiin että sosiaalisten organisaatioiden rytmeissä. Aika ilmenee paineena priorisoida toimintaa tai odottamisena ja se on läsnä oppimisen ja hoitamisen prosesseissa, se ilmenee luksuksena ja suhteellisuutena. Menneisyys, nykyisyys ja tulevaisuus liittyvät elämänkulkuun ja erilaisiin toimintoihin ja tavaroihin. Viikonloput, työajat ja kalenterit liittyvät elämän tilanteisiin, kokemuksiin, muistoihin ja pelkoihin. Ajan moninaisuus vie tutkijan kellojen ja kalentereiden taakse etsimään sitä, mikä on näkymätöntä ja joka

liittyy ajan yhteyteen sosiaaliseen vuorovaikutukseen, rakenteisiin, käytäntöön, tietoon, artefaktoihin, ruumiin mieleen ja ympäristöön.

Barbara Adamin avaama näkökulma ajan moninaisuuteen johti minut tarkastelemaan aineiston aikaa uudesta laajemmasta näkökulmasta. Havaittiin, että aika oli monimerkityksellisellä tavalla läsnä lähes jokaisessa aineiston sanassa ja lauseessa. Mummojen ajankäyttöä, ehtimistä ja selviämistä pohtiva tutkimuskysymykseni avautui vähemmän ennakkoehtoja asettavaan ja avoimempaan suuntaan. Mummouden ja ajallisuuden yhteyden ymmärtämisessä arvioin pääseväni syvemmälle tarkastelemalla, *miten aika ilmenee mummouden kerronnassa*. Tutkimuksen kohdistaminen ajallisuutta sisältävään kerrontaan avasi aineistossa lähes äärettömän määrän mahdollisia näkökulmia. Näkökulmien valitseminen oli vaikeata, osin myös siksi, että empiiristä ihmisen kokemukselliseen aikasuhteeseen painottuvaa tutkimusta löysin hyvin vähän. Analysoitavien teemojen määrittelemisen ja rajaamisen edellytti useita harharetkiä, jotka kuitenkin osoittautuivat ainakin jossain määrin hyödyllisiksi aineiston luennan ja ymmärtämisen polulla.

Pohtiessani analysoitavien teemojen rajaamista ja valintaa, palasin alkuperäiseen kysymykseeni *miten aktiivi-ikäinen nainen ehtii olemaan mummo?* Katsoin kysymystäni uusien silmälasien läpi kysyen siltä saman kuin aineistolta: *miten aika ilmenee kysymykseni kerronnassa?* Kysymykseni sisälsi useita keskeisiä näkökulmia, jotka liittyivät mummoksi tulemiseen tai ryhtymiseen tietyn ikäisenä, mummon sukupolviseen paikkaan, ajan hallintaan, sukupuoleen ja toimijuuteen suhteessa aikaan. Kysymykselläni osoitin lähtöoletukseksi mummouden, joka on paitsi biologinen asema ja sosiaalinen suhde, myös olemuksellista, toimintaa, ratkaisuja ja valintoja maailmassa, joissa mummous on omalle ja muiden arvioinnille altis teko.

Miksi sitten mummojen aikaa ja ajallisuutta koskeva kerronta on kiinnostava ja tärkeä tutkimuskohde? Eikö mummous ole yksiselitteistä: mummoksi tullaan kun saadaan ensimmäinen lapsenlapsi, niin on aina ollut? Aika on mitä on ja on aina ollut, itsestään selvää ja kaikille samaa? Miksi tutkia annettuja ja itsestään selviä asioita? Näkymättömän ajan saattaminen edes hiukan ymmärrettävämmäksi voisi tapahtua myös toisenlaisen empiirisen aineiston avulla, mutta ajan empiirisen tutkimisen kannalta keski-ikäiset mummot ovat poikkeuksellisen kiinnostavia ihmisiä. Mummit voidaan

lukea kolmanteen sukupolveen, jolla on perspektiiviä tarkastella aikaa ja elämää ajassa monesta näkökulmasta. Heillä on taakse- ja eteenpäin laskien henkilökohtainen suhde 6-9 sukupolveen, riippuen suvun pitkäikäisyydestä ja naisten synnytysistä. Mummoilla on hallussaan informaatiota aikaisempien sukupolvien elämästä ja lapsenlapsen syntymä saa kurottamaan kohti tulevia sukupolvia ja aikaa, jolloin mummoa itseään ei enää ole olemassa. Koska sekä aika että mummous ovat molemmat varsin vähän tutkittuja, on ollut erityisen kiinnostavaa ja haasteellista yrittää yhdistää mummouden ja ajan hiukan syvempää ymmärtämistä.

Kerrotun ajan tieto

Aineiston hankkiminen haastattelemalla oli tutkimukseni kannalta luontevin vaihtoehto, joskin hiukan pohdin valmiin media-aineiston tai kaunokirjallisuuden käyttämistä. Tutustuinkin mummoutta koskeviin internetkeskusteluihin ja aikakauslehtikirjoitteluun, mutta ne eivät tarjonnet vastauksia itseäni askarruttaviin kysymyksiin. Mikko Saastamoisen mukaan haastattelu on muuttunut valtavirraksi erityisesti yhteiskunta- ja kasvatustieteissä. Haastattelu aineiston keruun tapana tuntuu suurimmalle osalle opiskelijoista ja tutkijoista lähes itsestäänselvältä ratkaisulta. Saastamoinen pohtii, miten haastattelututkimuksen näkökulmasta voidaan suhtautua kertomalla tuotettuun maailmaan ja todellisuuteen, ja miksi länsimaisesta yhteiskunnasta on tullut, kuten hän sanoo, haastattelu yhteiskunta. Saastamoisen mukaan taustalla on länsimaiselle humanismille ja kulttuurille ominainen tapa nähdä ihminen autenttisenä ja kerrostuneena olentona. "Itsetutkiskelu ja – tarkkailu liittyvät minuutta refleктоivaan puheeseen, jonka taas voidaan nähdä kertovan jotakin salattua ainutkertaisesta ihmisestä." Haastatteluilla voidaan siten ajatella olevan kahdenlaista tehtävää, ne tuovat esiin jotain ihmisenä olemisesta ja tarjoavat haastateltaville tilaisuuden itsereflektointiin. Saastamoisen mukaan taustalla on yleinen kulttuurin yksilöllistyminen ja emotionaalistuminen. Ihmisten elämänkulkua määrittelevät voimat, kuten talous, politiikka ja valta ovat muuttuneet abstrakteiksi ja niiden vaikutusta on vaikea ymmärtää. Kun yhteiskunnallinen elämä ja yksilöllinen kokemus ovat monella tapaa pirstaloituneet ja eriytyneet, yksilöllisten kokemusten jäsentämisen malliksi tuleekin vastausten etsiminen yksilön valinnoista, tunteista ja sisimmästä. (Saastamoinen 2004, 14–16.)

Saastamoiseen viitaten halusin aineistokseni autenttisia kertomuksia, jotka oli tuotettu itseä ja omaa elämää refleктоivassa puhetilanteessa. Paitsi haastateltaville, tarjosivat keskustelut tilaisuuden itsereflektointiin myös minulle haastattelijana ja kanssakeskustelijana. Haastattelututkimuksen hyvänä ominaisuutena on yksilöllisen kokemuksellisuuden ja kärsimyksen tärkeyden painottuminen. Saastamoinen kuitenkin kritisoi yksilöä ja hänen emotionaalisuuttaan esiinnostavaa haastattelututkimusta siitä, että se hämää keskustelun yhteiskunnallisesta ja rakenteellisesta vallankäytöstä. (Saastamoinen 2004, 27.) Saastamoisen kritiikki osuu kokemukseeni ajan ja mummouden tutkijana, ei kuitenkaan pelkästään aineistonkeruun menetelmän, vaan myös tutkimuksen aihevalinnan osalta. Arkipäivän puheessa kohtasin omia ja muiden ajatuksia ajan ja mummouden tutkimisen triviaalisuudesta ja huvittavuudesta. Mummotutkimusta vähättelevä kommentointi sai herkästi myös minut liittymään puhetapaan, vaikkakin samalla ajattelin mummouden kietotuvan monin säikein yhteiskunnallisen vallan ja rakenteiden kysymyksiin. Keskustelu mummoudesta kaikkine sävyineen välittää kulttuurisia arvoja ja arvostuksia, jotka liittyvät lapsen ja naisen aseisiin ja paikkoihin, ikääntymiseen, huolenpitoon ja viime kädessä ihmiselämän jatkumiseen. Ajan yhteiskunnallinen merkitys näyttäisi riippuvan valitusta näkökulmasta. Kun liittyy esimerkiksi Barbara Adamin (1995, 87), Jorma Pohjasen (2002) tai Raija Julkusen (1983, 179; 1989, 18) pohdintoihin ajan ekonomiasta ja merkityksestä modernin yhteiskunnan ja kapitalismin kehitysprosessissa, liikutaan kvantitatiivisen ajan talouteen liittyvällä ulottuvuudella ja aika saa kiistatta korkean painoarvon. Kokemuksellinen aika on jäänyt vähämerkityksellisemmäksi ulottuvuudeksi, vaikkakin samalla on muistettava, että erilaisia ajan ulottuvuuksia on tarpeetonta ja mahdotontakin erottaa (Adam 1990, 4-5; 1990,95 ja Ollila 2000,12). Haastatteluja tehdessäni itselleni oli selvää, että keskustelemme mummoksi tulemisesta ja mummouteen tarvittavasta ajasta, mutta aikaan liittyvän kerronnan moninaisuus avautui minulle vasta jälkikäteen analysoidessani aineistoa.

Hankin haastateltavat tuttavieni ja tyttäreni verkostojen avulla. Ehtonani oli, että mummot olisivat työikäisiä vaikkakaan työelämässä olemista en pitänyt välttämättömänä. Mummolla tuli olla vähintään yksi biologinen lapsenlapsi. Halusin välttää haastattelemasta ennestään tuntemiani ihmisiä, yhden haastateltavista tunsin työelämäyhteyksistä. Aineiston hankinnan tapa tuotti seitsemän 44–57 –vuotiasta

mummoa, joista yksi oli opintonsa päättäneenä työttömänä, muut työskentelivät toimihenkilöinä, asiantuntija- ja esimiestehtävissä. Kuusi heistä asui Etelä-Suomessa, yksi Lapissa. Mummojen lapsenlapsien lukumäärä vaihteli yhdestä kolmeen, nuorin lapsenlapsi oli kuuden viikon ikäinen, vanhin kahdeksanvuotias.

Kaksiportainen, tyttären ja tuttavien välityksellä tapahtuva haastateltavien etsintä oli sujuva tapa hankkia haastateltavat. Haastateltavilla oli jo ensivaiheessa mahdollisuus ratkaista, olivatko asiasta lainkaan kiinnostuneita. Mikäli haastateltavat olivat antaneet suostumuksensa joko tuttavilleni tai tyttärelleni, otin heihin suoraan yhteyttä puhelimitse, jolloin he jo alustavasti tiesivät mistä oli kysymys. Esittäessäni haastattelupyyntöäni kerroin haluavani keskustella mummoudesta sosiologian gradua varten. Kerroin itse tullessi pari kuukautta sitten mummoksi ja siksi kiinnostuneeni mummouteen liittyvistä asioista. Haastateltavat mummit suhtautuivat haastattelupyyntöni innostuneina ja hämmästyneinä mutta luontevasti, mihin uskon vaikuttaneen sen, että olin samankaltaisessa elämäntilanteessa kuin haastateltavani. Minulle syntyi käsitys, että haastateltavat ymmärsivät ja hyväksyivät tutkimukseni motiivit ja tavoitteet. (Kuula 2006, 64). Kerroin myös anonymisoivani haastattelut ja käsitteleväni aineistoa siten, etteivät haastateltavat ole tunnistettavissa. Haastattelutilanteissa pyysin suullisesti luvan käyttää aineistoa mikäli myöhemmin haluaisin tehdä jatkotutkimusta aiheesta. (mt., 112-116.)

Vaikkakin tarkoitukseni oli antaa keskusteluiden kulkea haastateltavien ehdoilla, olin ”kaiken varalta” miettinyt joitakin teemoja, joita olisi mielestäni hyvä käsitellä. Olin kirjoittanut teemat itselleni muistilapulle ranskalaisilla viivoilla:

- lastenlasten iät ja lukumäärät, missä asuvat
- millaista oli tulla mummoksi
- miten mummo hoitaa yhteydenpitoa lapsenlapsiin
- mikä mummoudessa on se juttu
- mimmonen mummo sä olet

Lapulle kirjoittamani teemat tulivat jokaisen haastateltavan kohdalla hieman eri tavoilla ilmaistua ja käsiteltyä, mutta niistä keskusteltiin, minkä lisäksi jokaisessa keskustelussa nousi esiin ennakoimattomia ja yksilöllisiä teemoja. Tein haastatteluista kolme haastateltavien työpaikalla, kolme haastateltavan kotona ja yhden haastateltavista

kutsuin omaan kotiini. Haastattelutilanteet olivat paikasta riippumatta kiireettömän tuntuista, haastateltavat olivat varautuneet käyttämään keskusteluihin tarvittavan määrän aikaa. Keskustelut vaihtelivat kestoltaan viidestäkymmenestä minuutista kahteen ja puoleen tuntiin. Haastateltavat vaikuttivat pitävän itsestään selvänä että nauhoitin keskustelut. Nauhoitetuista haastatteluista litteroitua kirjoitettua aineistoa kertyi yhteensä 207 sivua. Kirjoittamaani aineistoon muutin haastateltavien ja heidän mainitsemiensa henkilöiden ja paikkakuntien nimet ja vältin nostamasta aineiston käsittelyssä esiin sellaisia yksittäisiä seikkoja, joiden perusteella joku haastateltavista olisi ollut tunnistettavissa (Kuula 2006, 214-215).

Tutkimuskirjallisuudessa pohditaan paljon haastattelutilanteeseen liittyvää vuorovaikutusta, johon vaikuttavina tekijöinä mainitaan mm. tutkijan ja haastateltavan kulttuuristen taustojen erilaisuus, ikäero, sukupuoli ja suhteen hierarkkinen asetelma. Esimerkiksi Pauliina Merikivi (2003, 41) on omassa keski-ikäisten naisten oppimiskokemuksia koskevassa tutkimuksessaan todennut nuorena opiskelijana edustaneensa eri sukupolvea kuin haastateltavat, joista jotkut olivat kaksi kertaa häntä vanhempia. Hän koki pulmalliseksi, ettei voinut jakaa samanlaisia elämäkokemuksia kuin haastateltavat. Omalla kohdallani haastateltavat olivat omaa ikäluokkaani ja paitsi mummouden, myös sosiaalisen aseman osalta muistutin haastateltaviani monin tavoin. Ongelmani saattoi pikemminkin olla Pertti Alasuutarin (2001, 148) mainitsema riski samanlaisessa elämäntilanteessa olevien haastateltavien ”liian hyvin ymmärtämisestä”, kun haastattelija olettaa jakavansa sanatonta yhteistä ymmärrystä ja jättää asioita kysymättä tai ottamatta esiin.

Haastattelupyynnöä esittäessäni tai haastattelutilanteessa en voinut esittää ”tietämätöntä osapuolta” kuten Ruusu vuori & Tiittula (2005, 22) haastattelijan roolin määrittelevät.

Tarkoitukseni oli enemmän keskustella kuin haastatella, mutta monin kohdin litteroitu aineisto muistutti teemahaastattelun ja keskustelun välimuotoa. Odotus keskustelunomaisesta aineistonkeruun tapahtumasta perustui narratiiviseen ajatteluun sitoutuneeseen tutkimusnäkökulmaani. Ennakkokuvitelmani ja tavoitteenani oli asetelma, jossa kaksi mummoa keskustelun avulla yhteistoiminnassa pyrkii ymmärtämään tutkimuksen kohteena olevaa ilmiötä, mummoutta (Saastamoinen 2004, 12). Enemmän kuin haastattelijaksi, määrittelin itseni ”toiseksi mummoksi”, jonka ”tietämättömyys” perustui mummouden uutuuteen ja joka keskustelussa hankkii

tietoa kokeneemmilta mummokollegoilta. Käytännössä roolini oli monin kohdin horjuva ja haastattelunomaisuus painottui enemmän kuin olin ennakkoon arvioinut. Tapasin kutakin haastateltavaa yhden kerran, ehkä saman ihmisen useampaan tapaamiseen perustuva aineistonkeruu muuttaisi vuorovaikutusta haastattelusta keskustelevampaan suuntaan. Toisaalta aineiston haastattelunomaisuus välitti haastateltavien mummojen kerrontaa enemmän kuin alkuperäinen kuvitelmani kahden mummon keskustelusta, jossa roolini kanssakeskustelijana olisi vahvemmin muokannut kerronnan kulkua. Puhetilanteissa oli ehkä mukana myös Saastamoisen (2004, 14–16) viittamaa haastattelu yhteiskuntaodotetta; mummot olettivat että teen kysymyksiä ja nimittivät puhetilanteita haastatteluiksi.

Myös Vilma Hännisen mukaan narratiivinen näkökulma korostaa tarinan kerronnan sosiaalista vuorovaikutuksellisuutta. Sosiaalisen vuorovaikutuksen näkökulma ja keskustelu elämän ja tarinallisuuden välisestä suhteesta ovat johdattaneet tutkijat pohtimaan tarinallisuutta ymmärryksen ja ajattelun muotona. Narratiivisessa minäpsykologiassa on tutkittu, miten ihminen käyttää kulttuurisesta tarinavarannosta omaksumiaan tarinallisia malleja oman minuutensa ja elämänsä tulkitsemiseen. Sosiaalitieteissä ja antropologiassa ihmisten kertomuksia elämästään pidettiin alun perin suorina kuvauksina todellisuudesta, mutta 1980-luvulla ryhdyttiin pohtimaan tarinallisen muodon vaikutusta kerrontaan ja kyseenalaistettiin tarinoiden ymmärtäminen todellisuuskuviksi. Samalla voimistui ymmärrys, että kertomukset juuri tarinallisuutensa kautta ilmentävät kulttuurista todellisuutta, yhteisön moraalijäsennyksiä ja uskomuksia. (Hänninen 2002, 16–18.)

Vilma Hänninen viittaa historian tutkimuksen ja filosofian piirissä käytyyn keskusteluun tarinan ja elämän välisestä suhteesta. Vaikka käsitykset elämän ja tarinan välisestä suhteesta eroavatkin, niitä yhdistää Aristoteleen ajatteluun ulottuva näkökulma, joka korostaa ihmiselämän sidonnaisuutta historiaan ja kulttuuriin. (Hänninen 2002, 17.) Hänninen määrittelee narratiivisen tutkimuksensa ontologiseksi perustaksi ihmisen olemisen, elämän ja tarinan välisen perustavanlaatuisen yhteyden: ihmisen olemassaolo on olemukseltaan tarinallista (mt., 24). Tietämättä mitä täsmällisesti ottaen olin etsimässä, tavoitteenani oli saada aineistokseni mummouden kerrontaa tai tarinoita, jotka avaisivat minulle elämistä mummona. Aineistoa kerätessäni oletin näkökulmani mummon elämään tarkentuvan aineistoa lukiessani ja analysoidessani.

Ymmärrän tutkimuksessani kerronnallisuuden, tarinallisuuden ja narratiivisuuden toisilleen hyvin läheisinä käsitteinä tietoisena siitä, että eri tutkijat ovat tulkinneet käsitteitä eri tavoin. Käsitteitä on ymmärretty toistensa synonyymeiksi, mutta niille on ymmärretty myös eri merkityksiä. Matti Hyvärinen viittaa Porter H. Abbottiin (2002), joka tekee eron kertomuksen (*narrative*) ja tarinan (*story*) käsitteiden välillä. Abbottille tarina viittaa esitettyyn tapahtumankulkuun, kun taas kertomus sisältää myös kerronnallisen diskurssin, eli sen, miten, missä järjestyksessä ja mistä näkökulmasta tapahtumat esitetään. Samasta tarinasta voi siis esittää useita erilaisia kertomuksia. (Hyvärinen 2004a, 242.) Hänninen tarkoittaa tarinan käsitteellä tietynlaista merkityskokonaisuutta, joka jäljittelee toimintaa ja elämää. Tarinalla on alku, keskikohta ja loppu, keskeinen elementti tarinassa on juoni, joka muodostaa kokonaisuuden, johon nähden erilliset osat saavat merkityksensä. Kertomuksen käsite viittaa tarinan esitykseen, joka voi olla kielellinen, mutta kerronta voi tapahtua myös elokuvan, näytelmän, jopa yksittäisen kuvan avulla. (Hänninen 2002, 19–20.) Hänninen (mt., 22) liittää kertomuksen kertomisen tilanteeseen, jossa kertomus siirtyy kuulijoiden resurssiksi sosiaaliseen tarinavarantoon, jota he voivat käyttää oman elämänsä tulkitsemisessa. Tutkimuksessani tukeudun Hänniseen ajatukseen, jonka mukaan tarina on narratiivisessa tutkimuksessa liitetty nimenomaan merkitysten tutkimiseen.

Pohtiessaan elämän ja kertomuksen suhdetta Hyvärinen päätyy ajatukseen, että elämä ja kertomukset eivät ole yhtä, mutta kertomusten mallit voivat suunnata elämää. Hän antaa kertomuksen elämiselle myös analogisen merkityksen: ehkä prosessoimme tärkeitä kokemuksiamme, odotettuja tai odottamattomia, vertailemalla niitä kaikkiin itseemme vaikuttaneisiin kertomuksiin. Emme kuitenkaan käytä tietämisen, tuntemisen ja kokemisen jäsentäjänä vain yhtä kertomusta, vaan useita, ehkä satoja eri kertomuksia. Emme siis elä yhtä kertomusta, vaan kertomuksellisesti (Hyvärinen 2004b, 306–308). Kerätessäni aineistoa odotin kuulevani erilaisia kertomuksia erilaisista mummouksista ja oletin että haastateltavat olivat pohtineet ja puhuneet mummoudesta useissa muissakin yhteyksissä. Oletin myös, että jo ennen omaa mummouttaan he olivat kohdanneet puheina, teksteinä, kuvina ja muissa muodoissa mummoudesta esitettyjä kulttuurisia konstruktioita. Ajattelin, että heillä on hallussaan paljon mummouteen liittyvää kerrontaa ja tarinoita, joita he ovat hyödyntäneet reflektoidessaan omaa mummouttaan ja antaessaan sille erilaisia kulttuurisia merkityksiä. (ks. Alasuutari

2001, 72.) Mikko Saastamoisen mukaan keskeistä narratiivisessa tutkimuksessa on ajatus, jonka mukaan yhtä totuutta ei ole, vaan tietoa tuotetaan historiallisesti ja kulttuurisesti sijoittuneesta näkökulmasta. Näkökulmia voi olla lukuisia, ja ne voivat olla keskenään ristiriitaisia. Totuuden ja todellisuuden ajatellaan liittyvän kielenkäyttöön. Ihmiset kertovat maailmaansa, tuottavat tarinoita toisilleen omasta näkökulmastaan. Näkökulma ajatellaan kulttuuriseksi, yhteistoiminnalliseksi ja vuorovaikutukselliseksi. (Saastamoinen 2004, 12.)

Tutkimuksellinen näkökulmani perustui konstruktionistiseen ajatteluun, jonka mukaan ihmiset rakentavat tietoaan ja identiteettiään kertomusten välityksellä. Narratiivisen näkökulman taustalla on fenomenologinen todellisuus- ja ihmiskäsitys, jossa kulttuuri ymmärretään tietona ja tiedoksi hyväksytään myös arkitieto, joka lähtee yksilön todellisuuden tulkinnasta. Tietämisen piiriin luetaan kaikki tieto, riippumatta siitä, voidaanko se joillakin perusteilla määritellä todeksi, uskomukseksi tai virheelliseksi uskomukseksi (Berger & Luckmann 1995, 13; Heiskala 2004, 104). Pertti Alasuutarin (2007, 14) mukaan kaikki tieto on väistämättä sosiaalisesti rakentunutta ja perustuu ihmisen mielikuvitukseen –tai toisin sanoen ihmiskunnan älykkyyteen ja sen kykyyn reflektoida kohtaamaansa todellisuutta. Alasuutarin mukaan sosiaalinen rakentuminen koskee myös luonnontieteellistä tutkimusta, jota voidaan tarkastella yhteiskuntatieteellisestä näkökulmasta. Alasuutarin (2007, 28–29) mukaan inhimillinen todellisuus on vähintäänkin yhtä monimutkainen kuin luonto. Syynä tähän on kieli, joka itsessään on suljettu järjestelmä, sanoja määritellään toisilla sanoilla ja sanat ovat toisistaan riippuvaisia. Kieli viittaa ihmisten todellisuudesta tekemiin havaintoihin ja samalla se on ihmisten välisen vuorovaikutuksen väline.

Kvalitatiivisessa tutkimuksessa tutkija joutuu jatkuvasti pohtimaan tekemiään ratkaisuja ja ottamaan yhtä aikaa kantaa sekä analyysin kattavuuteen että tekemänsä työn luotettavuuteen. Keskeistä kaikessa tutkimuksessa on järjestelmällinen epäilyn periaate, laadullisessa tutkimuksessa arviointi pelkistyy kysymykseksi tutkimusprosessin luotettavuudesta. Laadullisessa tutkimuksessa yhtenä kriteerinä voidaan pitää lukijan kokemaa elämän makua ja todellisuuden tuntua. (Eskola & Suoranta 1998, 209-211.) Validiuden perusteena voidaan viimekädessä pitää ihmistä, jonka tarinasta on kyse. Tutkijan eettisenä velvollisuutena on pyrkiä muodostamaan tulkintansa siten, että tarinan ”omistaja” voi tunnistaa ja tunnustaa sen omakseen. (Hänninen 2002, 32.)

Mikään yksittäinen kertomus ei ole koskaan koko totuus, vaan ainoastaan katkelma tai säie siitä. Kuitenkin yksittäiseen episodiinkin keskittyvä kertomus voi heijastaa laajempaa ja yleisempää tarinan tematiikkaa. (mt., 55.)

Steinar Kvalen (1989, 73) mukaan kysymys laadullisen tutkimuksen validiteetista ja tieteellisestä tiedosta sisältää filosofisen kysymyksen siitä, miten totuus ymmärretään. Kvale sanoo kysymyksen tutkimuksen luotettavuudesta tulevan laadulliseen tutkimukseen kolmesta suunnasta, jotka liittyvät tutkittavaan ilmiöön, käsitykseen tieteellisestä tiedosta ja kysymykseen validiteettia koskevan kysymyksen validiudesta. Laadullisen tutkimuksen validiteetti on osa tutkimusprosessia, sen jatkuvaa tarkistamista, kysymistä ja aineistosta tehtyjen tulkintojen teoreettista käsitteellistämistä. Viime kädessä jokainen tutkija joutuu tekemään omat ratkaisunsa analysoidessaan ja tulkitessaan aineistoa. (mt., 77–83.) Pohtiessaan sosiaalitieteellistä validiteettia Kvale (1989, 89–90) kysyy, voiko validiteetin korostaminen johtaa siihen, että tutkimus ei tuotakaan uutta tietoa, vaan vahvistaa olemassa olevaa tai tuottaa keskiarvoja ja ilmiöiden yleisyyttä toteavaa tutkimusta. Vilma Hänninen (2002, 34) toteaa pohtiessaan eettisiä kysymyksiä, että tutkija aina joutuu valikoimaan ja pelkistämään aineiston rikkautta, tulkinnassa ja esityksessä on aina viime kädessä esillä tutkijan ääni. Aineistoa lukiessani ja erilaisia analysoinnin vaihtoehtoja valitessani ja poissulkiessani tein jatkuvia valintoja. Pyrkimyksenäni oli kunnioittaa aineiston antaneiden mummojen kokemusta ja että he voisivat tunnistaa tutkimuksen kuvaavan heidän mummoajan kerrontaansa. Voidakseni ymmärtää aineistoani paremmin, olen sen luennan ja analyysin rinnalla käynyt jatkuvaa vertailevaa pohdiskelua aineiston ja aikaa käsittelevän teoreettisen kirjallisuuden välillä.

Voiko aikaa ymmärtää?

Arkipäiväisyydestään huolimatta –tai juuri siksi - ajan ymmärtäminen on vaikeata. Useat tutkijat (esim. Adam 1990, 33-34; Elias 1992, 176; Heidegger 2007, 504; Julkunen 1989, 10; Jyrämä 2008, 119; Pohjanen 2002,12) ovat aikaa pohtiessaan jakaneet ajan olemuksen määrittelyn vaikeuden ja viitanneet kirkkoisä Augustinukseen, joka kysymykseen, mitä aika on, vastasi ”luulen tietäväni, jos kukaan ei sitä minulta

kysy. Mutta jos joku sitä kysyy ja tahtoisin sen hänelle selittää, en sitä tiedä”. Kirkkoisä Augustinus pohti menneisyyttä, nykyisyyttä ja tulevaisuutta ihmisen mielen ja olemassaolon keskeisempänä kysymyksenä. Ollakseen ihminen, ajassa elävällä ihmisellä on käsitys muistoista, havainnoista, odottamisesta ja toivomisesta. Ilman näitä aspekteja ihminen on kyvytön elämään, koska tietäminen, kokemukset, päämäärät, pelot, toiveet ja odottaminen ovat edellytykset käsityskyvylle ja toiminnalle. Menneisyys ja tulevaisuus ovat läsnä ihmisen mielessä ja ne liittyvät ihmisen mielessä nykyisyyteen. (Adam 1990, 34.)

Lennart Lundmark (1986, 5) muistuttaa, että aikaa voidaan tarkastella luonnontieteellisenä, lääketieteellisenä, yhteiskunnallisena tai kulttuurisena ilmiönä. Sosiaalinen aika liittyy Lundmarkin mukaan ajan ja yhteiskunnan väliseen suhteeseen. Myös sosiaalista aikaa voidaan ymmärtää monella tavalla ja sosiaaliantropologiseen ajatteluun perustuen hän jakaa sosiaalisen ajan kolmeen kategoriaan. Aika voidaan ymmärtää mittaustapana. Aikaa käytetään erilaisten luonnonilmiöiden, fysikaalisten prosessien, toimintojen tai ihmisen elämänvaiheiden kuvaamiseen. Sosiaalinen aika voidaan ymmärtää myös käytännöllisestä näkökulmasta, jolloin usein puhutaan ihmisten tavasta hyödyntää tai järjestellä aikaa. Tässä ajattelutavassa erityisesti teollistuneessa yhteiskunnassa korostuu kvantitatiivinen suhde aikaan, sitä omistetaan, vapautetaan ja säästetään. Laadullisena aikana voidaan ajatella aikaa, joka lähtee ihmisten suhteesta menneisyyteen, nykyisyyteen ja tulevaisuuteen sekä siitä, miten he ymmärtävät niiden yhteyden toisiinsa. Ihmisen suhde aikaan on Lundmarkin mukaan samanaikaisesti sekä kvantitatiivinen että kvalitatiivinen. Kvantitatiivinen aika korostaa ajan käytännöllistä luonnetta ja mitattavuutta. Kvalitatiivinen aika ottaa huomioon myös ei-käsilläolevan ajan sosiaalisena ja kulttuurisena referenssinä.

Aikaa onkin tutkittu monien tieteiden piirissä erilaisista näkökulmista. Jorma Pohjasen mukaan pisimpään aikaa on pohtineet filosofit, kuten Aristoteles, Augustinus, Kant, Leibniz, Heidegger, Bergson, McTaggart ja Peirce. Fysiikassa aika on ollut eräs keskeisimpiä parametreja (esim. Newton, Einstein, Hawking). Historiantutkimuksessa aika on luonnollinen ulottuvuus, mutta aikaa sinänsä on myös tutkittu jonkin verran (esim. Lundmark 1989 ja Whitrow 1989 ja 1999). Antropologiassa aikaa on tutkittu joko suoraan tai sitä on sivuttu “vieraiden” kulttuurien tutkimuksessa (esim. Evans-Pitchard 1939, Geertz 1973, Johansen 1984, Leach 1966, Nilsson 1920). Psykologiassa aika on

ollut esillä lähinnä kokemuksellisenä, subjektiivisena ilmiönä tai sitä on tarkasteltu ihmisen kasvuun ja kehitykseen liittyvänä ilmiönä (esim. Fraisse 1964, James 1909, Piaget 1954 ja 1971). (Pohjanen 2002, 14.)

Suomessa ajan problematiikkaa filosofisesta näkökulmasta on tarkasteltu Pihlströmin ym. (2000) toimittamassa artikkelikokoelmassa "Aika". Filosofista keskustelua ajan olemuksesta on leimannut kysymys, onko aika absoluuttista, todellista ja matemaattisesti ilmaistavaa vai subjektiivista ja ihmisen kokemukseen perustuvaa. Isaac Newtonin mukaan aika on objektiivista ja absoluuttista ja se virtaa itsestään ja tasaisesti ilman suhdetta mihinkään ulkopuoliseen. Tämän ns. newtonilaisen aikakäsityksen mukaan aika on aina ja kaikkialla samanlaista eivätkä mitkään maailman tapahtumat vaikuta siihen. Immanuel Kant hylkäsi Newtonilaisen näkemyksen absoluuttisesta ajasta, koska objektiivista aikaa ei voida kokea. Sen sijaan Kant korosti ajan subjektiivisuutta ja hän piti aikaa perustana kaikille kokemuksille. (Ollila 2000 11-12; Pohjanen 2002, 104-105.) Martin Heideggerin (2007) ihmisen aikasuhdetta käsittelevä keskeinen teos *Oleminen ja aika* perustuu ajatukselle että oleminen ja aika ovat erottamattomia, ihmisen olemisen ydintä on tietoisuus ajallisuudesta ja elämän rajallisuudesta.

Ajan ymmärrys on ihmisiä tutkivissa tieteissä vaihdellut ja perustunut vastakkainasetteluihin. Anne Ollilan (2000,11) mukaan historiantutkimuksessa ihmisen toimintaan ja aikakäsitykseen kuuluva aika on yleensä ymmärretty kolmella eri tavalla. Luonnon kiertokulkua ja vuodenaikojen mukaista kiertokulkua noudattava kehämäinen aikajärjestelmäksi on ajateltu tyypilliseksi metsästäjä- ja paimentolaisyhteisöille sekä maatalouskulttuureille. Syklisessä aikakäsityksessä elämä ymmärretään toistojen sarjaksi ja tulevaisuusorientaatio on yksinkertainen – kaikki tulee toistumaan saman kiertokulun mukaisesti. Toisena vaihtoehtona on subjektiivinen aika, jolla tarkoitetaan henkilökohtaisia kokemuksia. Kahden edellä mainitun aikakäsityksen vastakohtaksi on asetettu lineaarinen aika, joka on kellon säännöstelemää mekaanista aikaa ja modernin yhteiskunnan aikaa. Tässä järjestelmässä aikaa mitataan, lasketaan ja sen käyttöä suunnitellaan. Yleisen tulkinnan mukaan syklinen aika on vähitellen väistynyt ja sen tilalle on tullut lineaarinen aika, joka on ollut hallitseva aikakäsitys 1800-luvulta lähtien. Ollilan (2000, 11–12) mukaan historioitsijat ovat korostaneet dualistista vastakkainasettelua syklisen ja lineaarisen ajan välillä. Syklinen aika on tulkittu

agraarisen yhteiskunnan aikakäsitykseksi, joka on saanut väistyä teollistumisen ja kaupungistumisen sekä lineaarisen ajan myötä. Vastaava kahtiajako on hallinnut myös antropologista keskustelua. Antropologisen tulkinnan mukaan lineaarinen aika on ominainen länsimaiselle yhteiskunnalle ja kulttuurille. Sen sijaan ns. luontoiskulttuurit elävät syklistä aikaa, joka on luonnon vuotuisen kiertokulkuun sidottua. Ollilan mukaan dualistinen kahtiajako on ongelmallinen, koska vastakkainasettelu estää huomaamasta monikerroksisuutta ja monivivahteisuutta. Dualistinen vastakkainasettelu vaatii tutkijaa ottamaan kantaa jommankumman aikakäsityksen puolesta ja samalla siinä sitoudutaan oletukseen, että todellisuutta jäsennetään vastakohtaparien kautta. Ollilan mukaan kiinnostavampi lähtökohta ajan tutkimisessa on mahdollisuus, että aika on samanaikaisesti sekä syklistä että lineaarista, mutta ne eivät ole ajan ainoat ominaisuudet vaan niiden lisäksi on muitakin aikatasoja ja käsityksiä ajasta. (mt., 12.)

Anne Ollila toteaa, että historiantutkimuksessa on tutkittu erilaisia ajanlaskujärjestelmiä, mutta muutoin historioitsijat eivät ole juurikaan analysoineet ajan monivivahteisuutta ja monitasoisuutta (mt., 9). Ollila toteaa, että erilaiset ajanlaskutavat kertovat ajan mittaamisesta ja laskemisesta, mutta samalla ajanlaskutavat liittyvät yhteisöllisiin toimintoihin (mt., 12–13). Kullakin yhteisöllä ja kulttuurilla on oma tapansa jäsentää aikaa, mikä perustuu yhteisön rituaaleihin, juhliin ja keskeisiin toimintoihin. Historian tutkimuksessa aikaa tarkastellaan monen sadan vuoden perspektiivillä tai sitä analysoidaan filosofisena kysymyksenä, jolloin kiinnostus kohdistuu oppineiden kiistoihin. Kummassakin tapauksessa jää huomioitta ajan arkisuus: miten ihmiset elävät aikaa ja kuinka he kokevat sen eri tilanteissa sekä jokapäiväisessä toiminnassaan. (mt., 17.)

Ihmiset ovat jo varhain pyrkineet järjestämään aikaansa ja tekemisiään luonnossa toistuvien tapahtumien avulla. Yön ja päivän vaihtelu, kuun vaiheet, auringon kierto ja vuodenajan vaihtelut ovat luoneet rytmiä ajankäytölle. (Pohjanen 2002, 26.) Kalenterit ja kellot ovat ajan mittaamisen ja laskemisen välineitä. Ajan suuripiirteisempään mittaamiseen tarkoitettuja kalentereita kehitettiin monissa kulttuureissa samanaikaisesti ennen kirjoitustaidon kehittymistä ja huomattavasti ennen kellon keksimistä (Eriksen 2003, 63). Tarkempaa aikaa mittaavat kellot kehitettiin eurooppalaisten luostareiden tarpeisiin 1300-luvulla kun luostarielämän ja jumalanpalvelusten sääntöjen ja

aikataulujen noudattamiseen haluttiin säädellä täsmällisellä ja kurinalaisella tavalla. Aikatauluissa pysymisestä tuli hyve ja myöhästymisestä synti (Pohjanen 2002, 56-57).

Yhteisesti jaetulla ajan ymmärryksellä on olennaisen tärkeä merkitys ihmisten sosiaalisen yhteistoiminnan säätelyssä ja rakenteistumisessa. Sosiaalinen aika on aina kellonaikaa koska sosiaalinen vuorovaikutus tulee mahdolliseksi vain aikaa koskevan yhteisymmärryksen vallitessa. (Abbott 2001, 218.) Yhteiskunnan työnjaon kehittyessä ja monimutkaistuessa yhteisten aikojen noudattamisesta tuli välttämättömyys ihmisten toiminnan ennustettavuuden ja järjestyksen kannalta. Sosiologisessa mielessä ajan käsitteellä on koordinoiva ja integroiva merkitys. (Elias 1992, 53.) Aaron J. Gurevitj (1986, 22) muistuttaa, että sosiaalinen aika ei eroa ainoastaan kulttuurien välillä, vaan myös saman kulttuurin sisällä eri ryhmät elävät erilaisessa aikatietoisuudessa ja rytmissä. Vaikka ihmiset eivät samassakaan kulttuurissa jaa monoliittista aikakäsitystä, on välttämätöntä, että sosiaaliset rytmit ovat jossain määrin yhteisesti koordinoituja, jotta sosiaalisesta ajasta ylipäätään voidaan puhua.

Kello ja kalenteri ovat ihmisen luomuksia, kuten Barbara Adam huomauttaa, ne ovat artefaktuaalisia aikoja. Adamin mukaan kello on liian matalatasoista tekniikkaa tavoittaakseen ajan monet ulottuvuudet. Kellosta ja kalenterista on kuitenkin tullut eniten annettuja, itsestään selvänä otettuja ajan määreitä. Adamin mukaan ne eriytyivät ajan mittaamisen dominoiviksi tavoiksi teollisen yhteiskunnan alkuaikoina kun työläisten ajasta tuli abstraktin vaihdon välineitä. Ajan hyödykkeistyminen ja kontrolli teollisessa yhteiskuntaelämässä vaikutti aikaan, ajoitukseen ja ajan jaksottamiseen.

Hyödykkeistyminen ja ajan kontrolli ansaitsevat siten erityisen huomion teollisen yhteiskunnan kehityksessä. Adam sanoo että on tärkeitä huomioida kellon ja kalenterin mittaamien aikojen kaksoisrooli perustavaa laatua olevana paradoksina. Kellon ja kalenterin ajatellaan kuvaavan aikaa samalla kun ne ovat luonnon ajan mittoja. Mittaamisen tarkoituksena on kuvata muutosta, kun taas luonnon aikaa, jota se mittaa, luonnehtivat todelliset muutokset, joiden laadullista olemusta mittaamisella ei voida tavoittaa. (Adam 1995, 24–26.)

Ajan ymmärtämisen erilaisten näkemysten voidaan ajatella kiteytyvän luonnontieteiden ja ihmistieteiden erilaisissa tavoissa lähestyä aikaa. Norbert Elias (1992, 96) pitää ongelmana että aikaa koskevaa keskustelua dominoivat näkemykset, joissa aika

liitetään kahtiajakoisesti joko luontoon tai sosiaaliseen. Eliksen (1992, 116–117) mukaan jakautuminen luonnontieteelliseen ja sosiaaliseen aikaan oli kiinteästi yhteydessä luonnontieteiden kehitykseen. Niiden aseman vahvistuessa ”fyysinen aika” tuli yhä hallitsevammaksi. Kun asiaa tarkasteltiin arvosisältöisesti, vaikutti ihmistieteiden kuvaama sosiaalinen maailma enemmän järjestäytymättömältä ja sattumanvaraiselta kuin luonto tarkasteltuna luonnontieteen omasta näkökulmasta. Fyysinen aika edusti eriytyneitä arvoja, sitä voitiin mitata suurella täsmällisyydellä ja laskettavissa oleva aika saattoi ottaa paikkansa yhtenä merkityksenä matemaattisessa laskennassa. Aikaa koskevat teoriat tulivat haasteiksi teoreettisessa fysiikassa ja filosofiassa, kun taas sosiaalinen aika, vaikka sen merkitys ihmisten käytännöllisessä elämässä jatkuvasti kasvoi, ei näyttänyt teorian ja tieteen näkökulmasta kiinnostavalta kohteelta. Ajan merkitys tapahtumissa ymmärrettiin itsestään selvästi fyysisenä ilmiönä.

Luonnontieteellisessä ajattelussa maailma ymmärretään luontoon liittyvänä aikana ja tilana.

Barbara Adam on etsinyt polkuja luonnontieteellisen ja sosiaalisen ajan välille ja torjuu monien sosiaalitieteilijöiden esittämät argumentit, etteivät luonnontieteelliset käsitteet sovellu sosiaalisen ymmärtämiseen. Adamin mukaan voidaan ajatella että asia on päinvastoin: monet luonnontieteellisen ajattelun piiriin kuuluvat näkökulmat ovat olennaisia myös sosiaalitieteellisessä ajattelussa koska monet käytännöt sosiaalitieteissä ovat yhteydessä fysiikan ja biologian näkökulmiin. Adamin mukaan sosiaalitieteilijöiden kriittinen ajattelu luonnontieteellistä aikaa kohtaan on kriittistä koska sosiaalitieteilijöiden ajattelu on niin sidoksissa sosiaalisen ajan konseptioon. Adamin mukaan luonnontieteellinen aika on tärkeä fokusoida sosiaalitieteellisessä ajattelussa koska ihmiset ovat samanaikaisesti kulttuurisia, eläviä ja fyysisiä olentoja, mikä liittyy heidät ympäristöönsä, joka muokkaa heitä. (Adam 1990, 48–49.)

Barbara Adamin mukaan sosiaalisen ajan ymmärtäminen edellyttää ”ihmisten ajan” tutkimista sekä yhdessä että erikseen suhteessa luonnon aikaan. Tehtävä ei Adamin mukaan ole mahdotonta vaikkakin vaikea. Sosiaalitieteilijälle fyysinen ja biologinen luonto hahmottuvat ”toisena” kuin ihmisten maailma. Ajatus perustuu puutteelliselle luonnon ja luonnontieteen ymmärtämiselle ja dualistinen ajattelu estää havaitsemasta luonnon ja ihmisten elämän ilmiöiden jatkuvuutta ja keskinäisiä suhteita.

Ajatusrakennelmamme sosiaalisesta maailmasta perustuvat yhteen kuuluvien asioiden keinotekoiseen erottamiseen. On myös syytä muistaa että sosiaaliteoriat koostuvat erillisistä tieteenaloista ja niiden on vaikea ylittää keskinäisiä rajojaan. Sosiaalitieteissä tarvitaan uudenlaista ajattelua, joka yhdistää erilaisia näkökulmia, sekä traditionaalisia että uusia ja niiden yhdistelmiä. (Adam 1990, 90.)

Jorma Pohjasen aikaa käsittelevä väitöskirja (2002) antaa perusteellista tietoa etenkin mitattavan ajan tutkimuksesta ja merkityksestä yhteiskunnan eri kehitysvaiheissa. Pohjanen pyrki tutkimuksissaan nostamaan ajan modernin yhteiskunnan teoriassa sivuosasta pääosaan ja hän korostikin mitattavan ajan tärkeyttä yhteiskunnan kehityksen historiassa ja ihmisten sosiaalisuuden kiteytymänä. Pohjasen mukaan ajan sosiologian virheenä on ollut ”sosiaalisen tosiasian”, mitattavan ajan, vähättely ja ajan huomiotta jättäminen modernin yhteiskunnan teoriassa (Pohjanen 2002, 19–20). Jorma Pohjasen mukaan sosiologiassa on pääasiassa tutkittu taloudellisia ja muita yhteiskunnan rakenteita, yhteiskuntaluokkia ja –ryhmiä, sosiaalisia instituutioita sekä erilaisia sosiaalisia ongelmia ja kulttuurisia ilmiöitä. Aika läpäisee kaikki nämä sosiaalisen elämän ilmiöt, mutta aika sosiaalisena aikana voidaan nostaa myös ”itsenäiseksi” sosiologiseksi kategoriaksi ja tutkimuksen aiheeksi. Sosiologisen ajan tutkimus voidaan katsoa alkaneen Emile Durkheimin ”Uskontoelämän alkeismuodot” teoksesta (1980, aluper. 1912), jossa ajan kategoria nähdään sosiaalisena tuotteena ja ilmiönä. Sosiaalisen ajan käsitteen perustana olivat sosiaalisen elämän yhteiset tapahtumat: uskonnolliset rituaalit, juhlat, metsästysretket, joiden ajoittamista varten tarvittiin väline. Pohjasen (2002, 42–43) mukaan mielenkiintoista onkin huomata, että ajan sosiologian lähtökohdat kytkeytyvät sosiologian perustoihin, ihmisten yhteiselämään, joka vaatii ajoittamista. Durkheimille ajan käsite toimii ajattelun välineenä ja näin ollen todellisuuden hahmottamisen ja jäsentämisen välineenä. Ajan käsite näyttäytyy myös yhteisenä sopimuksena, ja se toimii samalla tavoin kuin kieli, eli välineenä ja symbolina yhteiselämää varten. Pohjanen kehittää ajatusta edelleen ja pohtii, onko ajan käsitys jo syntyään kuin kieli – osa kommunikaatiota – siis kollektiivisen, sosiaalisen ja älyllisen elämän välttämättä vaatima käsite, väline ja symboli. (Pohjanen 2002, 14–15.)

Pohjasen mukaan ajan sosiologia on ollut aaltoilevaa ja vaihtelevaa. Durkheimin ja hänen ”koulukuntansa” jälkeen seuraava merkittävä vaihetta edustavat Pitirim A.

Sorokin ja jossain määrin myös Robert Merton Yhdysvalloissa 1930 ja 1940 –luvuilla. 1960-luvulta alkaen ajan keskeisyyttä sosiologiassa ovat korostaneet mm. Anthony Giddens (1981, 1984a ja b sekä 1987), Niklas Luhman (esim. 1975, 1979, ja 1982). Varsinaista ajan sosiologiaa edustavat esimerkiksi Robert Lauer (1981), David Maines (1987) ja Eviatar Zerubavel (1976,1982,1985) Yhdysvalloissa, Barbara Adam (esim. 1988, 1990, 1992 ja 1995) ja Michael Young (1988) Englannissa, Werner Bergmann (1981 ja 1992), Norbert Elias (1987) ja Martina Schöps (1980) Saksassa. Suomessa ajan sosiologian harrastus on Pohjasen mukaan ollut yllättävän vähäistä ja hän mainitsee aikaa sosiologisesti tarkastelleen erityisesti Raija Julkusen. (Pohjanen 2002, 15–16).

Pirkko Heiskasen toimittamassa artikkelikokoelmassa Aika ja sen ankaruus (1989) on pohdittu sosiologista ja sosiaalista aikaa. Ajasta sosiaalisena ilmiönä on julkaistu useita artikkeleita (esim. Julkunen 1976, 1983, 1985, 1989; 1995, 2001, 2005; Julkunen & Pärnänen 2002; Salmi 1991, Pohjola 1991, Venkula 2003). Julkunen on kohdistanut katseensa erityisesti naisten aikaan, ajan hallintaan ja aikaan liittyvään vallankäyttöön, aikaan työelämässä ja ajassa elämisen yhteiskunnalliseen muutokseen. Minna Salmi (1991) ja Anneli Pohjola (1991) käsittelevät ajan moniulotteisuutta ja ihmisen aikasuhteen ja arkielämän välisiä jännitteitä. Jaana Venkula (2003) on pohtinut ihmisen aikasuhdetta kokemuksellisena ulottuvuutena. Sosiaaligerontologiassa aikaa on tutkittu mm. ikääntymisen, sukupolvisuuden ja ikävaiheiden näkökulmasta Sankarin & Jyrkämän toimittamassa teoksessa Lapsuudesta vanhuuteen (2008). Ajan tutkimuksen kategoriaan kuuluu laaja ajankäytön tutkimuksen perinne, joka on ulottunut työelämän ajankäytöstä ja arjen ajan hallinnasta keskusteluksi laajemmasta yhteiskunnallisesta aikapolitiikasta, jossa erilaisia alueita kuten työtä, perhettä, vapaa-aikaa ja sukupuolta tarkastellaan kulttuurisina, poliittisina ja globaaleina kysymyksinä (esim. Adam 1990 ja 1995; Davies 1989 Horelli & Wallin 2006, 10).

Barbara Adamin mukaan ajankäytön tutkimus on sosiologiassa vanhin aikaan liittyvä tutkimuskenttä, jossa on tutkittu mm. miten paljon ihmiset käyttävät päivittäistä aikaansa perheeseen, työhön ja vapaa-aikaan. Saatua tietoa on pidetty indikaattorina, jonka avulla on selitetty elämäntapojen eroja ja elämisen laatua, jona on pidetty runsasta vapaa-aikaa. Ajankäytön tutkimus ilmentää Adamin mukaan yksiulotteista, numeroilla ilmaistavaa ajan ymmärrystä, joka ottamalla yhden tietyn ulottuvuuden ajankäytöstä

sulkee ulos samanaikaisesti tapahtuvat ja läsnä olevat toiminnot ihmisen elämässä. Jorma Pohjasen (2002, 19–20) korostaessa mitattavan ajan tutkimuksen riittämättömyyttä sosiologiassa, Barbara Adam toteaa, että ajan määrällinen mittaaminen ei tavoita ihmisen kokemuksellista suhdetta aikaan. (Adam 1990, 95.) Mitattavaan aikaan liittyvä kiireen ja ajanpuutteen kokemus etenkin länsimaissa on noussut ilmeisen vahvaksi ja yleiseksi kokemukseksi (Esim. Eriksen 2003; Julkunen 1976, 1989, 1995; Julkunen, Nätti & Anttila 2004; Siltala 2004). Kiireen piina ja tarve hidastaa on tuottanut kirjamarkkinoille ajan hidastamista käsittelevää tiedettä popularisoivaa kirjallisuutta (Eriksen 2003; Kopomaa 2008), hitauteen ja meditatiivisempaan, tietoisempaan läsnäoloon opastavaa elämäntaito- ja itsehoitokirjallisuutta esim. Kabat-Zinn 2006; Rainwater 1989; Williams ym. 2009.

Kirjoittaessaan kriittisesti mitattavan ajan näkökulmasta Barbara Adam muistuttaa, että vaikka arkiajattelussa aika voidaankin ottaa annettuna, sosiaalitieteellisessä ihmisten elämän tutkimuksessa ajan teoreettisen pohdiskelun voisi odottaa nousevan arkiajattelun yläpuolelle. Kuten ihmiset, aika otetaan useimmiten annettuna. (Adam 1990, 3). Adam (1990, 4) varoittaa sosiaalitieteellistä ajattelua yksipuolisesta ja dikotomisesta suhtautumisesta ajan ymmärrykseen. Adamin mukaan sosiaalitieteelliselle ajattelulle on ollut leimallista dikotominen joko-tai –ajattelu. Aika on ymmärretty joko sosiaaliseksi tai luonnontieteelliseksi, mitattavaksi tai kokemukselliseksi, sykliseksi tai lineaariseksi. Aika on liitetty joko luonnon tai kellon säätämään rytmiin, jatkuvuuteen tai jaksoittaisuuteen. Adamin (1990, 96–98) kritiikki kohdistuu myös antropologiseen ja sosiologiseen tutkimukseen, joka käyttää yksinomaan mitattavaa aikaa annettuna ajan ulottuvuutena tutkiessaan yhteiskunnallista muutosta ja vertaillaessaan erilaisia yhteiskuntia keskenään. Adamin mukaan aika on tärkeä monista näkökulmista tarkasteluna ja hallitsee ihmisen olemassaoloa, ajallisuutta ja vääjäämätöntä kuolemaa (Adam 1990, 2). Ihmiselle ominainen tietoisuus oman elämän keston rajallisuudesta on näkökulma, jonka Adamin lisäksi ajan kokemusta pohtineet tutkijat (esim. Heidegger 2007, 292–296, 302–309; Elias 1992, 129) nostavat keskeiseksi kysymykseksi ihmisen aikasuhteen taustalla.

Ihmisen suhdetta aikaan on tutkimuksessa enimmäkseen lähestytty teoreettisesta, filosofisesti painottuneesta näkökulmasta tai ajan käytön kysymyksenä. Empiiriseen aineistoon perustuvaa, ajan koettuja tai kerrottuja ulottuvuuksia on tutkittu varsin vähän.

Historian tutkimuksen alaan kuuluvan Anne Ollilan 1800 luvun aikakäsityksiä tutkivan väitöskirjan (2000) aineistona olivat Hällströmin perheen kirjeenvaihto. Anne Ollila on tutkimuksessaan kohdistanut katseensa ajan arkisuuteen, miten ihmiset elävät aikaa ja kuinka he kokevat sen eri tilanteissa sekä jokapäiväisessä toiminnassaan. Barbara Adam on käyttänyt aikaa koskevan teoreettisen ajattelun taustalla haastatteluaineistoa ja aikaa koskevia keskustelujaan eri ihmisten kanssa (1990, 1995). Ryhtyessäni pohtimaan aineistoa ajan näkökulmasta, haasteelliseksi kysymykseksi nousikin, miten ajan näkökulmaa empiirisessä aineistossa on mahdollista lähestyä? Ajan määrittäminen tutkimuskohteekseni ei kuitenkaan ollut suoraviivainen polku, aloitin aineistoon tutustumisen avoimin mielin ja vailla täsmällisempää käsitystä siitä, mitä olin etsimässä.

Mitä aineistosta voisi löytää?

Ensimmäiseksi lähestyin aineistoa tavoitteenani löytää siitä olennaisia, keskeisiä teemoja. Koodasin koko aineiston kysymällä ”mistä tässä puhutaan” ja nimesin osiot käyttäen mahdollisimman paljon aineiston omia ilmaisuja. Tein varsin pikkutarkkaa työtä ja otsikoituja osioita kertyi 369. Otsikoita lukemalla sai käsityksen, mitä teemoja aineistossa tuli esiin ja kokosin osiot laajemmiksi aihekokonaisuuksiksi. Koin kuitenkin pulmallisena, että pikkutarkkuudesta huolimatta otsikointi perustui aina omaan valintaani ja olin epävarma, mihin valintani perustui. Arvioin, että osiot olisi näkökulmasta riippuen voinut nimetä muullakin tavalla. Haastateltavat puhuivat usein monesta asiasta yhtä aikaa, joten osion määrittely joksikin kokonaisuudeksi tuntui usein usein mielivaltaiselta. Nimesin joillekin osioille rinnakkaisotsikon voidakseni ottaa sen tarvittaessa myöhempään tarkasteluun. Suhtauduin aineistoon ja sen tuottaneisiin kertojiin kunnioituksella, ehkä jopa pelokkaasti. Ymmärsinkö ja tulkitsinko mummojen antamia merkityksiä ”oikein”?

Tutustuin aineistoa lukiessani Paul Ricoeurin teokseen Tulkinnan teoria (2000) ja hänen ajatuksiinsa, miten tekstiä tulisi lukea, ymmärtää ja tulkita. Ricoeur (mt., 137) painottaa merkitysten etsimistä itse tekstistä ”tekstin edestä” kuten hän sanoo. Hän korostaa luennan huolellisuutta, tekstissä pysymistä, psykologisoinnin ja tekijän oletetuista mentaalista intentioista erottautumista. Tekstin analyysi liikkuu arvauksen,

vahvistamisen ja reflektion, kehällä edeten jatkuvan kyseenalaistamisen ja hyväksynnän prosessin kautta kohti mahdollista tulkintaa. (mt., 119-126.) Luennan ensimmäisissä vaiheissa on pohdittava tekstissä esiin nousevia toimijasubjekteja ja predikaatteja. Ricoeur (mt., 42-43) vetosi huoleeni, että ymmärrän tekstiä ”liian hyvin” ja aineiston tulkintani perustuu omaan mummouskokemukseeni ja –ymmärrykseeni.

Ryhdyin lukemaan aineistoa uudelleen Ricoeurin hengessä, yritin ”ulkoistaa” luentaani ja ”etäännyttää” itseni samalla ”säilyttäen toiseuden itseyydessä” kuten Ricoeur (mt., 78–80) sanoo. Ricoeur (mt., 42-43) painottaa huomion kiinnittämistä erityisesti predikaatteihin aineistoissa. Merkitsin aineistoon punaisella yliviivauskynällä verbit, erityisesti predikaattiverbit, keltaisella korostin toimijasubjekteja. Uudenlainen luentatapa tutustutti minut aineistoon toisenlaisesta näkökulmasta. Erityisesti verbit havaitsin hyvin ilmaisukykyisiksi: niissä oli voimaa, epäröintiä, etsintää, odottamista, uhoa, huolehtimista ja päättäväisyyttä. Verbit ilmaisivat usein tunteita ja jonkin verran pohdinkin aineiston analysointia tunteiden näkökulmasta. Kiinnitin kuitenkin huomiota siihen, että verbeihin liittyi usein myös vahva aikaan liittyvä merkitys. Keskustelu tutkimukseni ohjaajan kanssa palautti näkökulmani takaisin alukuperäisen kysymykseni äärelle, pohtimaan mummojen suhdetta aikaan.

Aineiston uudessa luennassa ja alustavissa analyysipohdintoissa tarkensin katseeni aikaan liittyvään kerrontaan ja käytin tukena ajan tutkimusta käsittelevää kirjallisuutta. Kategorisoin aineiston teemat tutkimuskirjallisuudessa esiintyvien perinteisten aikakäsitysten perustella lineaarista, syklistä ja pistemäistä aikaa koskevaan kerrontaan ja lisäksi poimin erikseen tarkasteltavaksi mummojen kokemuksellisuutta painottavan aikakokemuskerronnan. Kokosin otsikkoteemat seitsemänsivuiseksi listaksi, johon merkitsin myös puhujan nimen ja teemaotsikon sivunumeron (Liite 1).

Ryhmittelyni oli varsin väljää ja tulkinnanvaraistakin. Lineaariseen aikapuheeseen sisällytin keskusteluteemoja, jotka liittyivät ajan kokemukseen menneisyydestä, nykyisyydestä ja tulevaisuudesta. Syklisyyden teema nosti aineistosta esiin erityisesti toistoon ja traditioon liittyviä keskusteluja. Sekä lineaarisen että syklisen aikakäsityksen kategoriaan kertyi aineistoa, joka kertoi jatkuvuudesta ja katkeamisesta, muutoksesta ja pysyvyydestä. Nykyisyyttä ja ajan pistemäisyyttä etsivä katse nosti esiin mummojen haastatteluajankohdan elämäntilannetta, suhdetta mitattavaan aikaan, ajan käytön

kysymyksiä ja hetkien etsimistä mummouteen ja henkilökohtaisiin asioihin. Oma itseä ja aikakokemusta tarkasteleva puhe painottui näkökulmiin, joissa liikuttiin ylisukupolvisessa mummoudessa ja tarkkailtiin muiden ja omaa suhdetta ikäkokemukseen, sukupuoleen, mummoksi ryhtymiseen ja mummona olemiseen.

Empiirisen aineiston ajan kerronnan väljääkin teemoittelua lineaarisen, syklisen, pistemäisen ja omaa aikakokemusta tarkastelevan kategorisoinnin alle voi pitää aineiston ääntä tukahduttavana. Monet ajan näkökulmat sopivat myös muihin, jotkut jopa kaikkiin kategorioihin ja useissa teemoissa käsiteltiin monia asioita samanaikaisesti. Perinteinen, dikotomiaakin tuottava ajan kategorisointi nosti kuitenkin esiin sisällöllisiä ajan teemoja ja auttoi minua pääsemään eteenpäin aineiston tarkastelussa. Aineiston analyysin edetessä nousi esiin uusia kysymyksiä, jotka pakottivat aina uudelleen palaamaan yksityiskohtaiseenkin luentaan. Mistä kaikesta mummit kantavat huolta? Mitä aineistossa kerrotaan muutoksesta ja pysyvyydestä? Mitä mummit haluavat siirtää eteenpäin seuraaville sukupolville tai jättää taakseen? Miten mummit hankkivat aikaa mummouteen? Monivaiheisen ja ajoittain ehkä päämäärättömältä vaikuttavan aineiston luenta- ja analyysiharjoitusten myönteisenä vaikutuksena oli, että opin tuntemaan aineiston varsin perusteellisesti.

Tavoitteenani oli pysyä niin uskollisena ajan näkökulmalle kuin suinkin mahdollista. Aina se ei ollut helppoa, koska aineistossa esiintyvät, ajassa tapahtuvat ilmiöt olivat usein hyvin kutsuvia ja houkuttivat sivupoluille. Miten mielenkiintoista olisikaan ollut syventyä pohtimaan vaikkapa mummon ja lapsenlapsen yhteisen ajankäytön sisältöä, keski-ikäisten naisten työelämäpaineita, huolen ja hoivan tehtäviä tai miten mummit irrottelevat ja pitävät hauskaa. Perehtyminen ajan tutkimuksen teoreettisiin lähestymistapoihin ei välttämättä vienyt minua eteenpäin aineiston analyysiä pohtiessani, mutta se auttoi minua ymmärtämään, miksi ajan näkökulma aineistoa lukiessa tuntui olevan samanaikaisesti läsnä kaikessa kerronnassa ja lipuvan käsistä. Miten voisikaan sujuvasti saada kiinni jostain sellaisesta, josta Barbara Adam kirjoittaa, että sen on samanaikaisesti kontrolli ja resurssi, se on koettua ja konstituoitua, abstraktia ja konkreettista, se on samanaikaisesti läsnä ihmisen ajatuksina, tunteina, muistoina, tietoisuutena, toiminnassa ja tietämisessä (Adam 1995, 15)? Keskusteluihin perustuvassa aineistossani aika tai siihen liittyvä kerronta oli läsnä lähes jokaisessa

lauseessa toimintana ja verbien aikamuotoina, vertailukohteena, kehyksenä tapahtumille, arvioinnin kohteena ja ilmiöiden selittäjänä.

Lähestyin tarkemmin käsiteltävien näkökulmien rajaamista kahdella perusteella. Ensinnäkin halusin keskittyä niihin ajan näkökulmiin, jotka näyttivät toistuvan useimpien mummojen kerronnassa. Toiseksi palasin teemojen määrittelyssä ja rajaamisessa tutkimukseni lähtökysymykseen, *”miten aktiivi-ikäinen nainen ehtii olemaan mummo”* Kysymyksessäni lähdin siitä että mummoksi on ryhdyttävä vaikkakaan mummoksi tuleminen ei vaadi mummolta aktiivisia ponnistuksia. Mummouden erityinen ominaisuus on myös sen sukupuolisidonnaisuus, mummot ovat naisia. Naisten aikaan ja yhteiskunnalliseen paikkaan liittyvä näkökulma kulki yhtenä säikeenä läpi tutkimuksen. Paikansin haastateltavat tiettyyn ajalliseen ikäpaikkaan - aktiivi-ikäisiksi –ja mummouden kautta tiettyyn sukupolveen. Jokainen kuuluu johonkin sukupolveen, haastattelemani mummot voidaan ajatella kolmanneksi sukupolveksi ja olettaa heillä olevan tietynlaista perspektiiviä ajan ja elämänsä tarkasteluun. Kysymykseen sisältyvä ehtimisen näkökulma toi mukaan ehkä eniten pohditun kiireen ja ajanpuutteen kokemuksen, mutta antoi myös mahdollisuuden kysyä erilaisia tapoja elää ja löytää toimijuuksia ajassa. Monista aineiston tarjoamista mahdollisuuksista valitsin lähempään tarkasteluun mummoksi ryhtymisen, mummojen sukupolvipaikan ja ajan hallinnan näkökulmat.

2. MUMMOKSI RYHTYMISEN AIKA

Ensimmäiseksi paneuduin mummoksi ryhtymiseen. Viimeistään silloin kun nainen saa lapsenlapsen, hän omassa ja muiden mielissä ryhtyy mummoksi. Toisinaan se on luontevaa ja helppoa, ei kuitenkaan aina. Mummoksi ryhtyessä on ratkottava paljon erilaisia asioita. Mummous on tehtävä, joka otetaan haltuun ja jolle annetaan merkityksiä, joita vahvistetaan erilaisilla symboleilla, vaatteilla, esineillä, nimityksillä ja tavoilla toimia. Mummous on myös mielentila.

Haastateltavat palasivat keskustelussa useasti hetkeen, jolloin he ensimmäisen kerran saivat tietää tulevansa mummoksi. Kulminoituuko mummoksi tuleminen muutokseksi vaiko peräti elämäkerralliseksi käännekohtaksi? Muuttaako mummous naisen siihenastista elämäntulkintaa perustavaa laatua olevalla tavalla? Käännekohtaan luonteen saavan muutoksen merkitsevyys korostuu erityisesti tapahtuman narratiivisessa tulkinnassa. (Abbott 2001, 243–245.) Käännekohtaa pohtiessani poimin aineistosta niitä teemoja ja tekoja, joiden tulkitsin ilmentävän viitoituksen etsimistä uudelle elämän uralle mummona. Miten mummot ottivat haltuun käännekohtaan jälkeistä uutta aikaa? Ilmentävätkö mummot sosiaalisen aseman muutosta siirtymistä ilmentävien tekojen tai riittien avulla? Victor Turnerin (2007, 106) mukaan siirtymäriitit ovat rituaaleja, jotka liittyvät jokaiseen paikkaan, tilaan, sosiaalisessa asemassa ja iässä tapahtuvaan muutokseen. Liittyvätkö ne myös mummoksi siirtymiseen? Miten he olivat ottaneet haltuun uutta itseä koskeva nimitystä ”mummo”? Mummot rakensivat mummoutta sanoilla, teoilla ja ulkoisella olemuksellaan. Kun tulee mummoksi, pitääkö vaihtaa tyyliä?

Mummouden käännekohta sai naiset katsomaan itseä uudella tavalla, mutta myös havainnoimaan ympäristön suhtautumista mummoksi tulemiseen. Keski-ikäiseksi itsensä kokevalle naiselle mummous voi väläyttää kokemusta vanhan naisen marginaalisesta paikasta tai olla yksi tehtävä monien muiden tehtävien joukossa. Tuoko

mummous naiseen lisää ikävuosia ja miten mummon odotetaan käyttäytyvän? Mummot tarkkailivat myös ympäristöään; muuttuiko ympäristön suhtautuminen ja puheen äänenpainot kun keski-ikäinen nainen ryhtyi mummoksi? Kulttuurinen mummokuva asettaa väistämättä kysymyksiä, miten mummoksi ryhdytään ja mummona ollaan. Mummo ei voi valita mummoksi tulemista, mutta hän joutuu ratkaisemaan, millaiseksi mummoksi hän ryhtyy. Keskusteluissa aika nousee esiin myös ikääntymisen teemana. Ikää on totuttu ajattelemaan luonnollisena, olemassa olevana faktana. Ikä on kuitenkin kulttuurinen väline, "konstruktio", jolla ihmisiä "merkitään", annetaan heille identiteetti ja asetetaan heidät erilaisiin valta- ja auktoriteettisuhteisiin toisiinsa nähden (Sankari & Jyrkämä, 2008, 7). Muuttuuko naisen konstruoitu ikä, kun hänen puhuttelunimirepertuaariinsa tulee mummo. Mummoudella on ruumillinen olemuksensa ja mummous on myös representatiivinen tila, jossa nainen asettuu ja asetetaan uuteen kulttuurisesti ja sukupuolisesti kooditettuun tilaan. Mummo esittää mummoa myös ruumiillaan ja pukeutumisellaan. Miten mummoa esitetään?

Mummouden keskeisimmäksi teemaksi aineistossa nousi kuitenkin huoli. Huoli eri muodoissaan ilmeni huolenpitona, huolehtimisena, pelkona, ajoittain ahdistuksena ja kauhun kuvina. Arkisimmillaan huoli ilmeni kertomuksina huolenpidosta mutta se oli myös enemmän, ajassa olemisen tapaa, joka johdatti tuomaan tutkimukseen Martin Heideggerin (2007) näkökulman huolesta ajassa olemisen mielenä. Huolipuhe näytti kulkeutuvan mukaan mitä erilaisimpiin aihepiireihin ja hyvin usein huoli kurkisteli monien teemojen lomassa liittyen menneisiin, nykyisiin tai tulevaisuuden mahdollisiin huoliin ja pelkoihin. Huolien moninaisuus sai minut palaamaan uudelleen aineiston luentaan ja kysymään mistä kaikesta mummo kantaa huolta?

Mummous elämän käännekohtana

Mummot muistivat tarkkaan hetket ja tilanteet, jolloin he saivat tiedon että lapsen perheessä oli ryhdytty odottamaan lapsenlasta. Etenkin ensimmäisen lapsenlapsen syntymään liittyvät tunteet ja reaktiot olivat tallentuneet yksityiskohtaisesti mieliin. Mummot kuvasivat hetkiä dramaattisina muutoksina, jolloin aika pysähtyi, erilaiset ristiriitaiset tunteet kuten ilo, huoli ja liikutus valtasivat mielen. Monet kuvasivat

mummoksi tulemisen kokemuksia hulluudeksi, sekopäisyydeksi tai kokemukseksi, josta jää olemukseen jotain pysyvää. Mummoksi tulemista voi hyvällä syyllä tarkastella kertomuksena elämän käännekohdasta. Andrew Abbott (2001, 243) kirjoittaa että käännekohdan konseptiolla on sosiologiassa ollut keskeinen asema erityisesti elämäkerrallisessa tutkimuksessa, jossa elämän ajatellaan kulkevan uraa, jolla jokin, tärkeäksi osoittautuva tapahtuma muuttaa elämän suuntaa uudelle polulle. Käännekohta katkaisee säännöllisen elämänmenon.

Mummous käännekohtana on muutos, josta on vaikea saada kiinni, mitä oikein todella tapahtuu:

Ulla: Niin, kyllä siinä vaan on se silla lailla että mummous, että on se siihen omaan olemukseen tullu ja toisaalta voi sanoa kuin toi Kaari Utrio, että suurin ilon aihe viisikymmentä viisi vuotiaana, kun hän oli tullut isoäidiksi. Että on se aivan ihmeellinen tunne kuitenkin, sitten että, onhan se tullut sillä lailla, että en tiedä, ei se ainakaan lähde varmaan pois, jos niitä sitten jatkossakin tulis. Niin että jos äidiksi tulo, mutta se, tämä ei ole ehkä niin radikaali, mutta kyllä se jääpi sinne, on mummo, isoäiti tai isovanhempi, niin kyllä siihen olemukseen tulee jotakin lisää.

Päivi: Niin, joo. Aika jännää. Vaikka ei siinä itse ole tehnyt mitään.

Ulla: Niin, itse ei ole tehnyt mitään.

Mummoksi tuleminen oli Ullan mukaan tapahtuma, josta olemukseen jäi jotain, jonka ymmärryksen haastattelutilanteessa kaksi mummoa voivat jakaa, mutta joka luettuna muuttuu ehkä epämääräiseksi ja mummoutta mystifioivaksi. Ymmärrän Ullan viittaavan olemukseen liittyvällä pohdinnalla sekä muille näkyvää olemusta että subjektiivisesti koettua muutosta itsessä. Ulla rinnasti mummoksi tulemista oman lapsen saamiseen, sekä lapsen synnyttäminen että mummoksi tuleminen ovat naisen sukupuoleen sidottuja kokemuksia. Äitiyteen rinnastetun mummouden voi ajatella ilmentävän elämänkulun syklisen kehän jatkuvuutta, jota mummous omalla sukupolvisella paikallaan erityisellä tavalla vahvistaa. Jatkuvuuden rinnalla mummous tuo elämään myös muutoksen. Mummoksi tuleminen saa ihmisen elämänkulun tapahtumana merkityksen käännekohtana, jonka avulla aikaa määritetään samaan tapaan kuin esimerkiksi että asiat tapahtuivat silloin kun meni naimisiin, ensimmäinen lapsi syntyi tai muutti asuinpaikkaa. (Julkunen 1989, 12; Abbott 2001, 251; Adam 1995, 22.)

Abbottin (2001, 245) mukaan käännekohtan narratiivinen luonne tulee esiin laadullisessa ja tapaustutkimuksessa. Abbott kysyy, mikä käännekohtassa on sellaista, että se saa sen erottamaan sitä edeltävän ja sen jälkeisen ajanjakson, etenkin kun ajattelemme pysyvää tai pitkäkestoista muutosta, eikä mitään pientä kurvia? Abbott (2001, 247) kirjoittaa, että käännekohta sisältää erottamisen ja katkoksen suhteessa tasaiseen ja suoraan liikkeeseen. Käännekohta kirjaimellisesti kääntää lineaariseksi ennakoitun elämän kulun uuteen suuntaan ja ohjaa elämän uudelle uralle erilaisista mahdollisista vaihtoehdoista. Erityisesti elämäkertakerronnassa elämisen suunta ennen ja jälkeen tietyn tapahtuman tai ajankohdan liittyy usein käännekohtiin. Vaikka elämäkertakirjallisuus johtaa yksilöllisten elämänkulkujen tarkasteluun, on tärkeitä havaita sosiaalinen rakenne, joka sisältyy näihin käännekohtiin. Kannamme annettua kulttuurista mallia ajattelun ja elämisen rakenteesta, jossa on monia ja monenlaisia mahdollisuuksia. Lähtökohtaisesti elämän ajatellaan olevan tasaisesti etenevällä jatkumolla, jossa vaihtelevin välein tapahtuvat ulkoiset tai sisäiset järjestykset pakottavat yksilön siirtymään uudelle pysyvälle jatkumolle.

Abbott (2001, 251–252) painottaa käännekohtan narratiivista luonnetta kerrottuna tapahtumana, jonka havaitaan ja kerrotaan vaikuttaneen sen tapahtumisen jälkeiseen aikaan ja tapahtumiin. Esimerkkeinä käännekohtamuutoksista Abbott mainitsee mm. naimisiinmenon ja ensimmäisen työpaikan. Elämäkerroissa käännekohta on luonteeltaan jotain hyvin subjektiivista ja käännekohtan retrospektiivinen tarkastelu tuottaa inhimillisessä tietoisuudessa usein tulkintaa, että kyse on sosiaalisesta faktasta. Abbott muistuttaa kuitenkin, että käännekohdat ovat osa prosesseja ja siten ne sisältävät myös ajallista jatkuvuutta. Abbott korostaa sosiaalisten prosessien jatkuvuutta, mikä ei sulje pois sitä, etteikö toisinaan sosiaalinen prosessi silmänräpäyksessä voi ottaa uuden suunnan.

Mummous käännekohtana edellytti myös pysähtymistä, pohtimista ja toimintaa, jonka avulla uutta roolia omaksuttiin ja otettiin haltuun tekemällä erityisiä, osin rituaalisia tai seremoniaalisia tekoja. Jotain perustavanlaatuisia elämässä oli muuttunut tai muuttumassa. Mummoksi ryhtymisen käännekohta voidaan ymmärtää sekä yksilöllisenä että yhteisöllisenä siirtymänä. Victor Turner (2007, 194) erottaa Lloyd Warneriin (1959, 303) viitaten elämänkriisirituaalit ja vuotuis- tai kalendaarirituaalit.

Elämän aikana ihmisellä on useita tärkeitä siirtymiä, joita kaikissa yhteiskunnissa ritualisoidaan ja huomioidaan julkisesti, jotta kyseisen yksilön ja ryhmän merkitys tulisi selväksi yhteiskunnassa elossa oleville jäsenille. Näitä tärkeitä kohtia elämässä ovat Turnerin mukaan syntymä, puberteetti, avioliitto ja kuolema. Van Gennep määritteli siirtymäriitit rituaaleiksi, jotka liittyvät jokaiseen paikassa, tilassa, sosiaalisessa asemassa ja iässä tapahtuvaan muutokseen. (Turner 2007, 106.) Myös mummouteen voidaan siirtyä järjestettyjen riittimenon avulla. Länsimaissa kulttuurisia malleja mummoerityisiin siirtymäriitteihin ei toistaiseksi ole luontevasti löydettävissä, joten ne luodaan itse olemassa olevista modernien siirtymäriittien aineksista.

Inge: Me pidettiin mummon varpajaiset mun työkavereitten kans.

Päivi: Ahaa, eli mitäs se tarkoittaa käytännössä? Mikkä on mummon varpajaiset?

Inge: Mummovarpajaiset, ne on semmoset varpajaiset ,että, tota, ostetaan konjakkia ihan niinku kuuluu.

Päivi: Nii?

Inge: Mä asuin silloin Albertinkadulla pienessä yksiössä. Töissä mä tarjosin tietenkin kaikille sikaarit, koska sehän kuuluu kuitenkin, niinhä isätkin tekee, niinku silloin, ku on varpajaiset. Sitte me mentiin sinne mun pieneen yksiöön sinne Albertinkadulle, ja meitä oli kolme naista, ja me juotiin kolmeen pekkaan se veteraanopullo, ja poltettiin muutama sikaari ja mä olin armottoman kipee seuraavan päivän.

Inge kuvaaman mummovarpajaisien esikuvana oli isien varpajaiset, jotka ovat perinteinen miesten tapa juhlistaa vauvan syntymää ja isäksi tulemistä juopottelemalla kavereiden kesken. Matti Sarmelan (1984, 43) mukaan yhteisöllisiä riittejä ja sosiodraamoja voidaan tarkastella vertauskuvallisina näytelminä, joilla julistetaan olennaista sanomaa ulkopuolisille ja solidaarisuutta omien kesken. Kuten isät juopottelevat kavereiden kesken, myös Inge juhlisti lapsenlapsen syntymää juopottelemalla naisystävien kanssa. Mummovarpajaisissa voi arvella naisten pyrkivän jakamaan ymmärrystä naisen elämästä ja luomaan omaa uudenlaista käsitystä mummoudesta. Pertti Alasuutari (2007, 146–147) muistuttaa, että rituaaleilla ilmennetään sekä hierarkiaa, että vahvistetaan solidaarisuuden ja läheisyyden tunnetta. Alasuutarin mukaan yksi syy, miksi rituaaleja järjestetään, on, että ilman niitä elämä olisi tylsää ja yksitoikkoista. Rituaalit ovat yksi tapa pitää taukoa tavanomaisista rutiineista ja järjestää erityinen tilaisuus. Toisena keinona Alasuutari mainitsee psykoaktiivisten

aineiden käytön, mutta niidenkin nauttiminen saa usein rituaalinomaisia piirteitä. Rituaaleista saatu mielihyvä perustuu kokonaisvaltaiseen mielihyvään. Mielihyvä on myös ruumiillista, kokemus kytkeytyy kehollisuuteen ja painuu kehon muistiin (Alasuutari 2007, 151.) Epäilemättä mummovarpajaiset ystävien kesken ovat hauska, arjen katkaiseva sosiaalinen tapahtuma. Ingen kehon muistiin oli jäänyt mummovarpajaisten jälkeinen seuraavan päivän armoton krapula, mikä kokemuksen ikävyydestä huolimatta voi kerrottuna vahvistaa kertomusta perinteisestä mummokuvasta irrottautuvasta mummoudesta. Alasuutarin mukaan moderni radikalismi on johtanut rituaaleista kieltäytymiseen, esimerkiksi osallistumisesta valmistujaisiin tai hääjuhlan pidosta. Toisaalta myös näyttää siltä että erilaisia rituaaleja uudelleen elvytetään, mikä ei tarkoita, että ihmiset välttämättä uskoisivat niiden taustalla oleviin arvoihin. Suhde rituaaleihin on muuttunut ja mahdollistanut samanaikaisesti kunnioittavan mutta myös leikillisen asenteen julkisia rituaaleja kohtaan. Rituaaleja ympäröi sekoitus epäilyä ja uskoa, leikillisyyttä ja vakavuutta. (2007, 142–143.)

Turnerin mukaan siirtymäriitit liittyvät keskeisesti muutoksen näkökulmaan. Tiettyyn hetkeen, ajankohtaan tai kehitysvaiheeseen liittyvää muutosta vahvistetaan riitillä, jolla riitin haltija ottaa ikään kuin haltuunsa uuden roolin ja tavallaan myös astuu uuteen aikaan sosiaalisessa yhteisössään. Siirtymäriitissä henkilö on valmis omaksumaan tarvittavia voimavaroja uudessa asemassa, johon rituaali heidät johdattaa. (Turner 2007, 108.) Miksi sitten mummovarpajaisten malli kopioi isien rituaalitapaa? Yksinkertaisesti voi ehkä ajatella, että mummouteen siirtymiseen ei jostain syystä ole kehittynyt omia rituaalitapoja ja siksi turvautuminen tunnettuun malliin on luonteva ratkaisu. Toisaalta voi pohtia, onko kyseessä vain esimerkki pitkästyttävän arjen piristyksestä tai erotteluntarpeen tyydytyksestä? Turner ehdottaa (2007, 233), että joissakin tilanteissa moniselitteinen rituaali tarjoaa samanaikaisesti tunnetta vapautumisesta ja samalla irrottelua rituaaliin kuuluvassa välitilassa, kun tiedossa on sekä uusia etuja ja vapauksia, mutta myös vaateliaampia velvollisuuksia. Joka tapauksessa rituaali vahvistaa rakennetta ja sosiaalista statusjärjestelmää, kuulut ja säröt statusten välillä ovat rakenteelle välttämättömiä. Ilman välejä ei olisi rakennetta ja juuri näitä välejä vahvistetaan rituaaleilla.

Voikin kysyä, tapahtuuko mummon juopottelussa käännteinen rituaali, jossa mummo käyttää nuorille miehille kulttuurisesti kuuluvaa tapaa juhlistaa mummoutta, johon

juopottelua ei ajatella kuuluvaksi? Turnerin (2007, 234) mukaan statuksen kääntäminen ei ole esimerkki anomiaasta eli normittomuudesta tai merkityksettömyydestä, vaan yksinkertaisesti rakenteen tarkastelemisesta uudesta näkökulmasta.

Nurinkurisuudessaan se voi jopa säteillä lämpöä ja huumoria tähän rituaaliseen näkökulmaa ja siihen voi liittyä rakenteellisten sääntöjen ja niiden liian innokkaiden noudattajien pilkkaamista ja nurinpäin kääntämistä, muttei kuitenkaan tuhoamista. Mummon varpajaisrituaalin voi ajatella ilmentävän iloista ja hiukan pilkkaavaakin suhdetta perinteiseen mummokuvaan. Mummoutta sinällään ei pilkata, mutta kulttuurinen mummokuva asetetaan mummovarjaisissa ainakin hetkellisesti kyseenalaiseksi. Samalla rakennetaan kertomusta uudenlaisesta, modernista mummoudesta.

Mircea Eliaden (2003, 224–225) mukaan monet uskontoa vailla olevat ihmiset käyttäytyvät edelleenkin uskonnollisesti, vaikka eivät ole siitä tietoisia, kun uskonnollisuuden piiriin ajatellaan myös tukeutuminen mytologiaan ja rapautuneeseen ritualismiin. Eliade sisällyttää modernin ihmisen myyttien piiriin kirjat, elokuvat ja erilaiset myyttisiä tarinoita uusintavat kertomukset, joiden avulla ihmiset voivat “astua ulos ajasta”, kuten Eliade sanoo. Astumalla tarinaan moderni ihminen irrottaa ihmisen hetkeksi omasta ajastaan, rytmittää aikaa toisin ja tarjoaa elää toista “aikaa”. Eliaden (2003, 228) mukaan initiaatio, siirtyminen, liittyy niin kiinteästi ihmisen olemassaoloon, että se toistuu yhä vielä modernin ihmisen monissa toimissa ja eleissä. Mummouden siirtymäriiteissä voidaan nähdä siirtymiseen liittyviä ritualistisia piirteitä, joita ilmaistaan maallistuneella tavalla ja ollaan hetki poissa arkipäiväisestä ajasta.

Uskonnollisissa seremonioissa ihmiselle voidaan antaa nimi tai hänelle voi rituaaliin kuuluvana syntyä jokin uusi sukulaisuusnimitys. Kasterituaalissa nimen antavat muut ihmiset ja häärituaalissa sukuun kuuluville jäsenille syntyy ennakkoon tiedossa olevia nimityksiä kuten esimerkiksi miniä, vävy, appi, anoppi. (Sarmela 1984, 99-100.)

Mummo valitsee nimityksensä yleensä itse osana mummoksi tulemisen käännekohtaa. Lähes kaikki haastateltavat olivat pohtineet omaa nimitystään varsin paljon ja useimmat olivat käyneet asiasta paljonkin keskusteluja lähipiirinsä kanssa. Nimityksellä oli suuri merkitys mummoille eikä oman kutsumanimen päättäminen ollut yksiselitteistä, kuten keskustelusta Miimin kanssa ilmenee.

Päivi: Puhutteletko sä itseäs mummoksi vai...?

Miimi: Se nimitys oli kans meillä semmonen, että mikä se nyt on, onks se isöäiti vai mummo vai mummi vai? Siinä on nää rasitteet mitkä on niinku edellisestä sukupolvesta. Mun äiti on mummi ja mun miehen äiti on sit meiän lapsille mummo. Ja jotenkin mä en olis halunnut olla kumpikaan, ettei me niinku jotenkin sekasin. Ääh, miehen äiti kuoli kesällä, mut kuitenkin, et siis hänestä vielä puhutaan, ja on niinku aktiivisesti käytössä, niinku. Sitten se menee sekasin, et kenestä puhutaan, ja sit jotenkin. Mulla ei ollu kyllä semmosta, niinku Leenin puolison äiti, siis Leenin anoppi, sano mulle että hänelle oli kauheen vaikea paikka, siis isovanhemmaksi tulo, mummoksi tulo. Et hän ei kestäny sitä nimitystä ja hän mietti ja niin kauhea kriisi se, että tota, nyt hän on muka näin vanha et, hän on mummo. Ei mä en muista sellasta, mä vaan aattelin että mun lapselle tulee lapsi.

Päivi: Just.

Miimi: Jotenkin mä en aatelu sitä niinkun että mitä se mulle on. Mä aattelin että mun lapselle tulee lapsi ja Leeni on aina tykännyt hirvittävästi pikkusisaruksista ja on hoivaava tyyppi viimeseen asti. Niin mä aattelin että se on niinku kauheen luontevaa, ja se on niinku elämää, kun mä aattelin, että sille tulee lapsi ja sitten mä aattelin että se tarkoittaa, kyllä mä sitten niinkun myöhemmin hiffasin, no, se tarkoittaa että musta tulee joku.

Päivi: Niin.

Miimi: Mut en mä vaan, mikä? Ja sitten piti ruveta miettimään sitä nimeä. Tuntu musta kyllä vähän niinku että en mä nyt kyllä mikään mummo. Me pelleiltiin sitä miehen kans että me ollaan sitten ämmi ja äijji.

Päivi: Niin..

Miimi: Ja tota, mä halusin sitten niinku hirveen, että me ollaan vaan etunimeltä. Että se lapsenlapset sanoo meitä etunimeltä, ettei meille tartte mitään tämmöstä. Mutta sekin oli vaan semmonen hyvin ohimenevä, tunnin kestävä yritelmä.

Päivi: Sitä makusteltiin?

Miimi: Niin makusteltiin ja sitten mä rupesin kysymään kaikilta tutuilta, että mikä sää oot ja miten päädyitte tähän? Ja miks suomenkielessä on niin paljo variaatioita, miksei oo niinku automaattinen se. Että miks suomessa tää nimitys on niin, et se valitaan. Et se on mun mielestä suomenkielen kummallisuus.

Päivi: Joo.

Miimi: Et se ei o automaatti että on vaari ja, mut et on vaari ja ukki ja pappa ja isoisä, on kauhean monta variaatiota ja mahdollisuutta. Se on ärsyttävää.

Päivi: Joo, sit voi keksiä ihan oman.

Miimi: Sit voi keksiä omia ja yhdistelläkin voi, tosiaan niin joku sellanen. Sitten mun tytär siinä kauhean pontevasti, että sää, sun pitää hyväksyä se, että sä oot mummo ja sillä selvä. Sit mä, se oli jotenkin niin kun mä huomasin, et se jotenkin aatteli että. Luuleiks se, että mä yritän olla joku pimpu, että mulle ei nyt niinku sovi tää, et mun feissiin tämä juttu? No sit mä sanoin että no okei sitten, ollan sitten mummo, ihan sama, mummo mikä mummo. Ja tota, ei siinä mitään, kyllä se niinkun, mutta jotenkin se on ollu, mulle se on ollu aika luonnollinen juttu.

Miimi oli käynyt pitkän ja perusteellisen pohdinnan omasta nimityksestään ja keskustellut siitä perheen ja sukulaisten kanssa. Nimityksen valintaan liittyi monien asioiden läpikäymistä. Itsen nimeämisen prosessissa otetaan kantaa moniin muihinkin asioihin kuin vain nimeen. Samalla pohditaan mummouteen liittyviä sosiaalisia ja kulttuurisia merkityksiä, sukulaisuussuhteita, erottautumista suvun vanhemmista mummoista ja nimitystraditioista. Nimityksen valinnasta käydään keskustelua ja verrataan mummoksi tulemisen kokemuksia muiden mummojen kanssa. Nimityksen valintaan vaikuttavat myös muut ihmiset mielipiteineen. Isovanhemman eri nimityksiin latautuu erilaisia merkityksiä, ja on myös mahdollista, ettei ryhdy kutsumaan itseään millään sukupolvisuuden paikkaa kuvaavalla nimityksellä.

Kun itsensä nimeämistä ajatellaan riittinä, voidaan ajatella että kyse on ihmiselle merkittävästä hetkestä, jolloin hän ottaa käyttöönsä uutta identiteettiä. Mircea Eliade (2003, 223) kirjoitti pohtiessaan riittejä uskonnollisena traditiona, että moderni uskonnoton ihminen luo siirtymäriitissä itse itseänsä. Eliadeen viitaten voisi ajatella että valitessaan itselleen nimitystä, mummo nimeämisen avulla luo itseään juuri tietynlaiseksi mummoksi, isoäidiksi, ämmiksi tai muuksi ja valitsemallaan nimityksellä ilmaisee paitsi sukupolvista paikkaansa, myös jotain oman mummoutensa ominaislaadusta. Uutta itseä mummona peilataan omaan aikaisempaan olemukseen ja mummouden eri aikakausien kulttuurisiin kuviin. Nimityksellä voidaan myös ilmaista omaa viiteryhmää, etnisiä tai sosiaalisia siteitä ja taustoja.

Haastatellut mummot ottivat mummoutta haltuun monilla tavoilla, pohtimalla sitä mielessään, keskustelemalla siitä perheessään, työpaikalla ja ystävien kesken. Monet kertoivat myös miten tieto mummoksi tulosta sai säntäämään kauppaan ostamaan vauvan vaatteita, mitä haastatteluissa hämmästeltiin jälkikäteen lähes vimmaisena toimintana:

“Kaikenlaisia ostoksia, mä koko ajan, mä ostin seittemät villasukat sille lapsenlapselle. Mä löysin joka päivä uudet ja ihanimmat ja vielä pienemmät!” (Miimi)

“Mä olin ihan sekopää...pengoin ihan hirveitä määriä ja se mikä siinä oli huvittavaa, niin oli, että ne myyjät katto mua ihan selvästi sen näkösenä, että, tai siis se oli mun kuvitelmaa. (Inge)

tai *“Muuten en ollenkaan tykkää käydä kaupoissa mutta yhtäkkiä nää vauvanvaateosastot alkoivat kiinnostaa suunnattomasti.” (Ulla)*

Anna Kortelainen (2005, 81–82) kirjoittaa että naisten shoppailuun voi liittyä kaipuuta, haaveilua, etsintää ja pyrkimystä johonkin elämän kulun uuteen vaiheeseen, elämää muuttavan tekijän löytämiseen. Jokainen impulssiostos voi leikitellä suurten muutosten ja uudistusten kokonaistarpeella. “Shoppailun avulla haaveillaan, pohditaan ihmissuhteita, ilmaistaan tunteita, kapinoidaan, sopeudutaan ja suunnitellaan tulevaa.” Shoppailussa on läsnä tunnetta, että tästä seuraa jotain hyvää, eteenpäin suuntautuvaa, joka samalla rakentaa myös uutta minää ja identiteettiä. Shoppailulla hahmotetaan uutta minää ja kerrotaan itselle mihin päin on elämässään menossa. Minää rakennetaan tietoisesti ja julkisesti elämyskehikossa, jossa tietoinen ja fyysinen minä kokevat yhdessä. Kortelainen kiteyttää asian sanomalla että shoppaamalla nainen valitsee lipun, jonka alla seisoo.

Haastateltavien kertomuksissa tulevalle lapsenlapselle vaatteiden shoppailua voi pitää monimerkityksellisenä ajallisuuteen liittyvänä tapahtumana. Shoppaamalla otetaan hetki yksityistä aikaa, jolloin vauvauutista voidaan prosessoida, se tarjoaa tilaisuuden poistua arjesta unelmiin ja tunnustella uutta roolia mielessään ja shoppailutoimintana. Vauvanvaatteiden shoppailu on esineen avulla suuntautumista ajalliseen tulevaisuuteen. Mukana voi ensi hetkestä alkaen olla myös tietoisuus muiden katseesta,

kuten Ingellä, joka koki että myyjät “katsoivat häntä sen näköisenä”. Itsen näkeminen muiden silmin uudessa minässä, mummona, alkaa. Kortelaiseen viitaten voi ajatella että vauvan vaatteiden vimmaisella shoppaamisella tulevat mummot ottavat haltuunsa edessä olevaa muutosta ja harjoittelevat mummolipun julkista kantamista.

Mummolipun kantajaksi ryhtyvä joutuu elämänsä käännekohdassa ottamaan kantaa moniin asioihin, myös siihen miten mummoksi pukeudutaan. Kaikilla oli käsitys ns. perinteisestä mummoudesta, johon kukaan ei halunnut samaistua. Mummoksi ryhtyvä nainen joutuu ratkaisemaan oman mummouden esittämisen tavan, mummouden performatiivin, jossa ulkoisella olemuksella ilmaistaan, millaiseen kulttuuriseen mummouteen halutaan liittyä. Mummoksi tulemisen käännekohdassa voi nähdä aineksia monenlaisista avoimista tai kuvitteellisista keskusteluista, joita naiset kävivät edellisten ja nykyisten mummosukupolvien kesken. Mummona olemisen tapoja voi tarkastella mummouden performatiiveina, oman mummouden näkyväksi tekemisen tapana, jossa samalla otetaan kantaa perinteisiksi ja moderneiksi tulkittuihin mummouksiin. Sanna Valkosen (2009, 270) mukaan performatiivisuudella voi kuvata ja käsitteellistää prosessia, jossa oma itse ja oma oleminen konstituoidaan ymmärrettäväksi identiteetiksi ja elämäksi itselle ja muille.

Judith Butleria mukaillen voi ajatella, että samoin kuin sukupuoli, myös mummous tehdään, eikä ole olemassa yhtä, kaikille mummoille yhteistä mummoutta. Mummouden omaksuminen edellyttää sen ratkaisemista, suostuuko toistoon, joka ilmenee mm. mummouden kulttuurisissa mallitarinoissa, joiden avulla mummoutta tyypitetään. Mummoutta voidaan tuottaa toistamalla mummouteen kulttuurisesti oletettuja ja omaksuttuja merkityksiä ja eleitä tai kieltäytymällä niistä. Kuten sukupuolta, ei mummouttakaan voida rakentaa pysyväksi identiteetiksi tai toimijuuden paikaksi. Mummous voidaan Butlerin teoriaa seuraten ymmärtää identiteetiksi, joka alkaa ihmisen ruumiin ulkopuolisessa tilassa tyylieltyjen tekojen sarjana. Mummous ”tuotetaan ruumiin tyyllittelyllä, ja se täytyykin ymmärtää arkiseksi tavaksi, jolla ruumiilliset eleet, liikkeet ja erilaiset tyyli muodostavat illuusion pysyvästä sukupuolittuneesta minuudesta”. Ajatuksesta seuraa, että mummous on ymmärrettävä sosiaalisesti ajalliseksi, mummous rakentuu sisäisesti epäyhtenäisissä teoissa. Ulospäin näkyvä substanssi onkin rakennettu identiteetti, performatiivinen suoritus, jota esitetään yhteisenä uskomuksena. (Butler 2006, 234–235.)

Mummouden esittämisen tavat ovat ajan mittaan muuttuneet. Haastateltavien muistoissa omat mummit olivat erilaisia. Toiset kokivat, että itse muistuttivat omia mummojaan, toisille taas omat mummit tuntuivat kaukaisilta, eikä yhtäläisyyksiä ollut löydettävissä, ei edes haluttavissa.

Päivi: Onks jotain, sit täs, niinkun sun omassa mummissa sellasta, tavallaan, mistä sä ajattelet että olis jotain mallia sulle, tai tämmöstä, niinku, miten sä suhtaudut. Se on tavallaan se mummo, minkä sä oot niinku nähny ja sit nelikymppisenä sun piti sit ryhtyä mummoks niin?

Susanna: No ehkä enemmänkin niin päin tollaseks mä en ryhdy.

Päivi: Aivan. Joo.

Susanna: En rupee käyttään pitkää hametta ja huivia.

Susannalle oma pitkään hameeseen ja huiviin verhoutunut mummo edusti mummoutta, joksi hän ei ainakaan halua ryhtyä. "Prinsessapuku tekee prinsessaksi ja siihen pukeutumista on kohdeltava prinsessana", sanoo Terhi Utriainen (2006, 57). Mummopuku tekee mummoksi ja häntä on kohdellaan puvun mukaisena mummona. Kuten nimityksen, myös mummoksi pukeutumisen mummo joutuu pääsääntöisesti ratkaisemaan itse, toki neuvotteluja voi aina käydä:

Inge: Mä tajusin itekki, että mä en nyt näytä ihan perinteiseltä mummulta, niin mä kysyin Jonnalta sitä, et pitkääks mun niinku vaihtaa lookkia jotenki. Niinku ostaa Aino-tossut, ja sitte muuttaa tätä kaikkee habitusta. Nii se sano, ett ei tartte, sä oot meidän citi-mummo, sä saat olla just semmone kun sä oot.

Selvimmän erojen ja liittolaisuuksien ilmaiseminen tulee esiin keskusteluissa pukeutumisesta.

Kuten nimityksestään, mummit kävivät neuvotteluja muiden ihmisten kanssa myös tavastaan esittää mummoa. Haastattelukeskusteluissa pohdimme esittämisen vaihtoehtoja esine-esimerkkien, kuten perinteiseen mummouden esittämiseen liitettyjen Aino-tossujen, pitkien hameiden tai nutturoiden avulla. Terhi Utraisen (2006, 57) mukaan roolivaatteisiin pukeutuminen ja niiden kautta tapahtuva samaistuminen on tapa tutustua itsen mahdollisuuksiin ja rajoihin sekä itsen suhteisiin toiseuksiin.

Pukeutuminen voi tapahtua paitsi konkreettisenä, myös kuvitteellisesti. Vaatteita voidaan tarkastella myös muutoksen ja pysyvyyden näkökulmasta. Terhi Utraisen mukaan erilaiset vaatekappaleet toimivat muutoksen mahdollistajina siksi että ne rakentavat pysyvyyttä. Muutoksia voi alkaa tuottaa vain tilanteessa, jossa vallitsee jonkinlainen pysyvyys. Vaatteet osallistuvat sekä muutosta että pysyvyyttä aikaansaavaan toimintaan ja pukeutumista voi pitää maailmassa tapahtuvana ontologisena, sosiaalisena ja poliittisena toimintana. Vaate ja pukeutuminen yhdistävät valmistamisen ja toiminnan alueet eli inhimillisen aktiviteetin keskeiset muodot toisiinsa. Toiset ihmiset ovat olemassa meille puvuissaan ja heiltä saatujen pukujen kautta. (Utriainen, 2006, 42–43.)

Utraisen mukaan vaate erottaa paitsi yhteiskuntaluokat, sukupuolet, ammattiryhmät ja alakulttuurit, myös ikäryhmät. Pukeutuminen vaatii esteettis-moraalista tasapainoilun taitoa, jota motivoi halu kuulua, tulla hyväksytyksi ja autetuksi, mutta jota varjostaa pelko häpeästä eli mitätöidyksi tulemisesta. (Utriainen 2006, 46–47.) Haasteltavien muistoissa niiden mummojen performatiivit, joihin ei haluttu samaistua, liittyvät usein myös kokemukseen ahdasmielisyydestä, ankarasta uskonnollisuudesta, ilottomuudesta ja askeettisesta suhteesta elämän nautintoihin. Mummot, joiden sukupolviseen ketjuun liittyminen tuntui luontevammalta, olivat olleet työelämään osallistuneita ja mummoja, joita haastateltavat kuvasivat ”aktiivisiksi”. Liittymällä ja etäisyydenotolla luodaan omaa itseä, jota ilmaistaan myös vaatteilla ja pukeutumisen tyyleillä. Esineillä, kuten vaikkapa Aino-tossuilla, on vahvoja symbolisia merkityksiä ja niitä voidaan käyttää mummoksi ryhtymisen tukena tai niistä kieltäytymällä voidaan ottaa etäisyyttä siihen, mitä ne edustavat.

Mummoksi tuleminen mitä ilmeisimmin täyttää elämän käännekohtan tunnusmerkit. Lapsenlapsen syntymä muuttaa, käytännössä siirtää keski-ikäisen naisen sukupolvipaikkaa yhdellä sukupolvella eteenpäin. Aineiston perusteella mummoksi tulemisen käännekohta oli osin kaksivaiheinen prosessi, johon liittyi kaksi käänteentekevää taitetta. Ensimmäinen silloin, kun tuleva mummo sai tiedon lapsenlapsen odotuksesta ja toinen lapsenlapsen syntymän yhteydessä. Tieto lapsenlapsen syntymästä käynnisti useimpien mummojen kohdalla mummoksi tulemisen prosessoinnin, joka huipentui lapsenlapsen syntymään. Lapsenlapsen syntymään ja mummoksi tulemiseen on mahdollista liittää rituaalisia tapahtumia, joiden

tavat ja muodot olivat yksilöllisesti vaihtelevia. Keski-ikäisten naisten oli ryhdyttävä ratkomaan suhdettaan omaan itseensä alkaen siitä, miksi haluaa itseään kutsuttavan? Mummous näytti haastateltaville edustavan käännekohtaa, joka sai mummon katsomaan aikaa myös itsessään, omaa ikääntymistään ja mummoksi tulemisen merkitystä naisen elämänkulun tietynä paikkana.

Aika mummossa

Mummous sai haastateltavat katsomaan itseä ja ympäristöä uusin silmin. Ikäpaikkaa ei keskusteluissa tarkasteltu van subjektiiivisena kokemuksena tai omasta näkökulmasta, vaan myös muiden katseet, kommentit ja suhtautumiset olivat läsnä keskusteluissa. Mummous heijastelee vaikutuksiaan siihen, millaiseksi keski-ikäinen nainen kerrotaan ulkonäköarvioinneissa, työssä tai seksuaalisuudessa. Monien keskenään erilaisista aikakausista nousevien mummokuvien yhteensovittaminen oli mummoille vähintäänkin haasteellinen tehtävä. Ihmisen biologinen ikääntymisilmiö on yksiselitteinen. Barbara Adam toteaa että aika on kohtalo, välttämättömyys, pakko ja arvoitus, joka on niin syvästi integroitunut olemassaolomme, että se on lähes näkymätöntä. Olemme tietoisia elämämme rajallisuudesta ja ajan pakko estää meitä palaamasta ajassa taaksepäin, emme nuorennu tai pysty poistamaan tekemäämme tai tietämäämme. (Adam 1990,9.)

Ikääntyminen ei kuitenkaan ole vain biologinen tapahtuma, siihen liittyy monia muitakin näkökulmia. Lääketiede on tarkastellut naisen elämää biologisesta näkökulmasta ja korostanut vaihdevuosien merkitystä fysiologisena prosessina. Psykologinen tutkimus on painottanut naisen ikääntymiskokemusta ja läheissuhteita. Sosiaali- ja yhteiskuntatieteissä ikääntymistä on lähestytty myös historiallisesta ja paikallisesta näkökulmasta ja nostettu esiin yksilöllisiä ja kulttuurisia eroja. Feministinen tutkimus on kritisoinut erityisesti lääketieteellisen ja psykologisen tutkimuksen tapaa painottaa naisen biologiala ja olemuksellista puolta sekä hoivaroolia. (Kangas & Nikander 1999, 15–16.) Ikä ei kulttuurissamme ole neutraali asia. Julkunen & Pärnänen mukaan ikä on ambivalentti tunnustettava. Ikääntyvät eivät välttämättä halua omaksua ikäidentiteettiä, käsittää itseään vanhaksi tai ikääntyneeksi ja tulla kohdelluksi sen mukaisesti. Jo

konstruktio ja mielentila. Ikääntymisen kokemukseen vaikuttavat olosuhteet, joissa elää. Kulttuurinen tarinavaranto tarjoaa selityksiä kokemusten jäsentämiseen ja selittämiseen. Yksilöllinen kokemus kronologisesta iästä poikkeaa usein juuri niin päin että yksilö kokee itsensä ikäistään nuoremmaksi. (Kangas & Nikander 1999, 8-9.)

Mummouden ja ikääntyneisyyteen liittyvien rajoitteiden liittyminen mielikuvissa yhteen vaikuttaa olevan lähes automaattista. Sinikka Vakimon (2001, 193) mukaan lasten ja lastenlasten käyttämästä oman isoäidin nimityksestä mummo-sana on siirtynyt viittamaan myös vanhaan naiseen yleensä, mutta voi kysyä, vanhentaako mummoksi tuleminen keski-ikäisen naisen erityisen nopeasti? Aineistossa haastatellun Mirjan kysyessä sairaalasta mahdollisuutta päästä tapaamaan tytärtään ja vastasyntyntä lapsenlastaan, hoitaja oli ilahtuneena vastannut ”*ihan kiva kun on niin hyväkuntonen mummi että jaksaa vielä tulla*”. Mirja oli vastauksesta hämmentynyt ja huvittunut. Viisikymmentävuotiaan terveen ihmisen vierailua sairaalassa ei kommentoitaisi hänen jaksamiseensa liittyvänä asiana, ellei hän olisi mummo. Ilka Kankaan ja Pirjo Nikanderin (1999, 9) mukaan vanhenemisen ajankohta ei ole yksiselitteinen. Kulttuuriseksi ajankohdaksi voi ajatella tilanteen, jossa aletaan antaa vanhenemiseen liittyviä määritteitä. Naisille näitä määritteitä aletaan antaa aikaisemmin kuin miehille, selvästi ennen eläkeikää. Naisten subjektiivinen kokemus ikääntymisestä poikkeaa kulttuurisesta käsityksestä, eivätkä keski-ikäiset naiset tunne itseään vanhoiksi tai ikäisikseen vaikka muut heitä sellaisena pitävätkin. Kangas & Nikander toteavatkin, että naisen ikääntymisen malli on monin tavoin ahtaampi kuin miehen ja kielteisyydessään marginalisoi ikääntyvät naiset ryhmänä. Naiset eivät heidän mukaansa ole kuitenkaan vain ageismin tai rajoittavien käsitysten uhreja, vaan myös itse arvioivat naisia samaan sävyyn. Mirjan kokemuksessa ympäristön odotus mummovanhuuteen liitetystä jaksamattomuudesta tapahtui poikkeuksellisen nopeasti, välittömästi lapsenlapsen synnyttyä.

Elettyä aikaa voidaan lukea ja tulkita ihmisen ulkoisesta olemuksesta. Naisten elämän ajallisuutta tarkastellaan usein hedelmällisyyden, kuukautiskierron, vaihdevuosien ja biologisen vanhenemisen näkökulmasta. Ilka Kangas & Pirjo Nikander (1999, 13) kirjoittavat, että naisten ikääntymiseen liitettävät merkitykset ovat selvästi ristiriitaisia. Ikääntymisen ymmärtäminen ensisijaisesti ruumiilliseksi on korostunut yksilön suhdetta ruumiin rapistumiseen. Kulttuurisesti ruumiin rapistuminen liitetään erityisesti naisiin,

joiden on kuitenkin odotettu huolehtivan ulkonäöstään. Ruumiin kulumista ehkäisevän ja korjaavan teknologian lisääntymisen rinnalla etenkin feministit ovat korostaneet oikeutta luonnolliseen ja peittelemättömään vanhenemiseen. Kilpailevat ikääntymiseen liitettävät merkitykset ja mielikuvat johtavat ristiriitaiseen tilanteeseen, jossa ikääntymistä pidetään samanaikaisesti sekä myönteisenä että kielteisenä. Kangas & Nikanderin (1999,14) mukaan ikääntymispelkoiset ja – myönteiset asenteet törmäävät toisiinsa naisten omissa ajatuksissa ja erilaisissa kulttuurisissa, sosiaalisissa ja poliittisissa yhteyksissä. Naisten ikääntymiseen kohdistuvat ristiriitaiset mielikuvat kohdistavat myös naisiin odotuksia ja vaatimuksia, millaisia heidän tulisi olla.

Oma muuttunut ikäpaikka pohditutti haastateltavia, mutta enemmän kuin subjektiivisesti koettuna kysymyksenä, haastateltavat havainnoivat ikäpaikkaansa ja mummouttaan muiden katseiden tai puheen kautta. Ullan työpaikalla monet olivat isovanhempia ja etenkin mummot keskustelivat paljon mummouskokemuksistaan. Mummous saattoi sosiaalisessa kanssakäymisessä saada monenlaisia merkityksiä, joiden tulkitseminen ei ollut yksiselitteistä.

Päivi: Minkälaisia kommentteja sulla on tullut kavereilta tai tuttavilta tästä mummoudesta niinkun? Muistat sä miten ihmiset suhtautu siihen?

Ulla: No tota, siin on kyllä selkeesti , naiset on myötäeläjiä mutta miehet että “ai säkin oot mummo” että vähän niinkun semmonen, että ootko niin iäkäs tai, selvästi työpaikallakin sekin että “mummojakos te kaikki nyt ootte”.

Päivi: Ai jaa.

Ulla: Niin että on siinä vähän miehillä ja naisilla ollu semmosta vähän, semmonen pienoinen ero, positiivinen kylläkin mutta kuitenkin että, vähän siinä takana että kuulostaa siltä että mummojako noilla vaan on.

Päivi: Siis vanheneeks nainen tullessaan mummoksi?

Ulla: No ainakin se siltä tuntuu kun mies sanoo, ihan selkeesti. Niin, ”eiks meillä o muita enää töissä kun mummoja”. Että onko siinä joku semmonen sävy takana että? Niin, että onko itellä asenne siihen sitten? Vai rekisteröikö itellä sitten korva joskus tarkemmin näitä mummoilmauksia? Et tota kyllä mä aattelin, että mun miestä, ei sitä vielä oikeen papparaiseks puhuttella.

Mummoksi kutsuminen sai Ullan työyhteisössä muitakin merkityksiä kuin toteamuksen isoäitiydestä. Miesten kommentit mummoudesta saivat Ullan pohtimaan huomautusten taustalla olevia merkityksiä ja vertaamaan niitä vastaavan ikäisten miesten puhuttelemiseen. Rantamaan (2008,60) mukaan iän merkitykset sekä iän ja sosiaalisten roolien väliset sidokset määräytyvät myös asiayhteyksien, tilanteiden ja tekemisen mukaan. Sosiaalista ikää voikin ajatella suhteena tai tilana, joka syntyy perheen, ystävien, työnantajien, työtovereiden, virallisten instituutioiden tai minkä tahansa merkityksenannon kautta. Sosiaalisilla ja biologisilla ikämerkityksillä on ehkä erityisen vahva keskinäinen yhteys puhuttaessa naisista. Naiset ovat tästä hyvin tietoisia ja rekisteröivät asiaan liittyvää asennoitumista ja puhetta. Paula Rantamaa (2008, 56) kirjoittaa, että naisten ja miesten erilaista suhtautumista biologiseen vanhenemiseen on selitetty patriarkkaalisella ja naturalistisesti määräytyneellä sukupuolijärjestelmällä. Naisten asema on perustunut lisääntymiskykyyn ja fyysiseen viehättävyyteen, joita nainen menettää vanhetessaan. Tämän vuoksi biologinen vanheneminen ja iän karttumisen näkyvät merkit ovat vaikuttaneet naisten sosiaaliseen asemaan voimakkaammin kuin miesten.

Naisen ikävuosien lisääntymisen yhteydessä voidaan myös kysyä, voiko mummouden ja vanhuuden kulttuurinen yhteen liittyminen heikentää naisen asemaa ja statusta? Onko mummoudella kaikesta myönteisyydestään huolimatta myös toiseuttavia merkityksiä mummouteen liitettyjen merkityksenantojen kautta? Ullan työyhteisössä mummouteen kohdistuneissa kommentteissa voidaan lukea myös toiseuttamisen tunnusmerkkejä, valtasuhteeseen liittyvää erilaiseksi ja alemmaksi määrittämistä ja hierarkista arvottamista (Löytty, 2005, 162). Suoranaisen kuolemanpelon sijasta nykyaikaa leimaa vanhenemisen pelko, joka jälkiteollisessa yhteiskunnassa pyritään peittämään iättömyyteen, pitkään aikuisuuteen, joka alkaa nuoruuden päättyessä (Kangas & Nikander 1999, 12). Bernard & Daviesin mukaan vanhenemiseen liittyvät pelot voivat kohdistua terveyden, fyysisen ja psyykkisen toimintakyvyn sekä oman riippumattomuuden menettämiseen. Huolta herättävät myös mielikuvat yksinäisyydestä, identiteetin, arvokkuuden ja ulkonäön menettämisestä. Kun naisilta on kysytty vanhenemiseen liittyvistä peloista, kuoleman pelko harvemmin tulee esiin, mutta se on myös osa vanhenemiseen liittyvää pohdintaa. Identiteettiin ja arvokkuuteen liittyvät pelot konkretisoituvat ulkonäön menettämiseen liittyvissä peloissa, muuttumisessa huomaamattomaksi, näkymättömäksi ja epäseksuaaliseksi. Naiset pelkäävät

ikäntymisen lisäävän heidän stereotyyppistä, huonoa ja epäkunnioittavaa kohteluaan ja nuorten alkavan pitää heitä vanhoina ja kyvyttöminä. (Bernard & Davies 2000, 65 - 70.)

Mummoksi tulemiseen liittyvää, naisen paikkaa osoittavaa puhetapaa ilmeni myös suhteessa mummoksi tulleen naisen seksuaalisuuteen, harrastamiseen ja olemukseen. Inge kertoi saaneensa työpaikalla yksityiskohtaista opastusta mummolle sopivasta puhetavasta ja käyttäytymisestä:

Inge: Ne sano mulle, et mummot ei puhu seksistä ja että sä voisit ruvata kutomaan. Niin mä sanoin, että mähän aina, mähän kudon koko ajan.

Päivi: Aivan, niin sä täytät sen kriteerin.

Inge: Mä täytän sen kriteerin mutta sukkaa mä en kudo, mut että kyllä mä kudon koko ajan

Päivi: Niiin?

Inge: Mut se sitte kuulemma, siin on se vika, että mä kudon niinku, että en mä tee semmosia ku mummot kutoo. Että mä teen niinku värikkäistä langoista ja vähän kummallisen näköistä.

Päivi: Aa, et se on siis näin tarkkaa. Et siis mikä tahansa kutominen ei käy.

Inge: Ei, ei, koska mäkin esittelin saman tien mun tota ton kirkkaan oranssin villatakin

Päivi: Joo, niin että sä yritit?

Inge: Niin se sano, et ei hän tätä tarkota, et hän tarkotti nimenomaan semmosia perinteisiä.

Päivi: Just joo. Joo.

Inge: Et siis se istuu jossain siis, ja vaikka se tulee osin siis semmosena, niinku, huumorina, mut kyl siin joku on takana. Ja sit toisaalta, semmone, mitä mä mietin kans siinä, että jos mä ajattelen niinku tällä hetkellä tässä parisuhteessa, niin et tota, tän miehen äiti, varmaan täyttää ne mummon kriteerit just sen takia, että on harmaa tukka ja vaatimattoman, jotain tiettyä semmosta vaatimattomuutta.

Päivi: Joo. Siis pitääkö mummon olla vaatimaton?

Inge: No must tuntuu että se perinteinen mummonmalli on ollu se.

Mummon kulttuuriseen kuvaan seksuaalisuus näyttää vaikeasti sovitettavalta, liittykö mummouteen odotus seksuaalisen elämän loppumisesta? Kehottavatko työtoverit 50-

vuotiaita miehiä lopettamaan seksistä puhumisen kun he ovat saaneet lapsenlapsen? Keskustelu keski-ikäisten naisten oikeudesta aktiiviseen seksielämään on Ilka Kankaan ja Pirjo Nikanderin mukaan ollut viime vuosina enemmän tai vähemmän asiallista (1999, 13). Kun naiseen – iästä riippumatta – liitetään määreeksi myös mummo, siirtyykö keskustelu seksuaalisuudesta tabualueelle? Kankaan ja Nikanderin mukaan ikääntymiseen liittyvät pelot ja myönteiset asenteet törmäävät naisten omista ajatuksissa, eri kulttuurisilla ja sosiaalisilla näyttämöillä ja poliittisessa päätöksenteossa. Ikääntymiseen liittyvät ristiriitaiset mielikuvat asettavat naiselle ristiriitaisia odotuksia ja vaatimuksia siitä, millainen keski-ikäisen naisen tulisi olla. (Kangas & Nikander 1999, 14.)

Vaikeasti mummouteen sovitettavan seksuaalisuuden rinnalla Ingen työpaikkakeskustelussa tulee esiin, miten hienosäätöistä toiminta mummona voi olla. Mummon kuuluu kutoa, mutta ei mitä tahansa ja minkä värisistä langoista tahansa. Ingen kokemuksen mukaa perinteisen mummon tulisi olla harmaa – ilmeisesti kaikin tavoin – ja vaatimaton, jollaiseksi Inge ei itseään voinut kokea. Pirjo Nikanderin (1999, 29) mukaan nykyisin voidaan myös puhua ikävaiheiden rajojen hämärtymisestä ja pidentyneestä aikuisuudesta useita vuosikymmeniä kestävästä elämänvaiheesta. Eri elämäntapahtumat kuten vanhemmaksi tai isovanhemmaksi tuleminen, työ- ja opiskelujaksot tai eläkkeelle jääminen sijoittuvat kunkin elämään hyvin yksilöllisesti. Nikander myös pohtii mahdollisuutta, että jälkimodernissa yhteiskunnassa siirrytään parhaillaan kohti yhdenikäisyyden kulttuuria, jossa kronologisen iän merkitys vähenee ja ihmisten identiteetti määräytyy hänen valitsemansa elämäntyylin, kulutustottumusten ja harrastusten kautta.

Haastateltujen mummojen ulkonäköön, pukeutumiseen ja toimintaan liittyi odotuksia, jotka olivat ristiriidassa haastateltavien omien käsitysten kanssa. Paula Rantamaan mukaan erilaisissa rooleissa odotetaan erilaista ulkonäköä ja siirtymiä rooleista toisiin ja tietyissä ikärooleissa toimimista säätelevät sekä lait että ikänormit. Ikänormit ovat osa kulttuurista merkitysmailmaa, joka omaksutaan ja johon sosiaalistutaan vähitellen lapsuudesta lähtien. Ikänormit määrittävät myös käyttäytymistä, ulkonäköä, itsensä esittämisen tapoja sekä eri-ikäisten välistä vuorovaikutusta (Rantamaa, 2008, 59–60). Haastateltujen mummojen kulttuuriset roolit eivät kohdanneet eivätkä he omaksuneet kulttuurisen kuvaston sitoutuvaa mummokäsitystä.

Sinikka Vakimon mukaan mummo-sana herättää yleensä mielleyhtymiä, jotka kytkeytyvät turvallisuuteen, lämpöön, jatkuvuuteen, perinteisyyteen, maalaisuuteen ja ruokaan. Myös tuotemerkkeihin ja markkinointiin mummo on löytänyt tiensä, kukapa ei olisi törmännyt mummon muusiin tai “mummonmökkiin”. Maaseudun romanttisen mummola-kuvitelman lisäksi toisena diskursiivisena kontekstina on mummous liittyneenä takapajuisuuteen, perinteisiin ja menneisyyteen. Vakimo nostaa esiin Pihtiputaan mummon fiktiivisen hahmon, jonka tehtävänä on edustaa yksinkertaista maaseudun vanhaa naista, jolle asiat tulee selittää helppotajuisesti. Vakimon mukaan mummo-hahmon representaatiot ovat moninaisen kulttuurisen neuvottelun kohteena. (Vakimo 2001, 196—197.) Vakimon kuvaama mummokuva on ilmeisen vahva, koska aineiston perusteella syntyi käsitys, että mummoksi tulevat naiset joutuvat – halusivat tai eivät – vertaamaan ja peilaamaan siihen omaa mummouttaan.

Huolimatta siitä että mummot irtisanoutuivat perinteisestä mummoudesta, he korostivat tekevänsä ns. perinteisiä mummouteen kuuluvia asioita, kuten antavansa hoivaa ja huolenpitoa, tekevänsä käsitöitä ja siirtävänsä valikoimiaan perinteitä lapsenlapsille. Samalla mummot halusivat erottautua perinteisestä mummoudesta ja korostaa eroja. Samantyyppisiin tuloksiin päätyi myös Leena Eräsaari tutkiessaan modernia mummoutta. Eräsaari kertoo, että lähes jokainen isoäiti ilmoitti “olevansa erilainen kuin stereotypia edellyttää”. Mummot ottivat tiukkaa etäisyyttä “traditionaaliseen mummoon”, kliseiseen kuvaan hoivaavasta, harmaasta, nutturapäisestä, sukkaakutovasta mummosta. Eräsaari kirjoittakin, että merkittävä osa moderniuutta on roolin rakentaminen “negaation” tai etäännyttämisen kautta. (Eräsaari 2002 12.) Vaikka Eräsaaren tutkimuksessa mummot etäännyttivät itsensä stereotyyppisestä mummokäsityksestä, he tuottavat kuitenkin paljon mummouden traditioon sitoutuvaa puhetta.

Mummoksi ryhtymisen käännekohta oli käynnistänyt haastateltavilla prosesseja ja tekoja, joiden avulla uuttaa roolin ja identiteettiä omaksuttiin. Mummoksi tulemisen rituaaleilla ja itsen nimeämällä mummoiksi voi ajatella myös kosketeltavan kokemusta ikääntyvän naisen kulttuurisesta paikasta. Mummoille oli ominaista mummouteen liittyvä pohdinta, arviointi, vertailu ja tarve löytää tapoja etsiä kerronnan tapoja omalle mummouden olemukselle. Aineiston mummot havainnoivat valppaasti ympäristön suhtautumista mummouteen ja he nostivat esiin kulttuurisen mummokuvaston tapoja,

joita he eivät kokeneet omikseen. Ympäristön tarjoamat mummona olemisen tavat näyttivät perustuvan aikaisempien mummosukupolvien elämäntapaan, johon haastateltavat eivät halunneet liittyä. Menneiltä sukupolvilta haluttiin kuitenkin omaksua jotakin osaksi omaa mummoutta, joko sellaisenaan tai itse uuteen muotoon muokaten. Haastateltavien mummoudessa näyttivät sekoittuvan monen aikakauden kulttuuriset mummouden mallit. Voikin hyvällä syyllä kysyä, toteuttivatko haastatellut keski-ikäiset, työelämään osallistuvat mummit hybridistä mummoutta, jossa yhdistyi usean historiallisen ja yhteiskunnallisen aikakerroksen mummouden aineksia? Voidaanko mummoutta hybridisenä ilmiönä ajatella laadullisesti uudenaikaisena, erilaisia mummouden kategorioita ja rikkovana ja yhdistelevänä ilmiönä? Huttusen mukaan hybridin idea ohjaa ajattelemaan, etteivät kulttuurit tai ryhmät ole puhtaita ja selvärajaisia, vaan ne syntyvät pikemminkin prosessuaalisesti monien aineksien ja vaikutteiden yhdistelminä. (Huttunen ym. 2005, 30–31.) Haastateltujen mummojen omat mummit ja äidit olivat eläneet naisina, äiteinä ja mummoina hyvin toisenlaisessa maailmassa ja ajassa kuin nykymummit. He olivat kuitenkin siirtäneet mummouden kulttuurista mallia tai vähintäänkin käsityksiä ”perinteisestä” mummoudesta eteenpäin nykyisille mummosukupolville. Yhdeksi mummosukupolvelta toiselle siirtyväksi ajassa elämisen tavaksi osoittautui huolen ja huolenpidon eetos, joka mummouden monista tuntemuksista ja kokemuksista näytti nousevan hallitsevimmaksi tavaksi olla mummo.

Huolen paino

Huolesta, huolehtimisesta ja erilaisista pelon teemoista keskusteltiin paljon, ajoittain huolipuhe tuntui aineistossa lähes vyöryttävältä. Huolen teemat liittyivät monensisältöisiin ja – tasoisiin elämisen ilmiöihin alkaen lapsenlapsen ja hänen perheensä arkisesta kodin hoidosta globaaleihin uhkakuviin. Ajallisesta näkökulmasta tarkastellen mummouteen liittyvä huolen teema näytti aktivoituvan sinä hetkenä kun haastateltavan mieleen ensimmäisen kerran tuli ajatus mummoudesta. Tietoisuus sukupolvien jatkumosta kantoi huolta kohti ääretöntä tulevaisuutta. Ulla kertoo tunnelmista unettomana yönä, jolloin he miehensä kanssa saivat kuulla tulleen isovanhemmiksi:

Ulla: Kummastutti se isovanhemmaks tulo, kyllä molempia, niin isäntää kun minua. Et kyllä se tota, semmosta, alko miettiä sitä roolia ihan tosiaan että, et mitä tämä oikeestaan tarkoittaa? Että jokapäiväisestä lapsen huollosta on tietenkin pojalla ja lapsen vanhemmilla. Että miten, miten he alkaa niinkun järjestää käytännön asioita? Semmosiakin mieltii, niinko isossa, suurkaupungissa, että heti hoitoon menot ja muut, tuli sen aikana mieleen, että kertas varmaan niitä omia, sen aikasia asioita, sehän se suurkaupunki tietenkin huolestutti.

Yötä valvoessa ehtii miettiä paljon: isovanhemmuutta subjektiivisena kokemuksena, huolenpitoa ja vastuun kantoa lapsesta, ennakoida tulevaa aikaa päivähoitopaikkoineen ja muistella omien lasten syntymää ja lapsuutta. Lapsenlapsen syntymä aktivoi monenlaisia huolia, jotka ajallisesti palasivat menneisiin huolen aiheisiin, kantoivat huolta nykyisyydestä ja ennakoivat tulevia huolen teemoja. Ullan huoli ja huolehtiminen lähestyvät Martin Heideggerin (2007, 159) pohdintaa ajan ja maailmassa olemisen sosiaalisesta ulottuvuudesta. Ihmiset täällä maailmassa ovat sidoksissa toisiinsa – myös silloin kun eivät ole toistensa kanssa. Täällä maailmassa ja ajassa oleminen on yhteyttä muihin ja huolta olemisen perusteista, itsestä ja muista ihmisistä.

Mistä kaikesta mummot olivat huolissaan? Saadakseni kokonaiskuvaa huolien moninaisuudesta, keräsin keskusteluissa käsiteltyjä huolen teemoja yksinkertaiseksi listaksi ja ryhmittelin teemoja huolen kohteen mukaisesti. Listaamani huolien teemat vaihtelevat yksityiskohtaisuuden ja yleisyyden tasossa, joitakin yksittäisiä teemoja olen yhdistänyt yleisemmälle tasolle. Huolien moninaisuus ja ”suuruusluokkien” erot kertovat sekä huolien laadusta että keskustelujen rönsyilevyydestä.

Huolet ennen lapsenlapsen syntymää

Pitkö oman lapsen valita juuri tämä puoliso tai kumppani lapsenlapsieni vanhemmaksi?

Ehkä lapsenlasta ei tulekaan?

Kykenevätkö tulevat vanhemmat huolehtimaan lapsesta kun eivät osaa huolehtia itsestäänkään?

Raskaus alkaa tilanteessa jolloin vanhempien opinnot kesken, elämäntilanne epäsuotuisa tai sekava.

Huolta lapsen ja äidin terveydestä ja hyvinvoinnista.

Ovatko odotusajan terveyspalvelut asianmukaisia, osaavatko ammattilaiset työnsä?

Erityisen huolestuttavaa on kun odottava tytär asuu ulkomailla.

Synnytystapahtuma

Meneekö synnytys hyvin?

Onko lapsi terve?

Miten lapsenlapsen äiti voi?

Pääseekö lapsenlasta katsomaan sairaalaan?

Lapsenlapsi ja hänen perheensä

Lapsen terveys ja hyvinvointi.

Jatkuva pelko lapsenlapsen loukkaantumisesta tai vahingoittumisesta.

Ympäristön suhtautuminen etnisesti eritaustaiseen lapsenlapseen.

Lapsenlapsen vanhempien päihteiden käyttö ja elämäntapa.

Perheen tavat, ruokailu, siisteys ja kodinhoito.

Vanhempien yleinen jaksaminen ja selviytyminen vanhempina.

Lapsenlapsen perheen elämä suurkaupungissa ja kauempana toisella paikkakunnalla.

Lapsenlapsen vanhempien tapa sovittaa vanhemmuutta ja työtä, liiallinen työkeskeisyys.

Lapsenlapsen vanhempien keskinäiset suhteet, uskottomuus, parisuhteen kriisit, perheen hajoamisen uhka.

Lapsenlapsen asema ja selviytyminen vanhempien mahdollisesti erotessa.

Miten lapsenlapsi selviytyy uusperheessä?

Lapsenlapsen perheen mahdollinen muutto ulkomaille.

Oma perhe ja lähiyhteisö

Mummouden ja oman perhe-elämän yhteensovittaminen.

Puolison mustasukkaisuus lapsenlapsen perheeseen käytetystä ajasta ja huomiosta.

Sukuyhteyksien ylläpito ja lapsen liittäminen sukuun.

Erilaisten huolehtimisten yhteensovittaminen: huoli ja huolehtiminen omista ikääntyvistä vanhemmista ja sukulaisista.

Ulkomaille muuttaneen ex-puolison etäännyminen vaariudesta.

Oma mummous

Olenko sellainen kuin mummon kuuluu olla?

Miten kestän tätä jatkuvaa ja lisääntyvää huolissaan oloa?

Olenko huolissani liikaa vai sopivasti?

Pystynkö itse olemaan riittävästi lapsenlapsen perheen apuna ja tukena

Miten paljon voi ja on korrektia sekaantua lapsen perheen elämään ja antaa neuvoja?

Millaista naisen mallia välitän ja olen välittänyt tyttärelleni?

Katkeako mummon suhde lapsenlapseseen jos vanhemmat eroavat?

Tämä maailma

Ihmisten irrallisuus, välinpitämättömyys toisista ja maailmasta.

Erilaiset mahdolliset katastrofit, väkivalta, terrorismi, rasismi, liikenneonnettomuudet.

Ilmastonmuutos ja ympäristöongelmat.

Yleinen maailman meno ja pystyssä pysyminen.

Huolen teemojen luettelomainen esittäminen ei parhaalla mahdollisella tavalla kuvaa huolta elämisen läpäisevänä tunteena. Huoli on enemmän kuin kohteensa tai sanoiksi muotoiltava huolen aihe. Mikä tahansa asia voi tuottaa huolta, siihen voidaan liittää huolen näkökulma tai mahdollisuus myöhemmästä huolesta. Huolien aiheista keskusteltaessa korostui, miten kuormittavaa – ja huolestuttavaakin - on jatkuva huolissaan oleminen. Aineistosta välittyy vahvasti vaikutelma huolesta mummon keskeisenä mielentilana ja tapana olla olemassa. Avoimesti esiin nostettujen ja keskustelun lomaan häviävien huolien moninaisuus ja toistuvuus saivat liittymään Martin Heideggerin (2007, 41) ajatukseen huolesta ja huolehtimisesta ajassa olemisen mielenä. Ajatus huolesta elämisen olemuksellisena sisältönä näytti aineistossa hyvin todelta ja uskottavalta, eikä huolien hallitsevuutta vähentänyt se, että välillä kepeät ja huolettomat asiat valtasivat tilan mummouden kerronnassa.

Tarkastelekin seuraavassa lähemmin huolen erilaisia muotoja, huolta maailmassa olemisen mielenä, huolta arkisena huolenpitona, mummojen suhdetta omaan huoleensa ja huolta maailmasta. Huoli ja huolissaan oleminen ajassa olemisen mielenä ja sisältönä tulee selkeästi esiin Miimin tilanteesta, jolloin poika kertoi, että heidän perheeseensä tulee vauva.

Miimi: Mä oon aina vaatinu iteltäni aika paljon äitinä ja sitten näitten meidän perheessä olleitten kokemusten kautta, niin huoli on ollut aika niinkun olennainen osa äitiyttä. Olla

huolissaan ja pelätä vaikeita asioita ja pelätä kriisejä. Ja, ja ensin musta tuntu kun Mikael kerto, äitienpäivänä Mikael kerto että äiti, yks juttu. Se haki semmosta tilannetta, et me ollaan kahestaan, ja sit se kerto, että meillekin on tulossa vauva. Niin välitön reaktioni oli semmonen valtava ilo, semmonen, niinku, että miten voi jotain näin ihanaa tapahtua. Et oli ollut jotain murheita sitä ennen ja, sit mä aattelin, et on ihanaa, et tulee jotakin positiivistakin ja mä olin siitä kamalan ilonen. Mutta meni pari päivää, niin mulle tuli semmonen ahdistus, että taas yks ihminen josta mun pitää olla huolissaan. Joo. Taas. Taas yks. Miten mun sydän kestää, kaikki painaa sitä, painaa, painaa. Mut sit se meni niinku jotenkin ohi. Että tää on elämää, et mulla on tätä, et mä kannan huolta ja oon peloissani, et miten niille pienille tapahtuu ja onko ne terveitä ja miten niitten kanssa jaksetaan, mut sitten, se on vaan, pitää jotenkin hyväksyä se että elämässä on näitä puolia.

Miimin kuvaus kertoo miten huoli, huolehtiminen ja pelko ovat olemisen läpäiseviä tunteita, myös iloa tuottavina hetkinä. Tieto lapsenlapsen syntymästä käynnistää prosessin, jossa Miimi samanaikaisesti pohtii omaa äitiyskokemustaan, perheessä olleita tapahtumia, suhdetta uuden lapsenlapsen syntymään ja ennakoi tulevaisuutta. Mentaalisella tasolla Miimi huolellaan tuo tulevan lapsenlapsen osaksi perhettä ja liittää hänet omalle paikalleen, osaksi huolen, huolehtimisen ja pelon piiriä, jonka Miimi toteaa elämäänsä kuuluvaksi. Pelokkuus voidaan ymmärtää virittyneisyyden tilana, joka saa ihmisen huomioimaan ja katsomaan maailmaa pelkäämisen näkökulmasta ja ennakoimaan mahdollisia lähestyviä pelättäviä tapahtumia. Pelko liittyy elämään ja maailmassa olemiseen sinänsä ja ihmisen eksistentiaaliseen kokemukseen elämän vaaranalaisuudesta ja itsensä varassa olemisesta. Pelko liittyy ihmisen olemukselliseen huolehtimiseen ja se on pelkoa sen puolesta, mikä on itselle tärkeätä ja mistä huolehtii. Pelko hämmentää ja voi äärimmillään ajaa mielettömyyden partaalle. Ihminen ei kuitenkaan aina voi elää vain äärimmäisen pelon hallitsemana, pelon asettumisen jälkeen olemiselle on löydettävä oikea suunta. Yksi ihmisten keskeisistä peloista on pelko toisten ihmisten puolesta. Pelkääminen toisen puolesta ei poista toisen ihmisen pelkoa ja usein pelkäämme toisen ihmisen puolesta eniten silloin kun hän itse ei pelkää, vaan syöksyy ”hullunrohkeana kohti uhkaavaa”. (Heidegger 2007, 182–183.)

Omaan pelkoonsa mummit suhtautuivat eri tavoin: toisinaan he pyrkivät salaamaan pelokkuuttaan, toisinaan taas pelkonsa ohjaamina he puuttuivat lastenlasten perheiden

elämään. Airi kertoi poikansa ja tämän kumppanin huolta aiheuttaneesta elämäntavasta kun pojan kumppani alkoi odottaa lasta. Oma pelko sai Airin tarttumaan asiaan.

Airi: Tapahtu iso juttu. Mutta sitten taas mun pojan kohdalla siinä meni, siinä meni aikaa, muutamia kuukausia. Et mä muistan oikeen hyvin kun Kaitsu tuli tänne, ja oli aika huonossa kunnossa. Ja mä sit sanoin, Kaitsu, että nyt on sellanen tilanne että, että jos et sä ryhdistäyty tässä, niin sää menetät, sää menetät sen sun isyytesi, ja se tulee olemaan suurin ja kamalin asia, mitä sun elämässä tapahtuu, että sä tulet katumaan sitä loppuikäsi. Ja se oli kans semmonen, en tiedä oliko se tämä meidän keskustelu, ei varmaan, en mä nyt usko, että mulla semmosta vaikutusta kuitenkaan lapseeni ole. Mut että joka tapauksessa, siin tapahtu kanssa se semmonen selkärangan, niinku, esiin tuleminen.

Pelko sai Airin puuttumaan ja ottamaan voimakkaasti kantaa poikansa elämään, etsimään ja taivuttamaan tulevaa isää yhteiseen pelon virittyneisyyteen, huolenpitoon itsestään ja tulevasta lapsestaan. Toisten puolesta pelkääminen, vaikka nämä toiset – useimmiten lapsen vanhemmat – eivät pelänneet, vaikutti olevan aineistossa tavallista. Lapsenlapsen vanhemmat tekivät omia ratkaisujaan, kuten erosivat, rakensivat uusia perheitä, muuttivat asuinpaikkakuntaa ja -maata, matkustelivat ja tekivät tekoja, jotka saivat mummot huolestumaan. Mummojen omaa pelokkuutta ja huolta näytti lisäävän lapsen vanhempien peloton suhtautuminen. Mummot ja lasten vanhemmat eivät aina jakaneet samaa pelkäämisen kokemusta ja toisinaan mummot pelkäsivät erilaisilla omilla pelon aiheillaan tuottavansa huolta ja epävarmuutta lastensa perheisiin. Haastateltavat olivat huolissaan myös liiasta huolehtimisesta ja siitä, että huolensa työntäminä puuttuvat ja sekaantuvat liikaa lastensa perheiden elämään. Joissakin tapauksissa haastateltavat kertoivat konflikteista, joita heidän puuttumisensa olivat aiheuttaneet. Konflikteissa voi arvella olleen kysymys tilanteista, joissa mummo oli ottanut kantaakseen huolta, jonka lapsen vanhemmat olivat katsoneet kuuluvan itselleen.

Heideggerin mukaan toisista huolehtimista on kaksi ääritapausta; nimissätoimiva-hallitseva ja edellätoimiva-vapauttava. Äärimmäisillään huolehtimalla voi ottaa toisen huolen omakseen, asettua huolehtimisessa toisen asemaan ja toimia tämän nimissä.

Huolehtija alkaa toimia toisen puolesta ja syrjäyttää toisen omalta paikaltaan, jolloin toisesta tulee hallittu ja riippuvainen. Toisen huolen omaksuva ja toisen nimissä toimiva huolehtiminen alkaa määrittää ihmisten keskinäistä suhdetta ja toisilleen olemista. Toisen nimissä toimimisen vastakohtana on toisista huolehtimisen mahdollisuus, joka ei omaksu toisen huolta vaan toimii edellä, suuntautuu varsinaiseen huoleen – siis toisen eksistenssiin, eikä siihen, mistä toinen huolehtii - auttaakseen toista tulemaan huoleensa läpinäkyväksi ja vapaaksi huoleen. (Heidegger 2007, 160–161.)

Kun huoli ymmärretään ajassa ja maailmassa olemisen mieleksi, toinen ihminen voi parhaimmillaan auttaa toista tämän olemisessä tässä maailmassa myötäelämällä ja kunnioittamalla toisen ihmisen huolta. Jokapäiväisessä elämässä mummit joutuivat elämään huolensa kanssa ja ratkaisemaan toimimistaan käytännön tilanteissa. Omasta huolestaan huolissaan olleet haastateltavat korostivat pyrkimystään toimia lapsenlapsen perhettä kunnioittaen, mutta toisinaan huoli ja oma käsitys asioiden suotuisasta kulusta johti toimimaan tavalla, jonka lapsien perheet olivat kokeneet puolesta toimimisena. Huolessa toimimisen määrittely ei ollut helppoa. Mummit joutuivat arvioimaan ratkaisujaan monenlaisissa käytännön tilanteissa, kuten Miimi seisoessaan lapsenlapsensa perheen ovella ja pohtiessaan, ryhtyäkö opastamaan miten sairasta lasta hoidetaan vai lähteäkö kotiin:

Miimi: Sit mä vaan aattelin, että ne on aikuisia ihmisiä. Ne huolehtii nyt tästä lapsukaisesta ja mää on nyt vaan semmonen taustahahmo. Ja mun pitää nyt vaan aukasta toi ovi, ja mennä siittä ulos, ja panna se kiinni, ja jättää tää porukka tänne, ja luottaa että ne pärjää.

Seisoessaan ovella ja miettiessään miten toimisi, Miimi päätyy luottamaan lapsen vanhempien kykyyn toimia, avaamaan oven ja astumaan ulos, vaikka onkin tilanteesta huolissaan. Hänen ratkaisuaan voi ajatella edellätoimivaksi ja vapauttavaksi. Luottamalla lapsen vanhempien pärjäämiseen ja astumalla ulos ovesta Miimi vapautti vanhemmat huolehtimaan itse lapsestaan. (mt., 160-161.)

Heideggerin (2007, 159) mukaan huolehtiminen on nimenomaan toisista huolehtimista. Huoli ja toisista huolehtiminen eivät ole vain maailmassa olemisen abstrakti mieli, vaan myös käytännöllisten asioiden tekemistä, kuten ravinnosta ja vaatetuksesta

huolehtimista ja kaikenlaista hoitamista. Huolehtiminen on suuntautumista toisiin ihmisiin ja ilmentää ajassa elämisen sosiaalisuutta. Mummot kertoivat erilaisesta käytännöllisestä avusta, jota he antoivat lapsenlapsensa perheille. He toimivat lapsenvahteina, pesivät ikkunoita, laittoivat ruokaa, siivosivat, kutoivat, tekivät vaatteita jne. Aineiston perusteella näytti siltä, että mitä lähempänä lapsenlapsen perhettä mummot asuivat, sitä enemmän myötäviritteinen huoli ilmeni arkisena kodin hoitona ja huolenpitona lapsenlapsen perheen erilaisista tarpeista.

Mirja: Tyttäreni asuu ihan lähellä, eli me voimme tavata lähestulkoon päivittäin jos haluamme. Toki, emmenhän me nyt ihan päivittäin tapaa, kun hänellä on oma perhe. Mutta tota sillain, että mä kyllä elin, myötäelin jo sitä raskautta, ja sitä toivoin ja odotin, että tota menis riittävän pitkälle ja lapset syntyis terveinä. Ja sitten mä oon sitten aina tämmönen huolinta ja cathering-palvelu eli kaikenlaista.

Mirja huolehti paljon tyttärensä ja lastenlastensa päivittäisistä tarpeista ja intensiivisen huolenpidon mahdollisti lähekkäin asuminen. Pitkätkään välimatkat eivät olleet esteenä sille, etteivätkö mummot olisi kokeneet olevansa keskeisiä mahdollisia huolehtijoita, tarpeen niin vaatiessa. Kauempana asuvat mummot eivät pystyneet Mirjan tavoin osallistumaan lastenlastensa arkeen, mutta hekin määrittivät mummouttaan huolenpidon näkökulmasta jonkinlaiseksi reserviksi, tarvittaessa käyttöön otettavaksi resurssiksi, jos lapsen tarpeet sitä vaativat. Asumisen etäisyydestä riippumatta mummojen tavassa olla lapsenlapsen perheille ”varalla”, ”optioina”, ”reservissä” tai ”taustalla saatavilla”, kuten he asiaa ilmaisivat, voi arvioida olevan olemassa olon tapaa, joka vapautti lapsenlapsen perheitä olemaan ainakin hiukan vapaampia huoleen. Daviesin mukaan hoivarooli on edelleen naisen kollektiivinen asema. Perinteisesti suuri osa naisista on päävastuullisia huolenpidosta ja reproduktiosta palkattomassa muodossaan. He huolehtivat kotitöistä, vanhuksista, sairaista ja vammaisista. Huolenpidon sisältö ja tapa vaihtelevat yksilöllisesti. Äidit pienten lasten kanssa ovat erityisessä huolehtimisen etulinjassa, mutta myös naisilla, jotka eivät ole naimisissa tai joilla ei ole kotona lapsia, on tärkeitä huolenpitotehtäviä. He huolehtivat vanhenevista vanhemmistaan, lapsenlapsistaan tai sairaasta puolisoistaan. (Davies 1989, 36.)

Daviesin määrittämää hoivaroolia naisen kollektiivisena asemana kuvaa Ullan ehkä humoristiseen sävyyn kertoma kokemus keski-ikäisen naisen elämästä:

Ulla: Keski-ikäisen naisen elämää on, kun tytär tuli murkkuikään, tätini sairasti alzheimeria ja nyttien -kohta mää ite. Että ko pienestä lapsesta pääsee, niin tavallaan lapsesta tulee vähä isommat ongelmat ja sitten tulee vielä omat vanhemmat ja oma vanhempi suku hoidettavaks.

Päivi: Niin, hoidettavien määrä ei niinkun vähene, mutta et...

Ulla: ... hoidettavat muuttuu.

Hoiva, huolenpito ja huoli näyttävätkin muodostavan mummojen elämän yhden keskeisen ulottuvuuden. Lapsenlapsesta huolen kanto ja huolehtiminen olivat useiden mummojen kohdalla osa huolenpidon vyyhteä, jossa erilaisia asioita ja huolenpidon tarvitsijoita sovitettiin yhteen. Haastateltavikseni oli valikoitunut mummoja, jotka olivat erittäin sitoutuneita mummouteen ja joilla sen lisäksi oli muita perheeseen ja läheisiin liittyviä huolenpitotehtäviä. Useiden haastateltavien mummojen työtehtävät sisälsivät myös huolehtimista muiden tarpeista. Naisille tyypilliset ammatit rakentuvatkin usein kodin piiriä muistuttavista tehtävistä, suhtautumistavoista, huolenpidosta ja palvelemisesta (Julkunen 1985, 299).

Aineistossa esille nousevat huolet eivät koskeneet vain nimettäviä ja käsillä olevia asioita tai läheisiä ihmisiä. Huolta tuottivat myös globaalit uhat tai vaille selkeästi määriteltävää olemusta jäävä ”maailman meno”, tulevaisuus, josta ei voinut tietää, mutta jonka pelättiin tuovan tullessaan jotain pahaa. Pelokkaan ihmisen voi ajatella virittäytyneen huomioimaan ja näkemään asioiden pelottavuuden, virittyminen pelkoon suuntaa ihmisen huomion pelkäämiseen ja ”avaa maailman” sellaiseksi siihen suuntaan, että jokin pelottava voi lähestyä (Heidegger 2007, 182). Haastateltavien vire pelkoon ammensi voimaa erilaisista elämäkokemuksista, mutta myös paikallisen ympäristön ja globaalien maailman tapahtumista ja kokemuksesta, että maailma ja elämä ovat ennustamattomia. Samalla kun mummot olivat valmiudessa järjestelemään omaa elämäänsä ja ajankäyttöään lapsenlapsen hyvinvoinnin turvaamiseksi, he olivat tietoisia, että maailmassa tapahtuu asioita, joille he eivät voi mitään.

Inge: Lapsille tapahtuvat asiat kosketta huomattavasti enemmän, että tavallaan niinkun se on aktivoitunut. Et musta tuntuu, että siinä vaiheesa kun omat lapset oli nuoria ja nuoria aikuisia, eikä ollu lastenlapsia, niin en mä seurannu mitä lapsille tapahtuu. Se on

muuttunu samalla lailla. Et lasten näkökulmaa alkaa miettiä uudelleen, et must tuntuu et se aktivoituu. Et tuoreella vanhempana oli samanlainen.

Päivi: Just joo.

Inge: Ja se äidinvaisto tai, tai vanhemman tai huoltajan vaisto, niin se niinku aktivoituu.

Päivi: Joo, tunnistan ihan samaa, joo.

Inge: Et jotenki tuntuu.

Päivi: Ja semmone niinku erilaine huoli mailman pystyssä pysymisestä.

Inge: Joo kyllä kyllä. Ympäristä, ilmasto, kaikesta...

Päivi: Ilmastomuutos.

Inge: Joo, kyllä, kyllä. Ja kyllä mä mietin ihan semmostakin, että tota tossa viime viikolla just puhuttiin sitä, kun oltiin Bryselissä, niin puhuttiin, kun siellä kato hirveesti oli nyt uutisissa tai CNN:n uutisissa just tästä Venäjän tilanteesta ja näistä myrkytysjutuista ja muista. Niin kyllä sielläkin just puhuttiin ihmisten kanssa sitä, että miten kauheelta tuntuu, että mitä on tapahtumassa? Ja minkälainen se maailma on, missä meidän lastenlapset tosiaankin elää?

Päivi: Niin.

Inge: Mitä kauheeta vielä tulee tapahtumaan?

Keskustelussa Ingen kanssa korostuu, että maailmassa tapahtuu pahoja, pelottavia ja vaarallisia asioita. Maailmaan kohdistuva pelko ja huoli pitävät sisällään kokemuksen voimattomuudesta, pelon ettei kykene suojelemaan lapsenlastaan maailman uhkakuivilta ja vaaroilta. Voimattomuuden kokemus ja pelon tunne voidaan liittää ajatukseen ihmisen maailmassa olon heitteisestä luonteesta. Ihmisen eksistenssin olennainen osa on kokemus maailmaan jätetyksi tulemisesta ja elämän tulkitseminen heitteiseksi avaa elämän ennustamattomuuden. Ihminen pyrkii nimeämään pelon kohteen, mutta toisinaan ahdistus ja siihen liittyvä pelko ovat hahmottomia ja vaikeasti määriteltäviä, eikä niihin voi huolehtimalla valmistautua. (Heidegger 2007, 175; 186–188; 410- 411.)

Haastatteluissa ei tullut esiin yksilöllistä pelkoa lapsenlapsen menettämisestä. Useat haastateltavat viittasivat keskusteluissa erilaisiin uhkiin, joihin voi myös liittää laajan tuhon, katastrofin tai kuoleman mielikuvat. Aineistoa lukiessani pohdin, onko ylitulkintaa ajatella, että koska kuoleman ja lapsenlapsen menettämisen pelko on liian vaikea

puhuttavaksi, se kätkeytyy erilaisten pelon teemojen säikeisiin ja myös arkisiin huolenpidon tekoihin?

Mummoksi ryhtyminen tuo keski-ikäisen naisen huolenpidon, huolen ja pelon piiriin uuden ihmisen. Lapsenlapsen syntymä aktivoi uudelleen lapsiin liittyvät huolen ja pelon aiheet, jotka omien lasten aikuistuessa olivat jo ehkä siirtyneet mielessä taemmaksi. Lapsenlapsi pidentää aikakäsitystä, joka sukupolvisessa ajattelussa etenee lineaarisesti eteenpäin. Huolen kokemus on tulevaisuuteen kurottautuva aikakokemus. Sen näyttää alkavan pistemäisestä hetkestä kun ajatus lapsenlapsesta tulee mieleen – tuleeko sitä, onko se terve – ja jatkuu lineaarisena aikakäsityksenä yli seuraavien sukupolvien kohti äärettömyyttä.

Lapsenlapsen syntymä myös uudella tavalla tuo tietoisuuden sukupolvisuudesta ja ajatuksen oman elämän jatkuvuudesta ajan ja sukupolvien virrassa. Huolien aiheet ovat moninaiset ja monen suuruiset. Osaan niistä voi vastata huolenpidolla, tekemällä lapsenlapsen hyvinvointia parantavia arkisia tekoja. Osa on ennakoituvia mielikuvia, pelkoja elämäkulusta ja maailman menosta. Huolissaan oleminen liittyi elämiseen tässä ajassa ja maailmassa ja elämisen keskeiseen sisältöön, suhteisiin mummolle tärkeisiin ihmisiin, erityisesti lapsenlapsiin, jotka eniten olivat muiden huolesta ja huolenpidosta riippuvaisia.

3. AJAN SUKUPOLVIPAIKALLA

Mummoksi ryhtymisen jälkeen on luontevaa tarkastella mummojen sukupolvipaikkaa. Mummona nainen on sukupolvipaikalla, jossa aikaa ja ajassa olevia ilmiöitä tarkastelee tietystä, sukupolvipaikalle ominaisesta näkökulmasta. Menneisyyteen ja tulevaisuuteen voi kuvitella lukemattomia ihmissukupolvien jatkumoit. Mummoilla on ainakin periaatteessa mahdollisuus tavoittaa henkilökohtainen suhde oman sukupolvensa lisäksi kolmeen, neljään sukupolveen ajassa taakse- ja eteenpäin. Mummo voi vertailla keskenään menneisyyttä, nykyisyyttä ja kuviteltavissa olevaa tulevaisuutta. Aikakausi, kulttuuri ja ikä vaikuttavat Barbara Adamin (1990,1) mukaan siihen, miten ihmiset kokevat aikaa. Edward T. Hall (1989, 133) lisää ajan kokemuksen vaihteluihin vaikuttavan kulttuurin ja iän lisäksi myös yhteiskuntaluokan, ammatin ja sukupuolen.

Tarkastelen ensimmäiseksi haastateltavien kertomaa kokemusta ajasta jatkumona, jota usein kuvataan ajan virran metaforalla (esim. Elias 1992, 71). Miten mummot omalta sukupolvipaikaltaan käsin tarkastelevat mennyttä, nykyisyyttä ja tulevaa? Miten mummot kokevat elämää ajassa ja aikaa elämässä? Norbert Eliaksen (1992,46) mukaan ihmisyyhteisö on varustettu kyvyllä muistaa ja yhdistää sekä jatkuvuuksia että muutoksia. Ihminen kykenee käyttämään tätä taitoa muodostamalla käsitteitä, tekemään eroja ja arvioimaan omaa ja muiden ihmisten toimintaa. Aika ei ole vain tasaisesti lipuvaa väritöntä virtaa.

Toisessa luvussa kohdennan katseeni haastateltavien kokemukseen muutoksesta ja pysyvyydestä. Mummos sukupolviasemana antaa oman näköalapaikan muutoksien ja pysyvyyksien tarkasteluun: elettyä elämää on takana ja sukupolvisuuden näkökulma

suuntaa ajatuksia myös pitkälle tulevaisuuteen. Mummojen suhde muutokseen ja pysyvyyteen nousee erityisen kiinnostavaksi kysymykseksi kun asiaa tarkastellaan tiedon ja kokemuksen sukupolvisen siirtämisen näkökulmasta. Barbara Adam (1990, 91–93) korostaa ihmisen kykyä käsitellä menneisyyttä, nykyisyyttä ja tulevaisuutta, sekä siirtää oppimaansa seuraaville sukupolville ihmiselle ainutlaatuisena kykynä ja ominaisuutena. Vain ihmiset kykenevät kommunikoimaan ja välittämään informaatiota ja nykyhetken lisäksi myös esittämään asioita, jotka ovat tapahtuneet menneisyydessä ja joiden suunnitellaan, odotetaan tai arvellaan tapahtuvan tulevaisuudessa.

Kolmannessa luvussa tarkastelenkin ajassa tapahtuvaa oppimista ja mummojen toimijuutta informaation, tapojen ja arvojen siirtämisen prosessissa. Oppimisella tarkoitan tässä yhteydessä niitä asioita, joiden sukupolvisen siirtymiseen, toistamiseen tai katkeamiseen mummot haluavat vaikuttaa. Nostan aineistosta esiin mummojen tekemiä tietoisia valintoja. Mitä he haluavat menneisyydestä välittää seuraavien sukupolvien elämään? Minkä viimeiseksi kantajaksi he toivovat voivansa jäädä? Mitä he oman elämänsä perusteella ovat todenneet asenteiksi, arvoiksi tai toimintatavoiksi, joiden olisi suotavaa siirtyä lapsenlapsille?

Ajan virrassa

Ajassa elämisessä ovat samanaikaisesti läsnä henkilökohtainen ja kokemuksellinen suhde aikaan sekä tietoisuus mitattavan ajan kulumisesta. Ihminen muodostaa jatkuvasti käsitystään ajallisesti ohitetusta, takana olevasta menneisyydestä, käsillä olevasta nykyisyydestä ja edessä olevasta tulevaisuudesta. Hän suhteuttaa elämänsä ajalliseen jatkumoon ja näkee itsensä sen osana, sekä aika että tapahtumat tuntuvat virtaavan vaihtelevalla tempolla. Norbert Eliaksen mukaan aika ilmentää tiettyä näkökulmaa jatkuvaan tapahtumien virtaan, jossa ihmiset elävät ja jonka osia he ovat. Jos jokin vain on paikallaan ja liikkumatta, ei voida puhua ”ajasta” (Elias 1992, 71). Eliaksen mukaan ihmisen käsitys itsestään ajassa ja ajallisen olentona on todennäköisesti vaihdellut historian aikana. Esivaltioissa yhteisöissä tietoisuus menneisyydestä ja tulevaisuudesta jonkin etäisyyden päässä nykyisyydestä olevana oli vähemmän kehittyntä kuin nykyisin. Välitön nykyisyys – se mikä on tässä ja nyt –

ilmeni paljon terävämmin kuin menneisyys tai tulevaisuus. Ihmisten toiminta oli enemmän keskittynyttä nykyisyyden tarpeisiin ja impulsseihin. Myöhemmissä yhteisöissä menneisyys, nykyisyys ja tulevaisuus erottuvat toisistaan selkeästi, tarve ja kyky katsoa eteenpäin ja kaukaisenkin tulevaisuuden huomioon ottaminen saavat suuremman merkityksen nykyisyydessä tehtävissä toiminnoissa. (Elias 1992, 143–144.)

Nykyisyyden määrittäminen tai rajaaminen suhteessa menneeseen ja tulevaan ei ole itsestään selvää. Andrew Abbotin mukaan yksilöllisellä tasolla puhuttaessa ajattelemme usein, että kyse on henkilökohtaisesta ja tietoisesta nykyisyyden kokemuksesta. Nykyisyys edustaa ajanjaksoa, jolloin yksilöinä olemme välittömän tietoisia olemisestamme ja koemme eron olemisessamme suhteessa menneisyyteen ja tulevaisuuteen. Nykyisyyden hetket voivat olla lyhyitä tai pitkiä, henkilökohtaisella tasolla nykyisyys on usein merkitykseltään metaforinen ja liittyy persoonalliseen ”tässä ja nyt” kokemuksen erityiseen tiedostamiseen. (Abbott 2001, 213.)

Keräämässäni aineistossa ajallisuuden kerronta liikkui usein samanaikaisesti monien vuosikymmenien mittaisella ajanjaksolla. Itselleni oli luontevaa ajatella, että haastattelutilanne oli se nykyisyyden ajankohta, jolta paikalta tarkastelimme sitä, minkä ajattelimme menneisyydeksi tai tulevaisuudeksi. Barbara Adam (1995, 27) pitää luonnollisena, että myös me konstruoimme aikaa nykyisyyden paikalta kuten ”traditionaalisten” yhteiskuntien jäsenet, vaikka olemmekin menettäneet kykyämme tietoisesti ja kokemuksellisesti elää nykyhetkessä. Mennyt, nykyinen ja tuleva aika erotettiin keskusteluissa toisistaan selkeästi, mutta toisinaan niiden välille pyrittiin punomaan yhteyksiä ja rakentelemaan asioille ajan kulkuun liittyviä kausaalisia syy-seuraus – suhteita. Monet ajallisuuteen liittyvät teemat tuntuivat keskusteluissa olevan alttiita laajenemaan ja edellyttävän asioiden pohdintaa aina uudesta näkökulmasta. Airille esittämäni nykyhetken ja ikäkokemukseen kohdistunut kysymys käynnisti pohdiskelun useiden vuosikymmenien ajalla tapahtuneista asioista ja Airi kertoi menneisyyden tapahtumat taustaksi tämän hetkisellemme ajattelullemme ja kokemuksellemme.

Päivi: Miten jos aattelee sitä mummoks tulemista, miten sä oot kokenu ihan semmosta, omaa ikäkokemustas mummona, et jouduit sä niinkun, ikäänkun mieltimään omaa, sitä et mitä sä koet omasta iästäs, omaa elämistäs naisena ja ihmisenä, työntekijänä siinä

vaiheessa kun sulle tulee uusi kutsumanimi? Nyt mummeli, mutta joka siis on, niinku, uus...uus nimitys.

Airi: No tota, mulle ei iällä, ei oikeestaan o koskaan ollu mitään sillä lailla merkitystä, että mä olisin jotenkin kauheesti miettinyt sitä, et minkä ikänen mä olen. Että enemmän mä ajattelen sitä niinkun sen, niin, et se ikä on mulle tosiaan semmonen kummallinen juttu. Jonain kertana mä niinkun hätkähdän, et hyvänen aika, mä olen nyt sen, sen ikänen, että, mitäs mä silloin tein kun äiti oli sen ikänen, kun minä, tai kun isä oli samanikänen kun mina. Ja sitten, sitten mulle tulee aina niinkun suuri hämmästyys, kun nää lapset tulee tänne. Kun mul on poika, joka on satakaheksankyttykuus senttiä ja iso komea mies ja tyttäret on pieniä ja mä aina katon niitä, että, et mitä te täällä teette, että tunnenko mä teidät? Et mä oikeesti, niin se ikä ja ajan kuluminen on semmonen asia, että mä en sitä niinkään seuraa, vaan sitä että mitä kaikkea sieltä sit esiin on noussut ja syntyny. Ja kun Kalle tuli maailmaan, niin ei mulle ollut minkään näköstä ongelmaa niinku ruveta isovahemaaksi tai mummoksi tai mummeliksi, että kyllä mä olen ihan ylpeänä työntänyt vaunuja ja Kallen kanssa kulkee kadulla. Et must se, ei se, se se on kans vähän taas nurinkurista et jos, jos tuota nykypäivän isovanhemmat haluaa peitellä sitä, et he onkin jo sen verran varttunutta väkeä, että tässä menee seuraavaa sukupolvea. Mut se on, elämä on, elämä on se jakso, joka on syntymän ja kuoleman välillä ja siellä ollaan sen ikäsiä kun kullonkin ollaan. Et ei, mulla ei ole, ikäasia ei ole todellakaan mikään niinkun päänvaiva.

Päivi: Niin. Et sä et edes tainnut noteerata sitä niinkun tässä yhteydessä.

Airi: Ei, en.

Päivi: Joo.

Airi: Et kyl mä sitten, sitten tota kun tulee tosiaan niit sellasia pysähdyksen hetkiä että rupee miettimään et hyvänen aika, että kaheksankyttyluvulla tapahtu sitä ja tätä, niin sit mä taas niinku totean, et kyllähän tää menee hirveätä vauhtia, tää elämä. Että se vauhti vaan oikeastaan kiihtyy. Mutta, mutta tuota, sehän on asia, jollekka ihminen ei voi mitään.

Kysymys ikäkokemuksesta sai Airin pohtimaan monia ajan ulottuvuuksia, aika oli hänelle sekä hämmästyttävää että uteliaisuutta herättävää. Airin suhdetta aikaan voi Barbara Adamiin (1990, 6) viitaten kuvata elämäksi ajassa, ei niinkään elämässä olevan ajan arvioinniksi. Vaikkakin Airi orientoitui kerronnassaan nykyisyyden kuvaamiseen, menneisyys oli läsnä nykyhetkessä ja Airi rakensi niiden välille refleктоivaa

vuorovaikutusta. Airin aikakokemukselle keskeistä oli menneen muistaminen ja muistojen kuljettaminen osaksi tämän hetkistä ajan ja oman elämän tarkastelua. Ihmisen kykyyn muistaa aikaa ja ajassa olleita tapahtumia voi arvioida liittyvän useita ulottuvuuksia. Adamin (1995, 14–15) mukaan muistot, sekä terävät ja täsmälliset, että epämääräiset, lävistävät jokaisen hetken elämässämme. Me liikumme muistoissamme ajoissa ja paikoissa, historiallisissa, sosio-kulttuurisissa ja maantieteellisissä paikoissa. Airin menneisyys ei ollut vain ”takana” olevaa, vaan se oli läsnä oleva ja nykyisyyteen vaikuttavaa, kuten Martin Heidegger (2007, 41) kirjoittaa. Airi liikkui kerronnassaan menneisyyden ja nykyisyyden välillä palaillen, sitomalla tapahtumia toisiinsa ja vertaamalla erilaisia tilanteita ja sukupolvien kokemuksia. Barbara Adamin (1990, 99–100) mukaan elämänkulkua koskevaa kerronnalle onkin ominaista edestakaisin palaileva ja vertaileva liikkuminen ajassa. Kerronnan tapa on riippumatonta siitä, ajatellaanko elämää ajassa vai aikaa elämässä. Barbara Adam huomauttaakin, että tätä kertomisen tapaa ei tutkimuksessa yleensä teoretisoida, se otetaan annettuna.

Airin ajan kokemukseen liittyi myös epätodellisuuden tunnetta, kun hän hämmästellen vertasi itseään ja elämäntilannettaan omiin vanhempiansa tai katsoi aikuisia lapsiaan. Ihmettely kohdistui sekä ajan kulun vauhtiin, että ilmiöihin, joita ajassa tapahtuu. Aikaan ja ajan virtaan liittyy usein myös sen vauhtia tai liikettä kuvaavia kokemuksia. Airi kertoi kokevansa pysähdyksen hetkiä miettiessään, mitä menneisyydessä on tapahtunut, mutta samalla hän totesi että ”tää menee hirveätä vauhtia, tää elämä” ja ”että vauhti vaan oikeastaan kiihtyy”. Anne Ollilan mukaan subjektiiviselle ajalle onkin ominaista henkilökohtainen kokemus ajan kulumisen vaihteluista. Tietyissä tilanteissa aika kuluu hitaasti tai nopeasti. Ollilan mukaan tämä aikakäsitys nousi esille erityisesti kaunokirjallisuudessa 1900-luvun alussa, jolloin useat kirjailijat ottivat siihen liittyvät teemat pohdinnat ja kuvaukset yhdeksi teemakseen. Marcel Proustin Kadonnutta aikaa etsimässä, James Joycen *Odysseus*, Wirginia Woolfin *Majakka*, Thomas Mannin taikavuosi ja Volter Kilven *Alastalon salissa leikittelevät eri aikatasoilla*. Näin ajasta tuli modernin kirjallisuuden keskeinen teema. (Ollila 2000,11.)

Airi paikansi tapahtumat kalenteriajan mukaisesti tietyille määritellyille vuosikymmenille. Samanaikaisesti hän käsitteli ajan kulumista erilaisten tapahtumien ja sosiaalisten suhteiden avulla. Hän kiteytti yksilön elämän olevan jakson ”syntymän ja kuoleman välissä” ja painotti samalla kerronnassaan ajan ja elämän jatkuvuutta sukupolvisena

ilmiönä. Airin ajan kerronnassa olivat samanaikaisesti läsnä kokemuksellinen ja mitattavissa oleva aika. Kuten Norbert Elias (1992,117) toteaa, aika on samanaikaisesti sekä luonnontieteellistä, mitattavaa että sosiaalista ja koettua, eikä aika jakaudu dualistisesti.

Airi havainnoi aikaa ja ajan kulumista tapahtumien ja toiminnan kautta, hämmästelemällä lasten aikuistumista, vertaamalla omaa ikäänsä ja elämäntilannettaan äitiinsä vastaavassa iässä. Hän seuraa aikaa mittaamatta ja määrittelemättä sitä, katsoen ”mitä sieltä nousee”, Ajan kulumista ilmaistaan erityisesti havaittujen tapahtumien avulla eikä vaikkapa ilmoittamalla kulunut aika kalenterista katsottuina vuosina ja kuukausina. Raija Julkusen (1989, 12) mukaan kellon ja kalenterin määräämän ajan laskennasta huolimatta syklinen aika ja standardisoimattomat ajalliset viitekohdat ovat säilyneet arkielämän jäsennyksinä. Julkunen kirjoittaa että edelleen asiat kutoutuvat toisiinsa siten, että on mielekkäämpää kertoa jonkin tapahtuneen samoihin aikoihin kun ”tapasin tulevan mieheni”, ”esikoisemme oli kolmen vanha” tai ”heti hänen sairaalasta pääsytensä jälkeen”. Länsimainen aika, jossa käsitellään vuosia, päiviä, tunteja, sekunteja, aikabudjetteja, deadlineja ja aikapaineita, ei Barbara Adamin mukaan ole kosketuksissa realiteetteihin, reaaliiseen aikaan ja olemiseen. Kosketuksen menettäminen nykyisyyteen on johtanut siihen että keinotekoisesta kellojen ja kalentereiden ajasta on tullut aika itse ja nykyisyys on kasvanut ulos tietoisuudestamme. Elämismaailman realiteeteiksi Adam lukee tosiasialliset tapahtumat ja toiminnot. (Adam 1995, 27.)

Ajassa tapahtuva asia voi vaikuttaa ajan kokemiseen erilaisilla tavoilla. Mummous voi tuntua kohti tulevaisuutta työntävältä voimalta. Susannalle, joka oli tullut mummoksi hiukan yli 40-vuotiaana, mummoksi tuleminen oli kriisivaihe, jonka hän kuvasi ikään kuin ”pakottaneen” häntä ajassa eteenpäin.

Susanna: Mä luulen et se oli, se mun kriisijuttu että ikäänkun mua olis pakotettu siirtymään eteenpäin, mutta mä en halunnu. En ihan tarkaan tiedä, mut jotenkin se, et ei olis edes halunnut muille sitä sanoa, että tota, joku sellanen, että ei halunnut ottaa sitä sellasta. Ehkä se liittyy niin siihen vanhaan, ikään tai johonkin, koska mä kumminkin pidän, on pitänyt aina itteeni semmosena tosi nuorekkaana ja näin, se ei jotenkin sopinut siihen. Mun äiti kyllä aina joskus sanoo, et kun hänest tuntuu ihan

samalta kun sillon lapsena suunnilleen. Että eihän se niinkun se sisäinen, se pysyy samana, et ei se silleen hypi vuosi vuodelta. Toisaalta on sit semmosia ihmisiä, jotka on jo ihan nuorena kauhean vanhan olosia.

Susannan kertomuksessa hänestä itsestään riippumaton tapahtuma – mummoksi tuleminen – tuntui pakottavan häntä siirtymään eteenpäin ajassa ja ikäkokemuksessa. Toisaalta koettu ikä ja aika muuttuvat entistä vaikeammin ymmärrettäväksi kun hän vertaa omaa kokemustaan äitinsä kokemukseen miten ihminen ikääntymisestään huolimatta pysyy samana tai on ihmisiä, jotka eivät olemukseltaan vastaa ikävuosiaan. Susannan käsitys itsestään ajan jatkumolla tuntuu samanaikaisesti riippuvan tapahtuvista asioista kuten mummoksi tulemisesta, iän kokemiseen liittyvistä subjektiivisista kokemuksista ja käsityksistä omasta olemuksesta. Barbara Adamin (1995, 18) mukaan ajan ymmärrys vaikuttaa myös identiteettiimme. Vaikka jokainen solu ruumissamme on elämämme aikana fysiologisesti muuttunut, ajattelemme olevamme sama ihminen kaikkine muistoinemme, asenteinemme ja olemme itsellemme samoja henkilökohtaisessa historiassamme. Pidämme itseämme ja muita ihmisinä, joihin menneisyys ja eletyn elämän tapahtumat ovat jättäneet jälkensä. Käsitys omasta paikasta historiallisessa sukupolvien ketjussa ei välttämättä aina ja kaikkialla ole kuulunut ihmisten tietoisuuteen. Norbert Eliaksen mukaan tämä ajattelutapa edellyttää myös ääretöntä määrää tietoa biologisista ja muista säännönmukaisuuksista. Meidän yhteiskuntiemme tyypisissä yhteisöissä on melkein pä itsestään selvää, että jokaisella ihmisellä on käsitys omasta identiteetistään olentona, joka on ollut pieni lapsi, kasvaa aikuisuuteen, elää tullakseen vanhaksi ja kuolee. Käsitys identiteetistä ilmentää samanaikaisesti muutoksen jatkuvuutta, ihmisen kasvua ja hiipumista. (Elias 1992, 67.)

Vaikka aikaa ja asioita ajassa tarkasteltiin nyky aikaan liittyvinä, ei nykyisyydessä eläminen kuitenkaan ole ihmiselle itsestäänselvyys. Barbara Adam (1990, 100–101) viittaa Leibniziin, jonka mukaan ihmisen nykyisyyttä koskevalle tietoisuudelle on ominaista olla ”huolissaan menneisyydestä ja raskautettu tulevaisuudesta”. Ajatusta voidaan ymmärtää siten, että juuri tässä nykyhetkessä eläminen on vaikeata, nykyhetkessä mieleemme harhaillee usein menneessä ja tulevaisuudessa. Haastatteluissa mummit painottivat lapsenlapsen kanssa olemisen ja sosiaalisen vuorovaikutuksen tapaa. He korostivat miten tärkeitä on keskittyminen yhdessäoloon lapsenlapsen kanssa ja he kertoivat erityisistä hetkistä, jolloin jokin arkinen teko,

yhdessä leipominen tai retki, on siihen käytetystä lyhyestä ajastaan huolimatta ollut merkittävä kokemus. Tietoinen keskittyminen läsnä oleviin hetkiin ei aina ole helppoa. Jaana Venkula painottaa nykyisyydessä olemista ja intensiivisiin, tihentyneisiin hetkiin keskittymisen tärkeyttä. Hän kirjoittaa preesensistä ajan unohdettuna ulottuvuutena ja painottaa toiminnan merkitystä. Venkulan mukaan aika kiteytyy nykyisyyden toiminnassa, myös tekemättä jättäminen on teko. Hän korostaa tekojen merkitystä, toiminnassa ihminen ilmentää tietojaan, taitojaan, traditioitaan, luovuuttaan ja uskontoaan. Nykyisyydessä tehty teko pohjautuu menneisyyteen, tuleviin tapahtumiin ja kehityskulkuihin, Venkulan mukaan vain nykyhetkessä olevaa tekoa voidaan pitää hallussa olevana. (Venkula 2003, 83.) Kertoessaan tärkeistä kokemuksista ja yhteisistä hetkistä lapsenlapsen seurassa, useat haastateltavat korostivat, miten yhdessäolon tilanteissa tietoisesti keskittyi olemaan läsnä juuri preesensin tarjoamassa hetkessä.

Ulla: Kun hän koristeli tota joulukuustakin niin tuntu, että eihän tässä o mitään, mihinkään niin kiire. Pallo kerrallaan, jokaista puhuteltin, niin tota, eihän tässä ole mihinkään kiirettä, siinä hetkessä tosiaan elää täysillä, mitä nyt touhutaan niin.

Päivi: Niin, joo.

Ulla: Ja samoin kun tota se pukinkäyntitilanne, hän ei erikoisemmin sitä tavannu. Mutta niin, tavallisestihan pukki on semmonen hätänen, lahjat jakaa ja lähtee, mutta tässä nyt sitten viivyteltiin, että tota, Matin täti oli pukkina, laulettiin ja sitäkin hetkeä elettiin sit aika pitkään, että jos aattelee että pyörähtäs äkkiä siihen ja lähetään.

Ullan kertomus kuvaa miten ajan kokemista voidaan omilla valinnoilla ja toiminnalla säädellä ja miellyttävässä tilanteessa voidaan harkitusti tekojen - vaikkapa joulukuusen koristelun ja laulamisen - avulla viivytellä. Ajan kokeminen on subjektiivista ja kokemusta voi myös tietoisella toiminnallaan tuottaa. Jorma Pohjasen (2002, 92) mukaan "ajan nopeus" on yhteydessä kokemuksen intensiteettiin ja yhteydessä tapahtuman kokemiseen ja aistittavuuteen, voidaan puhua eräänlaisista tihentyneistä pisteistä. Pistemäinen ajan kokeminen toistuukin mummojen puheessa etenkin kun he kuvaavat yhdessäolon hetkiä lapsenlapsen kanssa. Pistemäisille nykyisyyden kokemisen hetkille näyttäisi olevan leimallista hyvin vahva tietoinen läsnä oleminen.

Nykyhetkessä elämistä voivat hankaloittaa paitsi menneisyyden muistot, myös tulevaisuus ja siihen liittyvät odotukset. Pohtiessaan elämäänsä useat haastateltavat

toivat esiin monenlaista tulevaisuuden odottamista. Haastateltavat odottivat lomia, merkkipäiviä, lapsia ja lapsenlapsia, läheisten tai oman elämäntilanteen muutosta. Odottamista voikin Edward T. Hallin (1989, 133) mukaan pitää yhtenä keskeisenä tulevaisuuteen suuntautuvana aikaorientaationa. Kyky odottaa on myös kulttuurisidonnainen. Hallin mukaan länsimaiselle ihmiselle on ominaista kärsimättömyys; odottaminen koetaan stressaavana toisin kuin esimerkiksi Intiassa tai maissa, joissa odottaminen on luonnollinen osa aikaorientaatiota. Mummoilla oli keskeisenä aikaan ja ajassa ilmeneviin tapahtumiin liittyvänä odotuksena, että elämän kulussa on jollain tapaa ennustettava järjestys. Syntymän, elämän ja kuoleman odotettiin tapahtuvan sukupolvisen ajattelun näkökulmasta oikeassa järjestyksessä. Itsestään selvänä oletuksena lapsien ajatellaan kasvavan aikuisiksi ja ihmisten ikääntyvän vanhuksiksi, jotka lähtevät tästä maailmasta, kuten Norbert Elias (1992, 67) kirjoittaa.

Inge: Mä muistan että mamma puhu aina siitä, että, että miten väärin se on, että hänen lapset kuolee ennen kun hän, tai että joku lapsenlapsi menehtyy. Niin se tuntuu jotenki vielä kauheemmalta, niinku ajatuksena juuri siksi, että tavallaan kun miettii sitä, että sieltä omat vanhemmat, niinku kuolee, se sieltä tapahtuu se kuolema. Niin jotenki ajattelee, että itellä niinku menneisyys häviää, että menneisyys kuolee, mut sitä aattelee, että kun mennään niinku väärässä järjestyksessä, niin tulevaisuus kuolee.

Päivi: Joo nii.

Inge: Et jotenki ite ajattelee, että oman, kyl mä ajattelen niinkun lapsenlapsia ja lapsia jotenki niinkun sen oman elämän tai sen suvun elämän niinku jatkumona. Mä niinku mietin sitä että, niin että jos me lähdetään täältä siinä järjestyksessä, mikä on meidän ikäjärjestys, niin silloin rupes miettiin, että mä oon kakkosena. Ja tota, jotenki ajatteli sitä että, et siinä kohtaa tavallaan, se ajan rajallisuus niinku tuli. Sillon kun mä tulin mummoks, niin en mä varmasti silloin ruvennu miettimään, että kui tässä nyt on. Että nyt sitten ollaan, niinku et, mummothan on ne, jotka sit seuraavassa vaiheessa lähtee täältä.

Ingen korostama sukuopolvittaisen järjestyksen odotus toistui kaikkien haastateltavien tulevaisuutta käsittelevässä kerronnassa. Kaikilla haastateltavilla oli edellisen sukupolven sukulaisia elossa ja haastateltavat mummot olivat, kuten Inge ilmaisi, ”kakkosena” tai jotkut myös ”kolmosena”. Barbara Adamin mukaan meillä on käsitys

siitä, miten elämä etenee kohti kuolemaa, suunta on annettu ja prosessin ajatellaan etenevän rakenteeltaan, käännekohdiltaan ja sosiaalisilta merkeiltään tunnistettavalla tavalla (Adam 1990,99). Haastateltavat toivat keskusteluun tietoisuuden käytössä olevan ajan ja elämän rajallisuudesta, mutta oman elämän päättyminen oli vielä kaukainen asia. *“Kyllähän se tietenkin on ihan selkee, että iltaa kohti tässä menee, mutta ei se nyt mitenkään kyllä mihinkään o sillä tavalla vaikuttanu” (Ulla)*. Keski-ikäisten mummojen kokemusmaailmassa oman elämän päättyminen on asia, joka todetaan tiedossa olevana tosiasiana, mutta sitä ei juurikaan aktiivisesti pohdita, ei ainakaan kertaluontoisessa haastattelussa.

Nykyinen pitkä elinikä antaa aikaisempia sukupolvia pidemmän aika- ja sukupolviperspektiivin tarkastella elämän ja maailman ilmiöitä ja havainnoida, mikä maailmassa muuttuu, mikä pysyy. Mummojen kerronnassa tulee esille ilmeisen yleinen kokemus ajasta jotenkin epätodellisena ja vaikeasti ymmärrettävänä. Sen olemusta ja kulumista on vaikea ymmärtää ja vaikeata on ehkä ymmärtää myös omaa mieltään, joka ihmiselle ominaisella tavalla pystyy yhtä aikaa liikkumaan menneisyydessä ja nykyisyydessä, sekä ottamaan huomioon mahdollisia tulevaisuuksia. Ehkä vaikeinta oli juuri nykyisyydessä eläminen, se edellytti tietoista keskittymistä. Aikaa koskevalle kerronnalle ominainen vertaileva, viipyilevä ja palaileva puhe korosti keskusteluissa eri ajankohtien yhtäaikaista läsnäoloa mielessä ja kerronnassa.

Sukupolvisuuden näkökulmasta perustavalaatua olevaksi näkökulmaksi nousi odotus sukupolvien mukaisesta järjestyksestä, joka sisälsi ajatuksen, että ihminen elää odotusten mukaisen elämän kohti vanhuutta ja ihmiset kuolevat iän mukaisessa järjestyksessä.

Myös Norbert Elias korostaa kuoleman ja katoavaisuuden merkitystä ja sanoo, että henkilökohtainen syy, miksi ihmiselle on erityisen arvokasta se, mikä on ikuista ja pysyvää kaikkien muutosten takana, johtuu ihmisen pelosta omaa katoamista ja kuolemaa kohtaan (Elias 1992, 129). Menneisyyttä, nykyisyyttä ja tulevaisuutta koskevassa puheessa olivat vahvasti läsnä ajan jatkumolla tapahtuvat muutokset ja pysyvyydet. Muutokset korostuivat, mutta niiden takaa saattoi löytää myös asioita ja ilmiöitä, jotka jollain tapaa ja jossain muodossa voi ajatella tai toivoa pysyviksi. Aika tuntuu kuluvan niin nopeasti ja kaikki muuttuu, vai muuttuuko sittenkään?

Muutoksia ja pysyvyyksiä

Huokaus kaiken muuttumisesta ja muutoksen kiihtyvästä vauhdista toistui keskusteluissa usein. Muutoksen hämmästely kohdistui ajassa tapahtuviin asioihin ja ilmiöihin, joille aika antaa kehyksen ja järjestyksen. Vaikkakin arkiymmärryksellä voisi ajatella pysyvyyksiä olevan elämässä enemmän kuin muutoksia, muutokset valtasivat pysyvyyksiä enemmän tilaa keskusteluissa. Barbara Adamin mukaan aika ei ole välttämätön näkökulma tarkasteltaessa vain muutosta, vaan myös pysyvyyttä, koska pysyvyyttä ei voi havaita, ellei jotain ilmiön ympäristössä voida todeta muuttuneen. Ilman ajallisuutta ja ajallista järjestyksen ymmärrystä muutoksen ja pysyvyyden ymmärtäminen on mahdotonta. (Adam 1990, 8.) Lundmarkin mukaan (1986, 5-6) tutkijat ovat pyrkineet määrittelemään aikakäsitykseen liitettyjä kehityskulkuja, joiden perusteella yhteiskuntia on luonnehdittu erilaisissa historiallisissa kehitysvaiheissa oleviksi. Lundmark muistuttaa kuitenkin, että laadullinen aikakäsitys sitoo pysyvyyteen ja muutokseen liittyviä ilmiöitä yhteen kaikissa yhteiskunnissa. Esimerkkeinä hän mainitsee traditiot ja uskonnon, joiden perusteella nykyisyys ja menneisyys limittyvät toisiinsa.

Muuttuvan ja pysyvän määrittäminen ei ollut yksiselitteistä, etenkin kun monissa kohdin muutoksen piiriin määriteltiin kuuluvan ”kaikki” tai ”elämä”, eikä keskustelutilanteissa aina oivaltanut, että teemaan olisi ollut syytä pysähtyä erittelevämmällä tavalla. Luin aineistoa läpi ymmärtääkseni mikä muuttuu, eikö mikään ole tässä maailmassa ole pysyvää? Tiivistin aineistossa mainitut muutoksen ja pysyvyyden piireihin määritetyt asiat seuraavaan yksinkertaiseen taulukkoon. Ensimmäisessä sarakkeessa ovat asiat, jotka muuttuvat, toisessa sarakkeessa taas pysyvyyden piiriin kerrotut asiat. Olen kirjannut sarakkeisiin rinnakkain ne teemat, jotka keskusteluissa kantoivat sekä muutoksen että pysyvyyden elementtejä.

Kuvio 1. Muutoksia ja pysyvyyksiä

<i>Mikä muuttuu?</i>	<i>Mikä pysyy?</i>
<p><i>Kaikki</i></p> <p><i>Elämä</i></p> <p><i>Matkustusmahdollisuudet</i></p> <p><i>Kommunikaatiovälineet</i></p> <p><i>Työelämä</i></p> <p><i>Turvallisuus</i></p> <p><i>Asuin- ja leikkiympäristö</i></p> <p><i>Muutoksen vauhti: se kiihtyy</i></p> <p><i>Vuodenkiertoon liittyvien juhlapyhien vietto</i></p> <p><i>Mummous</i></p> <p><i>Suku- ja perherakenteet, yhteydenpito</i></p> <p><i>Oma itse: ajattelu, toiminta ja fyysinen olemus, suhtautuminen asioihin</i></p>	<p><i>Vuoden kiertoon liittyvien juhlapyhien vietto</i></p> <p><i>Mummous</i></p> <p><i>Muuttuvan perheen ja suvun tärkeys ja keskinäinen yhteys</i></p> <p><i>Oma itse: ajattelu, toiminta ja fyysinen olemus, suhtautuminen asioihin</i></p> <p><i>Elämän tärkeät arvot:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> <i>-Toisista ihmisistä välittäminen</i> <i>-Tasa-arvo, heikommista huolehtiminen</i> <i>-Suvaitsevaisuus</i>

Kaiken ja elämän muutos ilmeni keskustelussa usein taustana tai selittävänä tekijänä ajassa olevalle ilmiölle tai aikaan liittyvälle kokemukselle. Mummot havainnoivat muutosta asuinympäristössä, ihmisten ja tiedon liikkumisessa ja työelämässä. Muutokseen sisältyi myös kokemusta turvattomuuden ja elämän ennakoimattomuuden lisääntymisestä. Toisaalta – asiat, joiden kerrottiin muuttuneen, edustivat hiukan eri

näkökulmista tarkasteluna myös pysyvyyttä. Samanaikaisesti muuttuviksi ja pysyviksi asioiksi nousivat kalendaariset juhlapyhät, mummous ja osin myös oma persoonallisuus. Perheen ja suvun rakenteiden todettiin olevan liikkeessä, mutta se ei vähentänyt niiden merkitystä, vaikkakin teki asioista monimutkaisempia.

Pysyviksi asioiksi aineistossa näyttivät nousevan ihmisten väliseen kanssakäymiseen liittyvät arvot kuten huolenpito muista ihmisistä, tasa-arvo ja suvaitsevaisuus. Kun muuttuvia ja pysyviä asioita tarkastelee ryhminä, näyttäisi siltä, että muutos havaitaan ja kerrotaan, kun se tapahtuu ympäröivässä yhteiskunnassa. Helppointa on rekisteröidä konkreettisia, materiaalisia asioita, jotka liittyvät teknologian kehityksestä seuraaviin ilmiöihin kuten ihmisten, tavaroiden ja tiedon liikkumiseen. Niiden muutoksen voi ajatella tapahtuvan yksilöstä ja hänen ratkaisuisistaan riippumatta. Pysyvyyden kategoriaan sijoittuvat asiat näyttäisivät olevan sellaisia, joihin mummo voi ainakin jollain tavalla ajatella voivansa vaikuttaa tai ottavansa kantaa.

Mummous sinällään ajateltiin pysyväksi asiaksi tässä muuttuvassa maailmassa, mutta tavan olla mummona arvioitiin muuttuvana. Perherakenteiden muutokset tuottivat toisinaan monenlaista huolta ja ihmissuhteiden monimutkaistumista. Luottamuksesta huolimatta mummous sisälsi myös epävarmuustekijöitä ja mahdollisen muutoksen pelkoja, jotka liittyivät lasten muuttoon ulkomaille tai lasten, etenkin poikien perheiden eroon.

Mirja: Tämmösessä sosiaalisessa mummoudessahan se on mahdollista, et ne lapset häviää siitä elämästä. Toki se on mahdollista niinku missä tahansa, vaik olis kuinka sukulaisuussuhteet, mutta siinä sitä joutu miettiin että. Se on ehkä se tärkein asia, että, et jotkut asiat on ja pysyy .Tärkeintähän se on niinkuin, et on sellasia ihmissuhteita, jotka on ja pysyy. Et kun siinä on tämä tämmönen sukulaisuussuhde, et mummoudestahan ei voi ottaa eroa, eikä, mä en vois kuvitella että siitä vois niinkun, laittaa välit poikki. Et se on mun mielestä ehkä semmonen tärkeä asia, et siinä mielessä semmonen turvallinen pysyvyys, että niin kauan kun elää, niin lapset on minun elämässä.

Perherakenteiden muutos voidaan nähdä myös lineaarisena kehitysprosessina, jossa on sukupolvisuuteen liittyvää uudenlaista toistoa ja pysyvyyttä tuovaa syklistyyttä.

Mummouden näkökulmasta syklisyys ei toista itseään samana, vaan esimerkiksi lapsen uusperheen kautta saatujen sosiaalisten lapsenlapsien aseman pohdinta kertoo uudenlaisesta, vähemmän puhutusta mummoudesta, jossa voi olla mukana menettämisen pelkoon liittyviä muutoksen ajatuksia, kun taas biologisen mummouden ajatellaan perustuvan pysyvyyteen ja toistuvuuteen. Kalendaaristen juhlapyhien lisäksi yhteydenpito sukuun näytti olevan asia, ja sekä muuttuu että pysyy, mummous oli myös aktivoinut pyrkimyksiä sukuyhteyksien uudelleen solmimiseen ja ylläpitoon. Sukujuhlat voivat toimia kalendaaristen juhlapyhien tapaan sosiaalisen järjestyksen luojina ja vahvistaa käsitystä elämästä ajan rakenteessa.

Tein haastattelut yhtä lukuun ottamatta joulukuussa ennen joulua, joten kysymys joulun ja juhlapyhien vietosta nousi luontevalla tavalla keskusteluissa esiin. Useimmat haastateltavista korostivat juhlapyhien, erityisesti joulun viettämisen toistuvia ja pysyviä perinteitä, mutta aineistossa tuli esiin myös tapoja viettää kalendaarisia juhlia yksilöllisellä tavalla. Kalendaaristen juhlapyhien voi ajatella edustavan syklistä aikakehystä modernissa yhteiskunnassa, ne toistuvat kalenterin mukaan kaikille samassa yhteiskunnassa ja kulttuurissa eläville samana päivänä ja niihin liittyy tietoa yhteisistä traditioista ja tavoista. Useimmilla juhlapyhillä, etenkin joululla on uskonnollinen tausta ja merkitys (Lundmark 1986, 5-6). Traditioihin ja yleisiin uskonnollisiin juhliin voidaan ottaa myös etäisyyttä ja oma suhtautuminen voi vaihdella tilanteen mukaan. Toisinaan esimerkiksi joulua voidaan viettää perinteisenä sukujouluna ja seuraavana jouluna matkustaa aurinkorannoille tai sivuuttaa juhlapyhien vietto kokonaan.

Lennart Lundmark kirjoittaa, että ihmisiä ja yhteisöjä tutkittaessa on syytä kiinnittää huomiota muutokseen, pysyvyyteen, yhteisöllisyyteen ja yksilöllistymiseen, ja hän painottaa katseen kohdistamista erityisesti yhteiskunnan fragmentoitumiseen (Lundmark, 1986, 5-6). Lundmarkin mukaan luonnonkiertoon liittyvät sykliset tapahtumat ja arkipäivän toistuvat toimet murtavat aikaan liittyvää muutospuhetta. Kokemuksellista ja mitattavaa, sekä lineaarista ja syklistä aikaa, on etenkin palkkatyöläistymisen myötä sidottu toisiinsa, esimerkkinä Lundmark (1986, 7) mainitsee juuri uskonnollisten juhlien sovittamisen työvuoden rytmiin.

Muutoksesta ja pysyvyydestä kertomisen tavalle oli ominaista vertaileva puhetapa, joka usein liikkui menneisyyden ja nykyisyyden ajallisella akselilla. Yleinen yhteiskunnan ja elämysympäristön muutos nousi esiin keskusteluissa kun haastateltavat vertailivat omaa ja lastenlastensa elinympäristöä. Maaseudulta Helsingin suureen lähiöön muuttanut Susanna ja minä pohdiskelemme:

Susanna: Just tossa kans miätinki, että esimerkiks kun meillä maalla oli semmonen meininki että, että aikuiset oli koko ajan jossain työn touhussa, lapset kyl, ne oli ihan yksin. Ne leikki keskenään ja touhus omiaan. Kyl se oli sama oikeestaan meillä kotonakin. Meit oli viis lasta niin me mennä viiletettiin ihan keksenämme.

Päivi: Niin, joo. On se siin mielessä aika erilaista, kun aattelee et lasten kans leikitään ja ollaan paljon enemmän, kun mitä aikasemmin.

Susanna: Joo. Ja on siin sekin ero, että ei nykyään voi lapsia sillä tavalla niinkun laittaa edes mihinkään ulos omine nokkineen. Täytyy odottaa niinku paljon vanhemmaks, että niitä uskaltaa sitten.

Muutosta ja pysyvyyttä on luontevaa vertailla oman elämänkaaren ajalla tapahtuneina ajan ilmiöinä, niihinhan ihmisillä on välitön kosketus. Susannan kuvaamaa lapsuuden muutosta voidaan arkipuheessa selittää niillä yhteiskunnallisilla muutoksilla, joiden tiedetään tapahtuneen: muuttoliike maalta kaupunkeihin, perhekohtaisen lapsiluvun väheneminen, asuinympäristöjen ja lapsuuden toimintaympäristöjen muuttuminen. Muutoksella voidaan arvioida olevan yhteyksiä yhteisöllisyyden vähenemiseen, lapsen aseman muutokseen, naisten palkkatyöläistymiseen, julkisten palveluiden lisääntymiseen jne. Ilmiöiden selittäminen yhteiskunnallisilla muutoksilla jättää monia kysymyksiä avoimeksi ja olettaa asioita ja prosesseja ”tiedetyksi”. Barbara Adamin mukaan yhteiskunnallisten ilmiöiden pistemäinen selittäminen toisilla yhteiskunnallisilla ilmiöillä ja niiden vertaaminen jättää muutosprosessin kuvaamisen ohueksi. Ennen – nykyään -muutosprosessin rakenteen kuvaaminen on vaikeata. Tavanomaista on kuvata ilmiötä lineaarisella suoralla ennen-jälkeen – näkökulmasta, mutta kahden pisteen rinnakkainen selittäminen ei sinällään kerro muutoksen olemuksesta. (Adam 1990, 81.) Susannan kanssa käyty keskustelu voisikin johdattaa esimerkiksi seuraavanlaisiin jatkokysymyksiin: Millainen prosessi on johtanut siihen, että kaupungissa asuva Susanna ei voi antaa lastenlasten mennä ulos keskenään, kuten

hän itse lapsena teki? Jos pitää paikkansa, että vanhemmat leikkivät nykyään enemmän lastensa kanssa kuin ennen, mitä on tapahtunut?

Erilaisia elämän muutoksia ja pysyvyyksiä pohdittaessa lineaarinen, kausaalisia syy-seuraussuhteita etsivä kerronta oli keskusteluille ominainen tapa yrittää ymmärtää muutoksia. Pohdinnoille oli usein leimallista vertaileva, menneisyydessä ja nykyisyydessä edestakaisin liikkuva aikasuhte. Menneisyydestä pyrittiin etsimään ja löytämään jotakin, joka auttaisi ymmärtämään nykyisyydessä havaittua asiaa tai ilmiötä. Seuraava keskustelusihtaus kertoo Ingen ja minun yrityksestä ymmärtää perheiden rakenteiden ja vuorovaikutussuhteiden muutosta muuttuvassa ajassa ja maailmassa.

Inge: Mähän uskon hirveen vahvasti niinku siihen ajatteluun, että jokaisen ihmisen kohdalla se elämänhistoria, niinku vaikuttaa ihan mielettömästi siihen, et mitä sä ot tällä hetkellä. Mutta toisaalta, sitten kun taas ajattelee, että kuinka iso muutos on ollu siinä, kun taas aattelee niinku yhteiskunnassa. Että tota jos aattelee jotain tällasta agrariyheiskuntaa, jossa niinku koko se ydinperhe ja sitten vielä kaksi kolme kerrosta ylöspäin oli kaikki siinä samassa, samalla maatilalla, samalla kylällä, ja sitte mieltii sitä, että vaikka meillä nytten, siis kuitenkin, no lapsiluku oli suurempi.

Päivi: Nii.

Inge: Mutta ehkä määrällisesti niitä oli ehkä vähemmän. Nyt aattelee että sieltä tulee kaikki nää uusioperheratkasut, niin se verkosto on paljon isompi, mutta voi olla että ne ihmissuhteet siellä sisällä on paljon vähäisemmät, tai ne kontaktit toisiin paljon vähäisempiä, kuin mitä ne oli siinä, tota tämmösessä enemmän agrariimallissa.

Päivi: Niin Ja sitten taas siinäkin voi olla vaihtelua. Mun tulee niinku mieleen yks tuttuni, joka sano, että hänen lapsenlapsellaan on kuus mummua, joihin kaikkiin se pitää yhteyttä. Ne kuus mummua on just syntyneet sillä tavalla, et on, niinku...

Inge: Uusioperheitä.

Päivi: Uusioperheitä.

Inge: Ja että sitte voitais olla niinkin niin ihan ok.

Päivi: Tää on vähän, ettei tässä ole oikeen mitään järjestystä.

Inge: Ei siin oo, ei siin oo!

Päivi: Ei voi sanoa että nää olis ny näin.

Inge: Ei voi sanoa, ei varmasti voi sanoa.

Päivi: Niin.

Inge: Et jotenki niinku miettiis sitä, että varmaan niinku, niiden suhteitten toimivuuteen vaikuttaa hirveesti, että miten ne ihmsiet kykenee, niinku, vuorovaikutukseen keskenään.

Päivi: Niin, niistähän sen täytyy olla kiinni, et ne kaikki suhtautuu, niinku, jollakin lailla hyväksyvästi siihen et elämä on ny tällasta.

Inge: Niinpä.

Perherakenteiden muutoksen pohdinnan alkaessa yhteiskunnalliselta tasolta näyttää aluksi olevan mahdollista löytää yhteiskunnan muutoksesta ja yksilön henkilökohtaisesta historiasta joitakin yleisiä selittäviä tekijöitä. Pohdinnan edetessä yleiset selitysmallit ohenevat ja keskustelu päättyy painottamaan asioiden vaikeaselkoisuutta, yksilöllisyyttä, ihmisten välistä vuorovaikutusta ja sopeutuvaa suhdetta muutokseen. Selityspyrkimykset pirstaloituvat, eikä ajallisesti kausaalisia suhteita pystytä keskustelussa löytämään. Andrew Abbottin (2001, 99–100) mukaan kausaliiteetti voidaan äärimmäisillään ymmärtää deterministiseksi voimaksi, joka lähes mekaanisesti johtaa tiettyyn lopuntulokseen. Sitaatin alussa Ingen esittämää ajatusta elämänhistorian vahvasta vaikutukseen voidaan lukea deterministisenä kausaliiteetin tulkintana, jossa aikaisempien tapahtumien ajatellaan johtavan siihen, mitä yksilön elämässä myöhemmin seuraa. Kun keskusteluun liitetään mukaan yhteiskunnan ja perherakenteiden muutos, kausaliiteetin käsitys muuttuu lineaarisesta ennen-jälkeen - ajattelusta monimutkaisemmaksi ja kontekstuaalisemmaksi. Ajallisesta näkökulmasta tarkasteltuna ilmiön selittäminen muuttuu historiallisuutta ja kausaliiteettia painottavasta ajattelusta nykyhetkeä ja ihmisten valintoja ja toimintaa painottavaksi. Samalla selittäminen muuttuu epävarmaksi, "järjestys" loppuu. Muutoksen hallinnan keinoksi keskustelussa nousevat ihmisten väliset asenteet ja vuorovaikutussuhteet. Yhteiskunnan pirstaloituminen ja yksilöllistyminen siirtää Lennart Lundmarkin (1986, 9) mukaan myös vastuuta muutoksen hallinnasta yksilölle. Haastateltavien korostamat ihmisten väliseen kanssakäymiseen liittyvät asenteet ja arvot, kuten tasa-arvo ja suvaitsevaisuus, näyttäisivät edustavan tässäkin keskustelussa pysyvyyttä, joiden avulla myös muutosta voidaan hallita.

Andrew Abbottin mukaan sosiaalista ilmiötä voidaan – jos niin halutaan - tarkastella irrallaan ajasta ja tilasta tai toista niistä painottaen, mutta näkökulma on sosiologialle vieras. Abbottin mukaan sosiologisen näkökulman ydintä on tarkastella ilmiötä sekä

sosiaalisessa ajassa että sosiaalisessa tilassa koska sosiologia liikkuu vuorovaikutuksen, sosiaalisten suhteiden ja prosessien kentällä. Kausaliteetteja ei voida kuvata pelkistetyllä, suoraviivaisella tavalla, vaan luoda käsitystä siitä, miten sosiaalinen, vuorovaikutukseen perustuva kenttä toimii. Sosiaalisten ilmiöiden selittäminen on moniulotteista. Aikakäsitys kutoo menneisyyden nykyisyyden yhteyteen ja selittäminen sisältää monitasoisen ymmärryksen sosiaalisesta rakenteesta ja sosiaalisesta vuorovaikutuksesta. (Abbott 2001, 123–124.)

Muutoksen ja pysyvyyden pohdinnassa kiinnostavaa ei ole vain käsitys nykyisyydestä, vaan myös menneisyyttä koskevat tulkinnat. Kuten Barbara Adam (1990, 101), myös Lennart Lundmark kirjoittaa, että ihmiselle on ominaista nähdä nykyisyys menneisyydestä johtuvana. Menneisyydestä voidaan etsiä samanlaisuuksia, joiden pohjalle arvot rakentuvat tai eroja, jotka kertovat sosiaalisen ja kulttuurisen elämän muutoksista. Menneisyys ei ole vain yhteenkuuluvuutta ja jatkuvuutta, se synnyttää myös mahdollisuuden kyseenalaistaa ”luonnollisina” pidetyt käsitykset. Aikaan liittyviä käsityksiä ymmärretään vertaamalla niitä toisiinsa ja ne antavat toisilleen sisällöllisiä selityksiä. (Lundmark 1986, 5-6.)

Voidaankin kysyä, miten käsitykseemme muutoksesta vaikutta se käsitys tai kerronta, joka meillä on menneisyydestä? Useiden haastateltavien kertomuksissa nykyisyyden vertailukohtana toistui kuva aikaisemmasta elämästä, joka tapahtui maalla ja jossa vallitsi, ellei nyt suorastaan harmonia, ainakin säännöt ja järjestys, joka myöhemmin on kadonnut. ”Ennen ollut” agraarinen huolenpidon yhteiskunta esiintyi monien haastateltavien kerronnassa, siitäkin huolimatta että omat varhaiset kokemukset saattoivat olla toisenlaisia. Oma lapsuus oli vietetty kaupungissa toimihenkilö- tai yrittäjäperheessä. Maalla asuneiden lapsuusmuistoissa oli myös kerrontaa huolenpidon puutteesta, ahdistavasta uskonnollisuudesta, perheen ja suvun välirikoista, sotien ja poliittisten ristiriitojen vaikutuksesta. Lennart Lundmarkin (1986, 9) mukaan on tapana ajatella, että menemme kohti fragmentoituvampaa ja yksilöllistyvää aikaa. Hänen mukaansa tärkeätä olisikin tutkia, onko ajatustapa totta, miten pitkästä prosessista on kysymys ja mitkä seikat siihen ovat mahdollisesti johtaneet. Käsitykset menneisyyden vaikutuksesta nykyisyyteen ja tulevaisuuteen ovat eri aikoina aaltomaisesti vaihdelleet. (mt., 10). Muutoksen ja pysyvyyden kerronnassa on kyse monista valinnoista:

valitsemme, millaiseksi kerromme menneisyyttä ja millaiseen menneisyyteen nykyisyyttä vertaamme ja fokusoimmeko kertomuksemme muutokseen vai pysyvyyteen.

Mummojen puheessa muutot maalta kaupunkiin ja yleinen kaupungistuminen yhdistyvät aikaan ja ajassa koettuun muutokseen. Useat ajan tutkijat muistuttavatkin, että ajan ja tilan näkökulmat kuuluvat erottamattomasti yhteen (esim. Abbott 2001, 123–124; Adam 1990, 56–57; Davies 1989, 14, 31; Elias 1992,98; Giddens 1992, 21–22; Hall 1989,148; Julkunen 1976, 118–119, 1985, 295; Pohjanen 2002, 84–86; Pohjola 1991, 257). Em. tutkijoista erityisesti Adam, Giddens ja Pohjanen painottavat ajan, paikan ja globalisaation keskinäistä riippuvuutta ja teknologian merkitystä aika- ja paikkasuhteen muutoksessa.

Yhteiskunnallisen ja henkilökohtaisesti koetun muuttoliikkeen lisäksi haastateltavat viittasivat tilan käsitteeseen kertoessaan matkustamisesta ja etäisyyksistä, jotka vaikuttivat työhön sekä yhteydenpitoon perheen, suvun ja lähiyhteisön kesken. Matkustamista, ajokorttia ja omaa autoa korostettiin välttämättöminä omalle riippumattomalle elämäntavalle, jota verrattiin esimerkiksi oman äidin elämään. Matkustamisen ja kommunikaatioteknologian sujuvuus olivat mummoille myös edellytys yhteydenpitoon lapsenlapsen. Teknologia laajensi yhteydenpidon tapaa ja kuvaa siirtävät kommunikaatiovälineet, kuten web-kamera, mahdollistivat yhteydenpidon myös pienen, vielä puhetaidottoman lapsenlapsen kassa.

Miimi: Kyllä veppikamera oli ihana. Viime jouluna kun Nunu otti ensiaskeleet ja mä näin ne veppikamerasta, kun se talluseli siinä tietokoneen vieressä ja sitten se näky kun se meni sinne toiseen huoneeseen itsenäisesti ja tuli takasin, voi että!

Informaatioteknologian kehitys antoi mummoille mahdollisuuden olla läsnä kaukanakin asuvien lastenlasten elämässä reaaliaikaisesti. Tiedon reaaliaikaisuus lisäsi median kautta myös huolta ja pelkoa maailman menosta ja lapsenlapsen elämän turvallisuudesta. Maapallon toisella puolella olevaa lapsenlapsen perhettä uhkaavia asioita voi yllättäen joutua seuraamaan lähes reaaliajassa. Globaali tulee syvästi henkilökohtaiseksi, kuten Pirkon kokemuksessa, kun hän oli seurannut televisiosta World Trade Centerin tornien kaatumista tyttärensä asuinalueella. Kun aikaväliä informaatioon ei ole, etäisyys tapahtumaan tuntuu lyhenevän. Lennart Lundmarkin

mukaan erityisesti kvantitatiivinen aika on yhteydessä tilan käsitteeseen. Tilan vaihtamisesta toiseen on tullut yhä nopeampaa ja helpompaa. Tilaa voidaan nopeasti vaihtaa vaikkapa matkustamalla konkreettisesti tilasta toiseen tai informaatioteknologiaa hyödyntämällä. Informaatioteknologia korostaa nopeutta ja edesauttaa ihmisten kokemusta samassa ajassa elämisestä. Median merkityksen kasvu muuttaa ihmisten käsitystä siitä, mitä tapahtuu ”tässä” tai ”nyt”. Sen voi ajatella johtaneen siihen että ihmiset ymmärtävät asioiden syy- ja seuraus-suhteet tähän aikaan ja tilaan liittyvinä, eikä historiallisina kehityskulkuina ja kausaalisesti ajassa kehittyneinä. (Lundmark 1986, 10.)

Yhteenvedona voi todeta, että muutoksen teema korostui pysyvyyksiin verrattuna. ”Kaikki muuttuu” oli ilmaisu, joka keskusteluissa tuli helposti ohitetuksi, siihen oli helppo liittyä sen enempää asiaa ajattelematta. Keskusteluissa monet asiat sisälsivät kuitenkin samaan aikaan sekä muutosta että pysyvyyttä. Mikään pysyväksikään ajateltu, ei edes mummos, vuotuiset traditiot tai tärkeät arvot pysyneet aivan samoina. Kuten Barbara Adam (1990, 29) kirjoittaa, mikään rutiini, traditio tai säännöllisesti tapahtuva ei ole koskaan toistuessaan sama, koska maailma ja konteksti, jossa se ilmenee, muuttuu. Ilmiö voi samanaikaisesti sisältää sekä pysyvyyttä että muutosta, vaikka toisto voi abstraktion tasolla pysyä samana. Adam (1990, 86–87) varoittaakin dikotomisen ajattelun sudenkuopista puhuttaessa muutoksesta ja pysyvyydestä. Toisto ja muutos eivät ole toisistaan erillisiä. Toisto pitää usein sisällään muutosta, ilmiön varianssia sekä yksilö- että yhteiskuntatasolla. Ilmiö on toistuessaankin erilainen kuin se ilmiö, jota se näyttää toistavan. Vaikka aineistossa muutos nähtiin väistämättömänä, sen rinnalle haluttiin asioita, jotka pysyvät ja toistavat jotain toivottua. Muutoksen väistämättömyys ei tarkoittanut sitä, että mummot olisivat voimattomina vain havainnoineet muutosta. He myös tarttuivat ajassa oleviin ilmiöihin ja tekivät valintoja niiden asioiden välillä, joita he halusivat siirtää ajassa eteenpäin tai jättää taakseen. Mummojen tehtävää korostetaan usein tradition siirtäjinä ja siten keskeisinä toiston tuottajina. Muutoksien ja pysyvyyksien teemoista onkin johdonmukaista siirtyä tarkastelemaan, miten mummot toimivat käsitellessään hallussaan olevaa sukupolvien välillä liikkuvaa informaatiota ja traditiota.

Katkaisuja, toistoja ja uusia lähetyksiä

Edellisessä luvussa muutoksien ja psyyssivyyksien tarkastelu painottui katsomaan ympäröivää maailmaa yhdessä haastateltavien kanssa. Tässä luvussa aikaa ja elämän muutosta ajassa tarkastellaan oppimisen ja informaation siirron näkökulmasta. Norbert Eliaksen mukaan ihmiselämässä sukupolvien yli tapahtuva oppiminen on keskeistä koska yksi elämä on liian lyhyt merkittävään oppimiseen. Asioiden tai tapahtumien yhteenliittämisen taito ja ilmiöiden yhteyksien ymmärtäminen eivät ole itsestäänselvyys, eikä niitä aina ole liitetty ajan käsitteeseen. Erityinen haaste on oppia ymmärtämään muutosprosessien sisäisiä rakenteita ja suuntaa (Elias 1992, 37–38). Mikään muutos ei olisi mahdollista, mikäli ihmiset pelkästään toistaisivat ja siirtäisivät oppimaansa sellaisenaan eteenpäin seuraaville sukupolville. Haastatellut mummot olivat toimijoita, jotka tarttuivat erilaisiin ilmiöihin ja tekivät valintoja. He pohtivat ja arvioivat, mitä on suotavaa siirtää seuraaville sukupolville ja minkä viimeiseksi kantajaksi he itse halusivat jäädä. Nykyajasta he valitsevat uusia asioita lähetettäväksi eteenpäin seuraaville sukupolville. Barbara Adamin mukaan ihmiselle on tyypillistä jatkuvuuteen perustuva horisontaalisen ajan orientaatio. Ihmisellä on kyky erotella informaatioprosessin signaaleja ja tarvittaessa tietoisesti muuttaa toimintaansa. (Adam 1990, 91–93). Myös mummot valitsivat informaatioprosessista ainekset, jotka he halusivat jättää taakseen tai siirtää lapsenlapsilleen.

Poimin aineistosta erilaisia kerrottuja asioita, toimintatapoja, arvoja ja asenteita. Ryhmittelin ne kolmeen kategoriaan. Ensimmäiseen kategoriaan sijoitin asiat, jotka olivat tavalla tai toisella kuuluneet haastateltavien kokemusmaailmaan, mutta jotka he halusivat jäävän siirtymättä seuraaville sukupolville. Kutsun tätä kategoriaa ”toiston katkaisuksi”. Toiseen, ”toisto ajassa eteenpäin” –kategoriaan sijoitin ne kokemukset tai perinteet, jotka haastateltavat halusivat omasta kokemushistoriastaan siirtää eteenpäin seuraaville sukupolville. Kolmanteen ”uusi lähetys” –ryhmään kirjasin asiat, joita haastateltavat olivat oppineet tai ajatelleet oman elämänsä aikana ja jotka he halusivat siirtää seuraaville sukupolville. Kömpelöllä otsikoinnillani –katkaisuja, toistoja ja uusia lähetyksiä - pyrin ilmaisemaan sitä, että ajassa siirtyvät ja opittavat asiat välittyvät tietoa refleктоivan ihmisen avulla.

Kuvio 2. Katkaisuja, toistoja ja uusia lähetyksiä

Toiston katkaisu

- Lasten perheiden elämään puuttuminen ja ylihuolehtiminen.
- Perheen ja suvun sisäiset pysyvät välirikot.
- Omaan lapsuudenkotiin eivät kaverit saaneet tulla kylään.
- Lasten kanssa ei leikitty, aikuiset tekivät vain työtä.
- Mummolassa ei saanut tehdä mitään.
- Lapsuudessa kova kuri, raatava työkeskeisyys.
- Poliittinen, uskonnollinen tai muu vahva ideologia
- Ahdasmielisyys, rajoittavat kiellot.
- Mummon harmaa olemus ja ankea pukeutuminen.

Toistoja ajassa eteenpäin

- Perheen ja suvun yhteys vuosi- ja perhejuhlien yhteydessä, sukukokoukset.
- Ruokaperinnettä ja käsillä tekemisen taitoa.
- Pienet arjen perinteet ja rituaalit.
- Hyvät käytöstavat, miten ihmisten kanssa kommunikoidaan.
- Lasten ääntä kuullaan ja mielipidettä kysytään, lapsia kunnioitetaan.
- Kaikkia lapsia rakastetaan ja heistä pidetään huolta.
- Aikuinenkin lapsi voi aina palata kotiin jos menee pieleen ja soittaa voi vaikka keskellä yötä.
- Kriisitilanteessa perhe kokoaa voimansa ja auttaa toinen toistaan.
- Parisuhteen on mahdollista kestää kriiseistä huolimatta.
- Mummo on aktiivinen ja toimiva.
- Toisesta ihmisestä välitetään eikä ketään jätetä pulaan.
- Solidaarisuutta, tasa-arvoa ja heikoimmista huolehtimista.

Uusi lähetys

- Lapsista iloitaan ja viestitetään, että nauttii lapsen seurassa olemisesta.
- Lapsen kaverit saavat tulla kylään.
- Lapset oppivat tuntemaan maaseutua, luontoa ja eläimiä.
- Mummolassa saa leikkiä ja meluta.
- Mummolle saa laittaa hanttiin ja sanoa vastaan.
- Äitiyden ei tarvitse olla suorittamista, kuuraamista ja puunaamista.
- Huonosta parisuhteesta voi erota.
- Ei pidä olla tosikko.
- Elämässä tärkeitä ovat kauneus, esteettisyys ja aistillisuus.
- Elämästä tulee nauttia.
- Kirjojen lukeminen on tärkeätä.
- Elämässä pitää muistaa henkiset arvot, ei vain raha.
- Hallittu kuluttaminen ja järkevä suhde tavaraan.
- Elämässä tarvitaan joustavuutta ja suhteellisuudentajua.
- Suvaitsevaisuutta, tasa-arvoa ja elämän monimuotoisuuden ymmärtämistä.

Eri kategorioihin valikoituneena ovat ne rutiinit, tavat, ajatukset ja toiminnot, jotka ovat ylittäneet reflektion kynnyksen ja muuttuneet haastattelutilanteissa kielellisesti ilmaisuiksi. Alasuutari (2007, 39–40) kutsuu tätä prosessia luonnollisen asenteen järkkymiseksi, kun uinuvasta rutiinista tulee puheenaihe, huomion kohde. Asia siirtyy kulttuurisesta alitajunnasta, ei-diskursiivisuudesta diskursiivisuuden piiriin. Osa ihmisen ajattelun ja toiminnan tavasta jää tiedostamattomaksi tai rutiiniksi, jonka toistaminen ei tule kerrotun piiriin. Alasuutarin mukaan rutiineille on ominaista, ettemme erityisemmin ajattele niiden perusteita ja noudattamista muutoin kuin joutuessamme poikkeustilanteissa tarkistamaan rutiinin noudattamisen tarkoituksenmukaisuutta. Alasuutarin mukaan ajatus ihmisestä tapoja noudattava olentona on niin itsestään selvä ja arkinen, että yhteiskuntatieteilijät ovat ohittaneet sen ja keskittyneet luoviin hetkiin, jolloin tapaa ei noudateta. (mt., 31–32.) Alasuutari päätyy (mt., 35) toteamaan, että tavat ja jatkuva vuorovaikutus rutiinien ja reflektiivisyyden välillä ovat keskeisiä yhteiskuntatieteissä ja hän kuvaa niiden suhdetta spiraalina.

Miten kategorioita ja niissä ilmenevää muutoksen rakennetta tai suuntaa voisi luonnehtia? Siirtymää taakse jätettävistä toiston kautta uuteen lähetykseen voisi kuvailla monella tapaa: matkaksi huolesta huolenpidon kautta kohti yhdessäoloa, ahdasmielisyydestä vastuullisuuden kautta kohti suvaitsevaisuutta, raadannasta velvollisuuksien kautta elämästä nauttimiseen, Jumalan katseen alta ihmisyyhteisön kautta reflektoiduksi yksilöksi. Eri kohtia poluttamalla löytää monenlaisia muutosvirtoja. Kun kategorioita katsoo erillisinä kokonaisuuksia, taakse jätettävien asioiden kategoriassa leimallista ovat kieltävät, sääntöjä antavat ja rajoittavat asiat. Toisessa edelleen siirrettävien asioiden kategoriassa korostuvat perheen ja suvun yhteys, yhteisöllinen huolenpito ja vastuu muista ihmisistä. Kolmannen, ”uuden lähetyksen” teemoja voi lukea yksilön elämisen laatuun ja elämäntapaan liittyvinä, jopa elämän luksuksena, joka toteutuu turvallisessa ja hyvinvoivassa yhteiskunnassa.

Kaikkien kategorioiden yksittäisetkin maininnat houkuttelisivat pohtimaan, miksi juuri nämä ajattelu- ja toimintatavat löytävät paikkansa juuri tietystä kategoriasta. Mummot elävät yhteiskunnallisessa todellisuudessa, jonka muutos vaikuttaa myös heidän ajattelu- ja toimintatapaansa. Informaation siirtoa koskevat reflektoidut ratkaisut voivat kertoa ehkä jotakin myös mummojen elämysympäristöstä ja yhteiskunnan yleisistä

muutossuunnista. Voidaanko taaksejätettävän kategorian sääntöjä, kuria, uskontoa, raadantaa arvostava yhteiskunta paikantaa jonnekin historiaan? Onko tapahtumassa yleisempikin siirtyminen yhteisön ja vastuun korostuksesta yksilöllisyyttä ja suvaitsevaisuutta korostavaan maailmaan? Heijastavatko mummojen valinnat muutosta kohti fragmentoituvaa ja moniarvoisempaa yhteiskuntaa?

Ajan näkökulmasta keskeisintä ei kuitenkaan ole kategorioihin valikoituva aineksen sisältö, vaan valikoitumisprosessi itsessään. Miksi traditiossa opittuja asenteita, tapoja ja käytäntöjä ei siirretä sellaisenaan, vaan kyseenalaistetaan ja osin hylätään? Alasuutarin (2007, 40) mukaan luonnollinen asenne voi horjua monista syistä. Uusi sukupolvi voi omaksua uusia tapoja ja tottumuksia ja kyseenalaistaa vanhat rutiinit. Ihmiset saavat vaikutteita toisiltaan ja uusilta ryhmiltä. Alasuutarin (2007, 40–41) mukaan muutos tavoissa edellyttää myös uusien tapojen oikeuttamista. Vanhoja rutiineja voi ehkä puolustaa ”traditioargumentilla”, väitteellä, että asiat on aina tehty tällä tavalla. Tavat voidaan myös ajatella tiettyyn kansaan, kulttuuriin tai sivistykseen kuuluviksi. Toisaalta jotain uutta voidaan perustella sillä että itsensä uudistaminen ja kehittäminen on elämän perimmäinen tarkoitus.

Alasuutarin mukaan oikeuttaminen ja torjuminen voi perustua myös moraalisiin syihin, joihin liitetään käsitys oikeasta ja väärästä toimimisen tavasta. Voidaan nostaa esiin erilaisia moraalisia periaatteita, kuten oikeudenmukaisuus, tasa-arvoisuus ja vapaus. Diskursseissa, joiden sisällä vanhoja ja uusia tapoja käsitellään, voidaan tuottaa erilaisia käytäntöjä ja tapoja. (Alasuutari 2007, 41.) Ajassa eteenpäin lähetettäviä uusia aineksia: yksilöllisyyttä, ihmissuhteista, esteettisistä arvoista ja elämästä nauttimisen teemoja voi pitää paitsi yksilön vapauden ilmauksina, myös vastareaktioina hylättävien asioiden kategoriaan jääville raadannalle ja kurinalaiselle velvollisuuksien täyttämiseksi.

Haastateltavat siirsivät asioita, ajattelu- ja toimintatapoja, mutta he myös jättivät sitä tekemättä ja muodostivat uutta ainesta eteenpäin lähetettäväksi. Sukupolvisesti siirrettävät ainekset seulottiin huolellisesti ja mukaan lisättiin jotain omasta takaa. Seulomistapahtumaa voi ymmärtää reflektiivisenä oppimisprosessina. Kerrottujen ja sanallistettujen asioiden ohella on – totta kai – paljon tiedostamattomia asenteita, käytäntöjä ja tapoja, joita ihmiset välittävät sukupolvittaisesti eteenpäin. Pertti Alasuutari (2007, 15) korostaa rutiinien ja reflektiivisyyden keskinäistä vuorovaikutusta.

Rutiinit, eli kulttuurisesti tiedostamattomat ja kielellistämättömät todellisuuden aspektit ovat yhteiskunnan järjestyksen tukipilareita, joiden ansiosta ihmiset ovat onnistuneet sopeutumaan vaihteleviin oloihin. Edellisten ja elossa olevien sukupolvien kokemukset ja tietämys säilyvät kielen ja vakiintuneiden käyttäytymismallien ansiosta ja pystymme soveltamaan näitä kokemuksia tiedostamattamme, seuraamalla rutiinia. Mutta aina kun tulemme reflektiivisesti tietoisiksi jostakin, me myös konstruoimme sen jonkin uudeksi objektiksi. Alasuutari kirjoittaa, että ”paradoksaalisesti inhimillinen todellisuus on siis yhdessä luomamme haavemaailma, joka on jatkuvassa muutoksen tilassa vuorovaikutuksemme takia”. Alasuutariin ajatteluun tukeutuen voisi ajatella, että reflektiivisillä valinnoilla mummot konstruivat jatkuvasti uusia merkityksiä, asenteita ja elämisen tapoja, joiden avulla he toivovat voivansa vaikuttaa suotuisasti lapsenlapsensa ja tulevien sukupolvien elämään.

Norbert Elias (1992, 131) kirjoittaa, että ihmisille on arvokasta luoda jotain, mikä on arvokasta tuleville sukupolville. Voidaan ajatella että mummot samanaikaisesti halusivat antaa tuleville sukupolville kaikki elämän kannalta suotuisiksi arvioidut asiat ja samalla suojella lapsenlapsi vahingoittaviksi arvioiduilta asioilta. Alasuutarin (2007, 17) mukaan olemme riippuvaisia esivanhempiemme ja aikalaistemme ideoista ja keksinnöistä, me sekä kritisoimme että hyödynnämme niitä. Alasuutari, kuten Norbert Eliaskin (1992, 38–39), korostaa ihmisen muista lajeista erottavana ominaisuutena juuri kykyä ylittää yksilölliset fyysiset ja henkiset rajoitteet. Elämme sosiaalisina yhteisinä ja kielen ja kommunikaation avulla pystymme oppimaan edellisiltä sukupolvilta.

Ajallisuuden näkökulmasta herää myös kysymys, miten sukupolvittain hylättävien ja siirrettävien asioiden reflektiivinen valinta käytännössä toteutetaan, millaisia ovat refleктоivat teot? Haastateltavat empivät kysyessäni millaisissa tilanteissa perinteen tai tapojen siirto ilmenee, mitä tekoja he tekevät.

Mirja: Ehkä se siirtyy just tämmösten, niinkun yhdessä olemisen tilanteiden kautta, ja se joku semmonen tapa, millä esimerkiks ihmisten kanssa kommunikoidaan, et sehän siirry niin automaattisesti. Ei sitä ajattele, että meidän perheessä ei yleensä haistatella toiselle ja yritetään, niinku, kohtuullisen kaunniisti keskustella, toki riidelläänkin.

Yhteisöllisyys ja ainakin jonkinasteinen traditioiden noudattaminen näyttivät aineistossa liittyvän yhteen. Mirja korosti perheen merkitystä yhteisönä, joka tietyllä tavalla toimimalla siirtää toimimisen tapaa seuraaville sukupolville. Yhteisöllinen tradition ja tiedon siirto edellyttää, että perheessä ja lähiyhteisössä vallitsee ainakin kohtuullinen yhteisymmärrys siitä, mitä ja miten traditioita katkaistaan tai siirretään sukupolvittain eteenpäin. Yhteisymmärryksen puuttumisen puolestaan voi olettaa johtavan konflikteihin, jännitteisiin ja erilaisiin kilpailutilanteisiin. Useimmat mummot totesivat, että ajatukset, asenteet ja toimimisen tavat siirtyvät yhdessä olemalla, toimimalla esimerkkinä. Mummot korostivat omien ratkaisujen syntyvän ajattelemalla, päättämällä ja toimimalla toisin, kuin on itse nähnyt tai kokenut aikaisemmassa elämässään toimittavan. Barbara Adamia mukaillen (1990, 86–87) toiminnan muoto ja tapa määräytyy nykyisyyden hetkessä ajattelun ja toiminnan vuorovaikutuksessa. Reflektiivinen prosessi käynnistyy havainnosta tai kokemuksesta, jota ryhdytään tarkastelemaan ja arvioimaan sen soveltuvuutta omaan toimintaan. Uusi toimintamalli voi vielä hakea paikkaansa ja kaipaa ehkä säätöä mutta joka tapauksessa päälinja on valittu.

Artikkelissaan ”Ajatteletko arkena? Arkielämän ja tietoisien toiminnan mahdollisuus” Minna Salmi (1991, 244) kirjoittaa, että arki ei ole vain ajatuksettomien toistojen ja rutiinien aluetta, vaan sekä rutiineja että luovuutta, itsestään selvän toistumista, mutta myös jatkuvaa ongelmien määrittelyä ja ratkaisemista. Esimerkkinä Salmi mainitsee lasten kasvatuksen, joka on sekä toimintaa ihmissuvun jäsenenä että uusien ihmisten tuottamista biologisesti, kulttuurisesti ja sosiaalisesti. Lasten kasvattaminen ei ole vain rutiinien luomista ja noudattamista, vaan myös niiden murtamista ja uusimista. Se edellyttää jatkuvaa itsestäänselvyyksien kyseenalaistamista, reflektointia, todellisuuden hahmottamista ja välittämistä eteenpäin.

Tradition siirtoon voi suhtautua myös tietoisesti pedagogisesti ja isovanhemmuuden voi laajentaa koskemaan laajempaa sosiaalisen yhteisön piiriä. Historian siirto voi olla määrätietoista, lähes systemaattista työtä kuten Airilla, joka kokee itsensä isovanhemmaksi työpaikan nuoremmille työntekijöille.

Airi: Mä jossain kohtaa, mä koen että mä olen siellä nuoremmille ihmisille myöskin isovanhempi tai mummo. Ja sit niinku työmaallakin, meit on siellä nyt jo, siel on nyt jo

sit uus sukupolvi tullu. Alle kolmikymppisiä on puolet. Niin siinäkin kohtaa mä huomaan, et mä alan olla oikeesti joku tuota, semmonen historian kuljettaja. Et tosiaan, kun lukee paljon, on aina ollut kiinnostunut maailmasta, niin huomaa, et kuinka paljon näille nuorille ihmisille on annettavaa, jos ne on vaan kiinnostuneita kuulemaan. Mä olen siellä sit semmonen niinku, kirjastotäti työmaalla, et mä kierrätän nuorille ihmisille kirjoja, ja ne lukee, ja sitten me keskustellaan, ja musta se on kans vähän niinku semmosta isovanhemuutta.

Airi määrittelee itsensä historian kuljettajaksi ja tekee sitä tukevia tekoja, kuten vie kirjoja luettavaksi ja ylläpitää niistä keskustelua. Tradition kantajan roolin omaksumisen voi nähdä paitsi informaation siirron näkökulmasta, myös tekona, jolla otetaan tietty ikäpaikka yhteisössä. Sukupolvien välistä informaatiota siirretään luonnollisesti moneen suuntaan ja välillä myös jokin sukupolvi ylittämällä. Siirrettävän informaation sisältö lienee ominaista kullekin sukupolvelle ja historiallinen informaatio siirtyy vanhemmalta edelleen nuoremmille. Uudet ajatukset ja käytännöt voivat muodostua yhden sukupolven kokemuksista ja heijastua ajattelutavan muutoksena paitsi eteenpäin, myös taaksepäin edelliseen sukupolveen.

Inge: Oli pahoinpitelykuviot ja muut, et se niinku katkes siihen ja lähdin. Niin tota, mä muistan joitakin vuosia sen jälkeen mun siskolla oli myöskin liitto päättynyt eroon, ja meiän äiti jossain tilanteessa sano, että kun oli paljastuntu, että meiän isällä oli jotain avioliiton ulkopuolisia suhteita, niin meiän äiti sanos sen ääneen joskus, että jos minulla olis ollu rohkeutta, yhtä paljon rohkeutta kuin näillä kahdella tyttärelläni, niin olisin tästä suhteesta lähtenyt.

Kun Ingen äiti ryhtyi pohtimaan avioliittoaan uudesta näkökulmasta seurattuaan tyttäriensä ratkaisuja, oppiminen ja uuden omaksuminen tapahtui nuoremmalta sukupolvelta taaksepäin edelliselle sukupolvelle, Toisaalta – voi jäädä pohtimaan, onko edellinen sukupolvi omalla toiminnallaan jollain tapaa jo käynnistänyt muutoksen, vaikka sitä ei ole havaittu tai kielellistetty. Voiko rutiinin tai tradition katkeamishetken määritellä? Alasuutarin mukaan aikaisemmin huomaamattoman tavan tai käytännön reflektiivisyydelle ei ole mitään lähtöpistettä tai määrättyä kronologista järjestystä. Rutiineilla ja käytännöillä on yhteiskunnallinen ja kulttuurinen historia takanaan. Alasuutarin mukaan ei myöskään ole olemassa ihmisiä ilman yhteiskunnallista elämää

instituutioineen, menettelytapoineen ja tilajärjestelyineen, jotka muodostavat kehykset ja rajoitukset päättelyille ja uinuville rutineille. Ei ole olemassa aloituspistettä ja lopputulosta. Inhimillinen todellisuus ja yhteiskunnallinen ja kulttuurinen muutos pitävät huomiomme kohteiden, itsestään selvien asioiden ja reflektiivisyyden suhteen jatkuvassa liikkeessä. Mistä tahansa voi tulla uinuva rutiini ja missä tahansa käytännössä tai ajattelutavassa voi esiintyä katkoksia, jotka voivat laukaista monenlaisia prosesseja, jonka seurauksena syntyvä uusi rutiini vakiinnutetaan. Alasuutarin mukaan jo yhden sukupolven aikana joitakin menettelytapoja aletaan pitää niin luonnollisena, että sitä ei edes huomaa – ja jos joku kysyy, oletetaan, että asiat ovat aina olleet tällä tavalla. (Alasuutari 2007, 44–45) Muutoksen ja toiston suhdetta voi kuvata vuorovaikutuksellisenä ja molemmat pystyvät piilottamaan olemukseensa myös toista (Adam 1990, 86–87). Oppimisen –ja epäilemättä opettamisen -prosessissa kokemusta siirretään, sopeudutaan uusiin olosuhteisiin ja luodaan uusia keksintöjä. Prosessi ei kuitenkaan ole ehyt ja lineaarinen, se sisältää myös pysähdyksiä, palaamisia ja lähtöjä uuteen suuntaan.

Aineiston tarkastelun perusteella näyttää siltä, että mummot joutuivat ratkomaan suhdettaan moniin yhteiskunnallisiin ja kulttuurisiin tapoihin ja käytäntöihin. Mummot eivät vain havainnoineet tapahtumia, vaan tarttuivat niihin ja ohjasivat niiden kulkua. Mummos on sukupolvipaikka, jossa tehdään valintoja, mitä halutaan siirtää ajassa eteenpäin seuraaville sukupolville ja minkä toivotaan unohtuvan ja katoavan menneisyyteen. Merkillepantavaa aineistossa oli, että haastateltavat olivat paljon pohtineet tradition ja informaation katkaisuihin ja siirtoihin liittyviä asioita. Haastattelukeskustelut eivät selvästikään olleet sytyke nostaa niitä ensimmäistä kertaa esiin. Mummojen suhdetta tietoon, traditioon ja itseensä niiden välittäjinä voi pitää vahvasti reflektiivisenä ja aiheesta puhuttaessa he tarkastelivat usein kriittisesti myös omaa toimintaansa suhteessa lapsenlapsen tai tämän perheeseen. (Giddens 1990, 36–39.) Alasuutarin (2007, 47) mukaan ”meidän ajatellaan jatkuvasti etenevän (tai perääntyvän) kohti aikaa, jolloin jokainen on yhä tietoisempi jokaisesta instituutiosta, tavasta ja käsitteestä sosiaalisena ja kulttuurisena konstruktiona ja yleinen ymmärtämys täytyy kerta kerralta rakentaa alusta”.

4. AJAN HALLINTA JA OMISTAJUUS

Aikaan liittyy usein kokemus, ettei se ole hallinnassamme, se lipuu käsistä, eikä riitä kaikkeen, mihin sitä tarvitsisimme. Jorma Pohjasen mukaan ajan sosiologian peruskysymyksiä on ristiriita mekaanisen kellonajan ja ns. elävien aikojen välillä, joita ovat mm. luonnon rytmit sekä ihmisen biologiset ja psyykkiset rytmit. Usein on ajateltu, että esimodernien yhteiskuntien ihmiset eivät kokeneet aikaa alistavana. Ulkopuolista aikaa instituutiona ei ollut, ihminen noudatti luonnon ja omia rytmejään, tavallaan tuotti itse oman aikansa. Moderneissa yhteiskunnissa aika koetaan jonain ulkoisena, alistavana ja riittämättömänä. Aikakokemukseen liittyy myös kysymys oman itsen hallinnasta ja yksilöllisestä vapaudesta. Vapaus voidaankin ymmärtää, että "ihminen voi tehdä asioita niin kauan kuin hän itse haluaa, siinä järjestyksessä kuin itse haluaa, siihen tahtiin kuin itse haluaa ja aloittaa ne silloin kun itse haluaa". (Pohjanen 2002, 209-210.)

Barbara Adam (1995, 22) muistuttaa, että aikaa voidaan määrittää monella tavalla. Aikaa voidaan lukea luonnon rytmeistä ja vuodenaajoista, sosiaalisista normeista, traditioista ja tavoista, fysiologisista muutoksista ja ajan sosiaalisesta sisällöstä. Aikaa voidaan tarkastella myös tekojen ja käytäntöjen sosiaalisen sisällön ja tehtävien näkökulmasta. Ajan hallintaa ja omistajuutta pohtiessani kohdistankin katseeni ensin ajan sosiaaliseen sisältöön ja tämän tutkimuksen teeman mukaisesti määrittelen tarkasteltavaksi sosiaaliseksi sisällöksi mummouden tehtävän. Onko mahdollista irrottautua kellon ja kalenterin mittaamasta ajan ymmärryksestä ja antaa tehtävän määrittää toimintaa? Tehtäväkeskeinen näkökulma on modernille länsimaiselle ajattelutavalle vieras koska olemme niin perin juurin omaksuneet mitattavan ja numeroilla ilmaistavan tavan määrittää aikaa (Hall 1989, 52-53; Adam 1995, 24-26; Davies 1989, 36-37; Julkunen 1983, 178-179 ; 1985, 1989; Pohjanen 2002) . Halusin

kuitenkin kokeilla tehtäväkeskeistä ajan ymmärtämistä ennen kuin suuntauduin tarkastelemaan mitattavaa aikaa.

Kellojen ja kalentereiden ajan olemassaolo on niin vahvasti sisäänkirjoitettu kaikkeen toimintaamme, ettemme edes kykene sitä huomaamaan (Davies 1989, 7). Miten mitattava aika näyttäytyy mummon elämässä ja miten se ohjaa mummoutta? Entä voiko aineistosta löytää muita ajan mittauksen työkaluja kuin kellot ja kalenterit? Mitattavaa aikaa tarkastellessani yritin kellon ja kalenterin tarjoamien aikakehysten rinnalle etsiä myös muita ajan mittaamisen välineitä. Vaikkakin Barbara Adamin (1995, 24–26) ajatus kellojen ja kalentereiden artefaktuaalisesta luonteesta houkuttelee suhtautumaan niihin vähättelevästi, on myönnettävä niiden määräävä asema ajan mittareina.

Erilaisissa ajan näkökulmissa seikkailujeni lopuksi päädyin etsimään aineistosta niitä strategioita, joilla mummot hankkivat aikaa mummouteen. Lopuksi siis palaan siihen mistä lähdin, miten aktiivi-ikäinen nainen ehtii olemaan mummo? Mummojen ajalle oli monta jakajaa ja he itse kilpailivat muiden ajasta. Etsin aineistosta niitä strategioita, joita haastateltavat olivat kehittäneet pyrkiessään hankkimaan aikaa mummouteen. Mitkä tekijät vaikuttivat yksilölliseen liikkumavaraan ajankäytössä? Millaisia keinoja ja tapoja mummoilla oli sovittaa ja yhdistää mitattavaa ja mummotehtävään tarvittavaa aikaa? Jonkinlaisina avauksina ehtimiselle toimivat julkisuudessaakin paljon esitetyt pohdinnat elämänrytmin hidastamisesta ja tietoisemmasta läsnäolosta kaiken kiireen keskellä. Timo Kopomaan laatiman elämän hidastamista ohjaavan huoneentaulun innoittamana luin aineistoa etsien kokeneempien mummojen keinovalikoimaa, miten he olivat ratkaisseet ajan oton mummouteen.

Mummotehtävän aika

Tehtävän näkökulma painottaa toiminnan merkitystä. Yksinkertaistaen voi ajatella että tehtäväkeskeisessä lähestymisessä teko määrää aikaa, eikä päinvastoin, kuten mitattavan ajan suunnasta tarkasteltuna. Mitattava aika voi myös puuttua kulttuurisista

käsitteistä kokonaan, ellei se ole tarpeellinen. Kulttuuriantropologisissa tutkimuksissa on voitu löytää kansoja, jotka ovat eläneet ilman yhteistä mitattavan ajan abstraktia käsitettä ja jotka ovat toimineet ja jäsentäneet yhteisöelämänsä luonnon rytmien tai sosiaalisten toimintojen avulla (Adam, 1990, 95–96). Tehtäväkeskeiseksi aikakäsitykseksi on luonnehdittu traditionaalisten, luontoon, paimentolaisuuteen ja maanviljelyyn perustuvien yhteiskuntien aikakäsitystä ja siihen on usein liitetty luonnon kiertoon liittyvien tehtävien syklinen toisto. Tehtävä suoritettiin silloin, kun se oli tehtävän teon kannalta tarkoituksenmukaista ja siihen käytettiin se aika, joka oli tarpeen teon suorittamiseen. (Julkunen 1989, 11.)

Haastateltavien mummojen runsaasta tehtävien määrästä erityiseksi tarkastelun näkökulmaksi valitsin tutkimukseni kannalta relevantimmman, mummustehtävän. Voidakseni ymmärtää, millaisessa tehtävien kokonaisuudessa mummotehtävä haastattelemani mummojen elämässä oli, kirjasin aineistosta yksinkertaista listaa, mihin mummot kertoivat tarvitsevansa ja käyttävänsä aikaa. Haastateltavien kertomia suoritettavia tehtäviä oli paljon ja kukin tehtävä olisi ollut mahdollista jakaa lukemattomiin osatehtäviin ja käsitellä tehtäviä sekä itsenäisinä että toisiinsa liittyvinä kokonaisuuksia. Osasta tehtävistä keskusteltiin useamman haastateltavan kanssa ja pidempään, osaan niistä viitattiin kevyesti ja harvempien kanssa. Osaan teoista mummustehtävä oli liitettävissä, mutta monet tehtävät pois sulki samanaikaisen mummotehtävän hoidon. Lista ei ole kattava eikä tehtävien kokoluokkien osalta yhteismitallinen, mutta se antaa jonkinlaista käsitystä siitä, millaisia tehtäviin haastateltavat tarvitsivat ja käyttivät aikaa:

Mihin mummot tarvitsivat ja käyttivät aikaa?

Työn tekemiseen ja työmatkoihin

Seminaareihin ja konferensseihin

Monenlaiseen perheestä ja sukulaisista huolehtimiseen

Kotona asuvien lasten kanssa olemiseen, hoitamiseen ja huolehtimiseen

Puolison tai kumppanin kanssa yhteisen ajan viettoon

Kumppanin etsimiseen

Seksiin ja rakasteluun

Kotitöihin omassa taloudessa

Kotitöihin lapsenlapsen kodissa
Lapsenlapsen kanssa olemiseen, hoitamiseen, leikkimiseen ja yhteydenpitoon
Muualla asuvasta aikuisesta lapsesta huolehtimiseen
Jouluun ja muihin juhlapäiviin valmistautumiseen ja niiden viettämiseen
Lemmikkieläinten hoitamiseen
Omaan ja läheisten terveydenhoitoon
Talon ja asunnon remontoimiseen
Kesämökistä huolehtimiseen
Ihmisten ja tavaroiden kuljettamiseen
Tavaroiden järjestämiseen
Puutarhakeinussa istumiseen
Lukemiseen
Ystävien tapaamiseen
Käsitöihin
Liikuntaan
Olemiseen
Ihmisten kanssa seurusteluun, vierailuihin
Hauskan pitoon ja juhlimiseen
Krapulassa olemiseen
Oman itsensä hoitamiseen, kampaajalla ja kosmetologilla käymiseen
Shoppailuun
Kulttuuriharrastuksiin kuten teatteriin, konsertteihin ja kuorolauluun
Marjastukseen, sienestykseen ja retkeilyyn
Kalastukseen
Riitelyyn
Opiskeluun
Loman viettoon, matkusteluun
Nukkumiseen ja heräämiseen
Erilaisten asioiden ajattelemiseen ja haaveilemiseen

Listan laatimisella halusin saada ymmärrystä siitä, millaisten tehtävien kesken mummot jakavat aikaansa. En jäsennellyt erilaisia toimintoja tehtäväkokonaisuuksiksi, koska se olisi antanut epätodellisen järjestäytyneen kuvan siitä, millaisissa yhteyksissä erilaiset tehtävät tulivat aineiston kerronnassa esiin. Mummot sovittivat mummotehtävää

enemmän tai vähemmän sujuvaksi koetuilla tavoilla elämässä olevien tehtävien kokonaisuuteen. Tehtävistä keskusteltaessa puhuttiin ajan ”sovittamisesta”, ”synkronoinnista”, ”järjestämisestä” tai ”repimisestä” kuvattaessa, miten hankitaan aikaa mummotehtävän hoitamiseen. Mummojen, kuten naisten tehtäville yleensä, oli leimallista tehtävien päällekkäisyys ja tehtävien samanaikaisuus (Davies 1989, 234; Hall 1989, 52), mutta haastateltavat korostivat myös, miten tiettyyn tehtävään, kuten työhön tai lapsenlapsen kanssa olemiseen, varataan tietty aika ja keskitytään intensiivisesti.

Tarkastelen mummotehtävää ensisijaisesti osana elämässä ilmenevien muiden tehtävien kokonaisuutta. Tehtävien määrän lisäksi mitattava aika ja paikka nousivat keskusteluissa keskeisiksi mummotehtävän hoitoon vaikuttaviksi kysymyksiksi. Ajan ja paikan tai tilan näkökulmien ajatellaan usein ajan tutkimuksessa liittyvän keskeisesti toisiinsa, jopa niin keskeisesti, ettei ajasta voi puhua ilman tilan näkökulmaa (Davies 1989,31; Hall 1989, 80). Lähestyn ajan ja paikan yhteyttä hyvin käytännöllisesti: miten mummon ja lapsenlapsen asumispaikkojen etäisyys vaikuttaa mummouteen käytettyyn aikaan?

Palkkatyöhön liittyvät tehtävät hallitsivat voimakkaasti mummotehtävään käytössä olevaa aikaa. Opintonsa vastikään päättänyt, työttömänä oleva Susanna kertoi olevansa lastenlastensa kanssa useita tunteja monia kertoja viikossa. Hän kuitenkin ennakoii, että jatkossa mummoudelle jää vähemmän aikaa kun hän menee työhön tai aloittaa oman yritystoiminnan.

Päivi: Mitä sä luulet sitten, et jos sä perustat yrityksen tai jollain lailla sitten, niinkun, rupeet oleen päivät töissä, niin miten se vaikuttaa sun tähän, sun niinkun mummona olemiseen?

Susanna: No, luulisin että kyllä se sillä tavalla vaikuttaa, että mä en ihan yhtä paljon pysty hoitamaan, ja enkä näkemäänkään niitä varmaan että.

Päivi: Niin. Et siin tulee ajasta uupelo.

Susanna: Nii.

Päivi: Et vaikka sulla asuu lähellä niinku lapsenlapset, niin matkoihin ei me kauheesti aikaa.

Susanna: Joo, ei, mut jotenkin siltikin kun aattelee, että, silloin kun töissä oli, niin kyllähän se oli niin kokopäiväinen homma kumminkin, koska sen lisäksi pitää kumminkin vielä, oma koti ja kaikki tällaset.

Susanna kuvaama mummotehtävä muistuttaa palapelin palaa, joka sovitetaan tehtävien kokonaisuuteen. Työttömänä ollessa pala saa olla kooltaan suuri ja joustava, mutta kun työelämä tulee aikapeliin mukaan, mummotehtävän kokoa on pienennettävä, jotta kaikki muut tehtävät mahtuvat mukaan. Susannan suhteessa aikaan ja eri tehtävien suorittamiseen on tietoisuus siitä, että tehtävillä on aikansa ja niiden määrä ja keskinäiset suhteet vaihtelevat. Edward T. Hall (1989, 25) kirjoittaa, että ihmisillä on taipumusta elää omanlaisessa rytmisään ja synkronoida omaa rytmiään ja tempoaan muiden tempoon ja rytmiiin. Kun ajalle annetaan tietyt reunaehdot, vuorokaudessa on tuntimääränsä, viikossa tietty määrä päiviä, voidaan ajatella, että näillä määritellyillä reunaehdoilla tehtäväkeskeistä aikaa on mahdollista – ainakin periaatteessa – säädellä ja synkronoida omien tarpeiden mukaisesti ja synkronoida aikaa ympäröivän yhteiskunnan rytmeihin. Oman ajan sovittaminen osaksi muiden aikaan voidaan nähdä osaksi ajan sosiaalista ja yhteiskunnallista olemusta (Abbott 2001, 218).

Edward T. Hallin mukaan kulttuureissa on erilaisia käytäntöjä tehtävien ja ajan yhteensovittamisessa. Yhteisöt organisoivat aikaansa vähintään kahdella erilaisella tavalla, keskeinen ero on siinä, ajatellaanko tehtävät suoritettavaksi rinnakkain vai peräkkäin. Hall kuvaa kahta erilaista aikakäsitystä, joita hän kutsuu monokroniseksi ja polykroniseksi ajaksi. Monokronisen aikakulttuurin alueella Pohjois-Euroopassa asiat aikataulutetaan eri aikaan tapahtuviksi, asia kerrallaan, peräkkäisessä järjestyksessä. Välimeren maille tyypillisessä polykronisessa aikakäsityksessä taas sitoudutaan moneen asiaan samanaikaisesti. Hallin mukaan aikajärjestelmät ovat loogisesti ja käytännöllisesti kaukana toisistaan, eivätkä ne sekoitu. Molemmissa on hänen mukaansa vahvuutensa ja heikkoutensa. Polykroninen aika painottaa ihmisiä ja ihmisten välistä vuorovaikutusta ja yhteistoiminnallisuutta aikataulujen kustannuksella. Sopimuksia ei oteta yhtä vakavasti. Polykroninen aika ei ole yhtä kouriintuntuva, aineellista kuin monokroninen aika ja polykronista aikaa harvoin voi ”tuhlata” kuten monokronista aikaa. (Hall 1989, 45–46.)

Monokronisessa tai polykronisessa ajassa elämisen erot on helppo tunnistaa vaikkapa siitä, mitä Suomessa ajatellaan lasten tuomisesta työpaikalle, tai miten etelänmatkoilla voi nähdä perheitä yhdessä hoitamassa kolmen sukupolven voimalla yritystään lasten leikkiessä ja aikuisten seurustellessa ja palvellessa asiakkaita. Oman kulttuurin aikakäsityksen omaksuminen tapahtuu useimmiten annettuna. Onkin todettava, että myös tutkimukseni lähtökohtana oli omaksumani monokroninen suhde aikaan. Oletin, että mummot elävät monokronisessa ajassa ja varaavat ajastaan erillisiä perättäisiä jaksoja yhdelle asialle kerrallaan: työlle, mummoudelle, haastattelukeskustelulle kansaani jne. Jos omaksumani aikakäsitys olisi ollut polykronisempi, olisin ehkä osannut esittää toisenlaisia kysymyksiä. Hallin mukaan monokroninen aika on mielivaltainen ja keinotekoinen, mutta koska se on hyvin opittu ja läpäisevästi integroitunut kulttuuriin, sitä pidetään ainoana luonnollisena ja loogisena tapana järjestää elämää (Hall 1989, 45-49).

Monokroninen aikasuhte ilmenee paitsi tehtävien käytännöllisessä tekemisessä, myös ajattelussa, vaikka periaatteessa voimme koska tahansa ajatella mitä tahansa, myös muuta kuin mitä olemme tekemässä.

Miimi: On se aina semmosta jotenkin, ajan järjestämistä sille, sille niinkun yhteiselle ajalle näitten aikuisten lasten perheitten kanssa ja lastenlasten kanssa. Et kyllä mä huomaan, et välillä tää työelämä imasee sen niin että. Et kun niinku puhutaan, niinku monesti julkisuudessa, että lännen nopein liike on se, kun mummo vetää kuvat käsilaukusta. Ja tota se on mennyt ihan sekasin, kun se nyt on tullut mummoksi ja jotenkin niinkun semmosta. En mä itsessäni tunnista sellasta, että päinvastoin, mun on vaikea löytää aikaa, niinku, sille, aivan niinkun viikkotason arjessa. Mä joudun niinku järjestämään sitä. Ja aina, en mä nyt niin hirveästi kerkeä ajatella sitä, et mitä mun lapsenlapset, mitä niille nyt kuuluu.

Miimin puheessa heijastuu vahvasti monokronisen ajankäytön kulttuuri; työpaikalla keskitytään tekemään ja ajattelemaan työtä. Epäilemättä työpaikkojen ja työtehtävien kesken on eroja, miten paljon yksityisyyden piiriin kuuluvat asiat voivat soluttautua työpäivään. Voisi olettaa, että lisääntyvä työpaine ja tuloksellisuusodotusten kasvu ovat omiaan vahvistamaan monokronista aikasuhdetta, jossa ei ole tilaa työn-tehtävien ulkopuolisille ajatuksille tai teoille. Edward T. Hall kuvaa monokronista aikaa rautaiseksi

kädeksi, joka läpäisee koko elämän ja aikatauluttaa työn ja yksityiselämän. Aikataulutus mahdollistaa keskittymisen yhteen asiaan kerrallaan ja määrittää, mitä otetaan huomioon, miten asioiden asettaminen aikatauluun tapahtuu, miten ihmiset ja asiat priorisoidaan. Tärkeät asiat otetaan ensin ja niihin käytetään eniten aikaa, vähemmän tärkeisiin aikaa käytetään vähemmän tai ne jätetään ajan puutteen vuoksi pois. Monokroninen aika on myös konkreettista, sitä säästetään, kulutetaan, menetetään, tapetaan, tuhlataan. Tiukat aikataulut ja niihin perustuvat sopimukset ovat myös kahle ja ne voivat sekoittaa toimintaa keskeytyksillä. Ne myös vieraannuttavat ihmisiä itsestämme ja muista ihmisistä koska ne eivät huomioi toiminnan kontekstuaalisuutta. (Hall 1989, 49.)

Edward T. Hallin mukaan monokroninen aika hallitsee virallista maailmaa, taloutta, hallintoa, ammatteja, vapaa-aikaa ja urheilua. Hänen mukaansa polykronisuus on ominaista nimenomaan naisten ajalle ja toiminnalle. Miten muutoin kuin polykronisen aikakäsityksen turvin voisikaan selviytyä lasten hoidosta, kodin töistä ja palkkatyöstä, olla vaimo, äiti, hoitaja, tukija, kuljettaja ja yleinen sekatyöläinen, kysyy Hall. Hänen mukaansa jollain esitietoisella tasolla polykroninen aika rinnastuu naisten omissa verkostoissaan suorittamiin epävirallisiin toimintoihin ja monenlaisiin tehtäviin kun taas monokronisen ajan ajatellaan edustavan miesten aikaa. (Hall 1989, 52–53.)

Keräämässäni aineistossa naisetkin elivät kuitenkin varsin monokronista aikaa ja kodin ulkopuoliseen palkkatyöhön käytetty aika oli määräävässä asemassa. Voikin kysyä, lähestyykö työssäkävien naisten, myös mummojen, aikakäsitys Hallin mukaan miehille ominaisempaa monokronista aikakäsitystä? Hallin mukaan monokronisen ajan epähumanisuus on vieraannuttavaa, mikä kohdistuu erityisesti naisiin. Liian monet naiset ovat "ostaneet" monokronisen ajan, ehkä havaitsematta siihen kätkeytyvää seksismiä. Naiset joutuvat omaksumaan ja elämään kahden aikakäsityksen ehdoilla, toista määrittä työelämä, toista työn ulkopuolinen elämä. Tämä aiheuttaa jännitteen ihmisille, jotka ovat sisäistäneet nämä kaksi erilaista aikakäsitystä. On syytä muistaa, että polykronisessa ajassa tärkeintä ovat läheisimmät ihmiset, yleensä perhe, seuraavaksi läheiset ystävät. Ellei aikatauluja olisi, kriisit perheessä tulisivat aina ensimmäisenä, sanoo Hall. (mt., 54.) Vai tulisivatko? Entä jos monokroninen aika on mummon oma valinta ja mummo haluaa tehdä muutakin kuin "olla automaattisesti reservissä"? Seuraavassa sitaatissa otetaankin etäisyyttä mummouteen, jossa

mummous aina ja kaikissa tilanteissa priorisoituu ajankäytössä tärkeimmäksi valinnaksi.

Inge: Jos aattelee, et mummo sit kuitenkin on, edelleen luo jotenkin uraa ja on työelämässä hyvin vahvasti mukana. Ja että tavallan se semmone jotenkin siihen rooliin liittyen myöskin se, että, että ei o niin selkeesti, jos vaikka ajattelee, lastenlapsi sairastuu, eikä voi mennä hoitoon, niin ei o - ei niinku ei o – mahdollista, että mummo voi jäädä hoitamaan. Tai niin vain voi soittaa mummolle, että tuuhan nyt hoitamaan lasta, et laps on sairaana. Et tota, siihen törmää ihan tässä töissäkin ihan joka päivä, että kun on nuoria ihmisiä, joilla on lapsia ja nimenomaan ne perustelee sitä sillä, että on ongelma järjestää sitä sairaan lapsen hoitoa kun mummot ja papat on työelämässä.

Päivi: Niin joo.

Inge: Tai asuu toisella paikkakunnalla. Mut vaikka asuis samalla paikkakunnalla, niin sitte nekin on työelämässä, et ei nekään pysty irrottautumaan, mut ei o niinku, niinku varmaan niinku, sen perheen. Ja kai ne yleisemmin kuitenkin on ollu niitä mummoja, jotka on jääny hoitamaan eikä papat. Elikä ne mummot on, et enemmän on ollu sitä, että mummot on ollu kotona, ne on pysty irrottautumaan. Mut samalla lailla mä ajattelen esmes jotain iltajuttuja, että pystyykö iltasinkaan auttamaan, jos on sit omia harrastuksia omia menoja. Niin tavallan, niin ei tänä päivänä enää automaattisesti o nii, että ne nuoret voi ajatella, että viedäänpä mummolle ja papalle se lapsi kun lähetään itse jonnekin.

Päivi: Nii et ne on reservissä automaattisesti.

Inge: Et ei oo automaattisesti reservissä.

Työhön, uraan ja omiin harrastuksiin sitoutuminen voi olla naiselle, myös mummolle, oma valinta, joka määrittelee mummostehtävään käytettyä aikaa. Työn lisäksi mummoilla on menonsa ja harrastuksensa, joihin he sitovat työn ulkopuolista aikaansa. Usein ajatellaan mummojen olevan käytettävissä hoitamaan tarpeen tullen lastenlapsia, mikä oletuksena kiteytyy Minna Salmen ja Johanna Lammi-Taskulan teoksen nimikkeessä ”Puhelin, mummo vai joustava työaika: työn ja perheen yhdistämisen arkea” (2004). Todellisuus on kuitenkin toisenlainen. Monet etenkin pienten lasten mummot ovat töissä, ja kuten Inge edellä kuvaa, heillä on työn ulkopuoliseen aikaan liittyviä muita tehtäviä, eikä mummotehtävän priorisointi ole ”automaattista”. Barbara

Adam (1990, 101) huomauttaakin, että vaikka yhteiskunnallinen aika vaikuttaa väistämättä suvun, perheen ja yksilön aikaan ja ne ovat tiiviissä vuorovaikutuksessa keskenään, yksilöt järjestävät, synkronoivat, organisoivat toimintaansa ja asettavat asioita tärkeysjärjestykseen. Niin tekevät myös mummot.

Mummotehtävän näkökulmasta mummous suuntautuu ihmissuhteeseen ja se on samanaikaisesti myös toimintaa ja tekoja monien muiden tehtävävaatimusten ristipaineessa. Mummouden ja muiden tehtävien sovittaminen toisiinsa on erityisen haasteellista silloin kun mummotehtävän hoito yhdistyy palkkatyön lisäksi pitkiin etäisyyksiin ja mummon muihin tehtäväpaineisiin. Kun lapsenlapsi ja mummo asuivat lähekkäin, mummotehtävään kuului usein arkisia askareita ja huolenpitoa. Lapsenlapsiaan lähellä asuvan Pirkon mummotehtävän hoito muistuttikin vanhemmuutta. *”Mä töissä joskus nauran että nyt tää äiti lähtee hakeen lapsia tarhasta, että niinkun tuli toinen jakso tähän. Ekana omat lapset oli ja sitten lapsenlapset, mitä on haettu nytten.”* Pirkon lastenlasten vanhempien työaika oli epäsäännöllinen ja vaihteleva, joten säännöllistä työaikaa tekevä Pirkko-mummo huolehti paljon lapsista ja huolehtimisellaan vapautti lastenlasten vanhemmat käyttämään aikaansa työhön.

Useimpien mummojen lapsenlapset asuivat kuitenkin kauempana ja mummotehtävän hoito edellytti ajan järjestämistä ja valintojen tekemistä sosiaalisten suhteiden kesken. Etä –mummot, kuten monet itseään kutsuivat, tapasivat lapsenlapsiaan harvemmin, mutta usein pidempään kerrallaan. Pitkät välimatkat yhdistettyinä monimutkaisiin perherakenteisiin osoittautuivat usein hyvin haasteellisiksi mummoustehtävän hoidon näkökulmasta katsottuna. Monien mummojen kerronnasta välittyi kuvaa, että etenkin lomien ja juhlapyhien aikaan perheen ja suvun jäsenillä oli paineita olla monissa paikoissa, ihmissuhdeverkostoissa ja tilanteissa samanaikaisesti. Ihmisellä on kuitenkin olemuksestaan johtuvia aika-tila –suhteeseen liittyviä reunaehtoja, joita on käsitelty mm. aikamaantiedettä koskevassa tutkimuksessa. Ihmisen ruumiillinen olemus asettaa rajat hänen kyvyilleen siirtyä paikasta toiseen ja hänellä on kuolevaisuutensa vuoksi käytössään rajattu määrä aikaa. Ihmisen kyvyt samanaikaisesti osallistua rinnakkaisiin, jatkuviin toimintoihin on rajallinen. Liikkuminen tilassa on myös liikkumista ajassa.

Ihminen voi olla vain yhdessä paikassa –toisaalta kaksi tai useampi ihmistä tai materiaalista oliota ei voi täyttää samaa tilaa. (Jyrkämä 2008, 145.)

Sujuvat siirtymiset paikasta toiseen olivat yksi keino ”voittaa aikaa”. Keskusteltaessa yhteisestä ajasta lapsenlapsen kanssa tilaan ja paikkaan liittyvät kysymykset nousivat esiin ajallisina reunaehtoina. Kun lapsenlapsen perhe asui kaukana ja tapaamisia oli harvemmin, keskustelu mummona olemisesta liikkui vuodenvuorokauden aikarytmissä, kun taas lapsenlapsensa perhettä lähempänä asuvat haastateltavat pohtivat ajankäyttöään mummouteen viikkojen tai päivien, jopa vuorokauden näkökulmasta. Ajan sisällölliseen kokemukseen liittyy siihen käytettävissä oleva määrä. Mitä enemmän yhteistä aikaa oli käytössä, sen arkisempaa se oli, mutta kun lapsenlasta tapasi harvemmin, tapaamisiin panostettiin aivan erityisellä tavalla ja yhdessäoloa kuvattiin hyvin intensiiviseksi.

Henkilökohtaiseen suhteeseen perustuva ajan käyttö riippuu edelleenkin paikkojen välisistä etäisyyksistä vaikka liikenne- ja matkustusvälineiden kehitys on lisännyt ja nopeuttanut matkustamisen tapoja. Kommunikaatioteknologian avulla on voitu vähentää haittaa, joka johtuu ihmisen kyvyttömyydestä olla useassa paikassa samaan aikaan. Teknologia on osittain mahdollistanut paikkojen välisten etäisyyksien ylittämisen ja reaaliaikaisen vuorovaikutuksen, niinpä kauempana asuviin lapsenlapsiin yhteyttä pidettiin puhelinten, sähköisessä muodossa lähetettävien valokuvien ja web-kameroiden avulla.

Lähimpänä mummotehtävään keskittyntä aikaa mummot olivat ehkä niissä yhteisten tuokioiden kuvauksissa, joissa mummot intensiivisesti keskittyivät yhteiseen hetkeen lapsenlapsensa kanssa. Tämä tutkimus on aiheensa mukaisesti keskittynyt pohtimaan mummoutta tehtävänä ja lukuisista tehtävistä mummous oli nostettu erityisen tarkastelun kohteeksi. Se ei kuitenkaan tarkoita, että aina ja kaikissa tilanteissa jokainen mummo olisi priorisoinut mummoutta ensisijaiseksi tehtäväkseen. Usein valintoja tehtävien välillä jouduttiin suorittamaan tilanteissa, joissa mummon huomiosta kilpaili monia tehtäviä, joihin kaikkiin mummo oli hyvin sitoutunut.

Tässä aineistossa ”puhdasta” tehtäväkeskeistä aikaa oli hyvin vaikea, käytännössä mahdotonta tavoittaa. Kelloihin ja kalentereihin sidottu mitattava aika vähintäänkin

kehysti tai oli taustalla vaikuttamassa kaikkeen toimintaan ja ajankäytön ratkaisuihin. Kodin ulkopuolisessa työssä käyvien mummojen ajankäyttöä voi tämän aineiston kerronnan perusteella pitää varsin monokronisesti määrittyvänä. Tehtävät suoritettiin läntisen kulttuurin mukaisesti peräkkäisesti, kuhunkin tehtävään yksitellen keskittyen. Keskeinen ajankäyttöä määrittävä tehtävä oli palkkatyö, johon mummous murtautui satunnaisina ajattelun, haaveilun tai yhteydenpidon hetkinä. Tehtäväkeskeisyyden näkökulmasta tarkasteltuna asiat tehtiin kukin omalla ajallaan, peräkkäisessä järjestyksessä eivätkä kodin, perheen tai suvun piiriin kuuluneet asiat kulkeutuneet työajan alueelle.

Kellona ja kalenterina

Raija Julkusen (1985, 298) mukaan modernin ihmisen elämän kaksi kulmakiveä ovat aikatietoisuus ja aikataulut. Yritin ymmärtää, miten mummot elivät kellojen ja kalentereiden maailmassa, vaikkakin ajan määrällisiä mittoja koskevat keskustelut olivat varsin suurpiirteisiä. Koska tutkimukseni kiinnostuksen kohde oli nimenomaan mummous, etsin niitä kohtia kellojen ja kalentereiden maailmassa, joissa oli tilaa mummoudelle. Samalla jouduin ottamaan huomioon myös olennaisesti aikaan liittyvän ulottuvuuden, tilan. Karen Davies (1989,31) toteaa, että ajasta ei voida puhua käsittelemättä tilan ja paikan käsitteitä, niihin käytännöllisesti liittyvänä kysymyksenä mummouden maailmassa onkin etäisyys lapsenlapsen asuinpaikkaan.

Aikaa voidaan mitata ja määrittää monilla erilaisilla tavoilla. Barbara Adamin mukaan minuutti, tunti, viikko, päivä, kuunkierto, vuosi, joulukuusi, pääsisäinen, tuotanto- ja kasvukausi, sukupolvi ja henkilön elinaika – ne kaikki luovat aikakehystä, joiden sisällä me suunnittelemme ja säädämme päivittäistä elämäämme. Syntymä-kuolema – parametri, luonnon rytmit, tapahtuminen sosiaaliset rakenteet, kaikki konstituivat aikaa, joka sallii meidän elävän ajassa. (Adam 1995, 20.) Kellojen ja kalentereiden hallitsema aika kehysti ja hallitsi keskusteluja alkaen haastatteluajankohdan sopimisesta, haastatteluihin käytettävissä olevan ajan määrästä ja erilaisiin siirtymisiin suunnittelemani aikataulujen noudattamisesta. Mitattava aika toimi sopimuksellisena kontekstina koko aineiston keruulle. Haastattelut eivät olisi toteutuneet, elleimme olisi

jakaneet samaa aikakäsitystä haastateltavien ja julkisia liikennevälineitä hallinnoivien tahojen kanssa. Sosiaalinen aika on aina myös yhdessä sovitusti mitattua aikaa, koska sosiaalinen vuorovaikutus tulee mahdolliseksi vain aikaa koskevan yhteisymmärryksen vallitessa (Abbott 2001, 218; Julkunen 1983, 178; 1985, 298). Mitattavasta ajasta keskusteltiin paljon. Ehkä myös itse johdattiin keskustelun ajankäytön kysymyksiin, koska alun perinkin olin ryhtynyt pohtimaan ajan ja mummouden suhdetta ajan riittämättömyyden näkökulmasta. Aineistoa analysoidessa oli kuitenkin helppo havaita, etten ollut pulmani kanssa yksin. Airi, joka jakoi viikonloppujaan epäsäännöllisten työaikojen, oman äidin ja lapsenlapsen kesken, kuvaa kalenteriaan:

Airi: Mun kalenterihan on hirveän näkönen, et sitähän ei painajaisunissakaan viittis kattella. Mutta tota, ja sit toisaalta, tuntuu niin hirveen hurjalle ja kylmälle. Et se elämä on sitä, et sinne varataan viikonloppu äidille ja varataan viikonloppu Kallelle, mutta, mutta tuota, se on kuitenkin kaikella lämmöllä ja rakkaudella tehty, sekin tuota, toimenpide sinne kalenteriin.

Airin kalenteria voidaan ajatella hänen käytössään olevan abstraktin ajan materiaalisena olemuksena. Kellon ja kalenterin osoittamaa aikaa tarvitaan määrälliseen mittaamiseen, järjestelmien vuorovaikutukseen, ilmiöiden kuvaamiseen, ajoittamiseen, järjestyksen ylläpitoon, muutoksen, jatkuvuuden ja periodisuuden mittaamiseen. (Adam 1990, 54.) Kalenterin tehtävät muistuttavat kellon tehtäviä, ne mutta kohdistuvat pidempien ajanjaksojen säätelyyn. Monet ajan tutkijat korostavatkin kellon ja kalenterin lähes autonomista valtaa ajankäyttömme hallitsijoina (Adam 1995, 24–26; Pohjanen 2002, 32–35).

Jorma Pohjasen (2002, 32–35) mukaan aika on absoluuttista, aina ja kaikkialla samanlaista, se on "itsenäinen luonnonolio", se on matemaattista ja kvantitatiivista ja sen virtaa voidaan mitata kellolla. Pohjasen Isaac Newtonin aikakäsitykseen pohjautuvaa kuvausta mitattavasta ajasta voi luonnehtia lähes kliinisen puhtaaksi, jopa tylyksi kuvaukseksi ja myös Airi sanoi, että hänen kalenteriin tekemänsä merkinnät voivat tuntua hurjalle ja kylmälle. Airi kuitenkin kertoi, että merkinnät on tehty kaikella lämmöllä ja rakkaudella. Kalenteriin merkittyihin tekoihin, yhdessäoloon äidin ja lapsenlapsen kanssa liittyi tunteita ja merkityksiä. Tietyt päivät kalenterissa eivät ole mitä tahansa päiviä. Niiden sisältö, sosiaalinen yhteys läheisiin, antaa niille erityisen merkityksen, jota tuskin enää voi kuvata Isaac Newtonin mitattavan ajan

ominaisuuksilla. Kun mitattu aika muuttuu merkityksen annon kautta sosiaalisesti ajaksi, se saa uusia kokemuksellisia sisältöjä. Voikin kysyä, muuttaako ajalle annettu sosiaalinen merkitys Newtonin ajan Immanuel Kantin korostamaksi kokemukselliseksi ajaksi? Newtonin mukaan aika on objektiivista ja absoluuttista, koska se virtaa itsestään ja tasaisesti ilman suhdetta mihinkään ulkopuoliseen. Aika on aina ja kaikkialla samanlaista ja mitkään maailman tapahtumat eivät vaikuta siihen. Immanuel Kant hylkäsi Newtonin näkemyksen absoluuttisesta ajasta, koska objektiivista aikaa ei voida kokea. Sen sijaan Kant korosti ajan subjektiivisuutta ja hän piti aikaa perustana kaikille kokemuksille. Airin elämässä mitattavan ja sosiaalisen ajan erottaminen olisikin keinotekoisia. Airi tarvitsi kalenterinsa ja kellonsa, joiden avulla hän sovitti omaa, lapsenlapsen, äidin ja muiden läheisten sosiaalista kanssakäymistä ja huolenpitoa. Norbert Elias toteaa, että kellolla voidaan ajatella olevan yksinkertaisen sosiaalisen funktion. Se antaa ihmisille mahdollisuuden kiinnittää itseänsä toisiin ihmisiin, auttaa koordinoimaan omaa käyttäytymistään toisten ihmisten käyttäytymiseen luonnollisella prosessilla, jossa ihmiset määrittävät itseään inhimillisiksi olennoiksi. (Elias, 1992, 2.)

Ajan käytöllä ja sitä ilmentävillä materiaalisilla esineillä on myös moraalinen sisältö ja niihin liittyy symbolisia merkityksiä. Lapsen syntymä toi Airin pojan elämäntapaan muutoksen, jonka symboleina pojalle ilmestyivät kalenteri ja lompakko, ajan ja rahan materiaaliset ilmentymät. Almanakan ja lompakon ilmestymisen Airin pojan elämään huvitti ja huojensi Airia; nuori mies ilmaisi esineillä vähintäänkin ottavansa huomioon keskeiset yhteiskunnalliset resurssit, rahan ja ajan. Jorma Pohjanen (2002, 18) viittaa Karl Marxiin, jonka mukaan kellonaika liittyy modernin yhteiskunnan perustoihin tavaran arvon, palkkatyön ja työpäivän kautta ja ”kaikki talous palautuu lopulta ajan talouteen”. Kellon ja lompakon voi ajatella symboloivan Airin pojan elämään tullutta järjestystä ja hänen liittymistään Matti Sarmelan ”aikatauluyhteiskunnaksi” kutsumaan moderniin yhteiskuntaan. Sarmelan mukaansa aikataulut ovat nykykulttuurin tärkeimpiä pelisääntöjä ja niiden noudattamatta jättäminen johtaisi yhteiskunnan kaaokseen. Määräävimpiä ovat työaikataulut, mutta keskeisiä ovat myös muut: liikenteen, palvelulaitosten kuten virastojen, kauppojen, koulujen ja päiväkotien aikataulut, jotka asettavat ihmisille aikapakotteita. Tieto tapahtuma-ajoista kuuluu tärkeimpiin yhteiskunnan käyttötietoihin, niiden avulla ihminen pystyy jäsentämään ympäristönsä, hallitsemaan itseään koskevat asiat ja toimimaan aikatauluun sidotussa todellisuudessa. (Sarmela 1984, 131.) Hulvatonta elämää viettävälle ihmiselle em.

aikataulut ovat yhdentekeviä mutta lapsesta vastuussa olevan aikuisen odotetaan noudattavan niitä ja monia muita aikatauluja, olevan osa sosiaalista järjestystä.

Sosiaaliseen järjestykseen sitoutuminen ei korostu vain siinä, mitä mummot odottivat omilta lapsiltaan. Mummot vaativat myös itseltään kurinalaista ajankäyttöä ja erityisen tunnollisia he olivat työnantajalle myydyn ajan suhteen. Useiden haastateltavien kerronnassa nousi esiin työhön käytettävän ajan hallitsevuus sekä työ- ja vapaa-ajan välisen rajan hämärtyminen. Keskeisiksi työn ja oman ajan rajan liudentajaksi osoittautuivat työn luonne ja jatkuva yhteys työhön matkapuhelimen ja tietokoneen avulla. Miimi kuvaa miten työ tunkeutuu yhä enemmän läsnä olevaksi myös kotiin yksityiselle ajalle.

Miimi: Ja tietenkin sitten tää työelämä, niinkun tuntuu, että se valtaa koko elämän. Että se niinku on ameeba, että se, ei se aina asetu siihen kaheksan tunnin raamiin. Kyllähän se hirveen usein on niin, että jos illalla on kotona, niin on pakko kattoo joku juttu, joku asia etsiä verkosta, tai laitta nyt vielä pari sähköpostia, tai tarkistaa joku seuraavan päivän esitys. Tai tota, et se tota, päivä on sellasta, aika niinku sellasta, valuvaa ja elävää.

Tietoteknologian kehitys on tuonut perinteisten työpaikalla tehtyjen ylitöiden sijaan etenkin toimihenkilöille tyypillisen ilmiön, ettei työ enää noudata täsmällisiä paikkoja ja aikoja, vaan seuraa mukaan kotiin ja siihen käytetään paljon ns. omaa aikaa. Jonkinlaisena kurioositeettina voi mainita että tämän on mahdollistanut mitattava aika, johon tietoteknologian mekaniikka perustuu. Barbara Adamin (1990, 53) mukaan kellojen rinnalla elämäämme hallitsevat koneet, jotka myös ilmentävät newtonilaista tiedettä.

Edellisessä, tehtäväkeskeistä aikaa pohtivassa luvussa Miimi totesi, ettei töissä ehdi juurikaan ajatella mitä lapsenlapsille kuuluu. Miimin työ sitä vastoin amebamaisesti soluttautui ajatuksiin ja tekoihin kotona ja ”omalla ajalla”. Työn kulkeutuminen työajan ulkopuolelle yksityiseen sfääriin sekä ajatuksissa että omaehtoisen etätöiden muodossa oli esillä useiden haastateltavien kerronnassa. Oman ajan käytöllä työhön haastateltavat turvasivat työstä suoriutumista, purkivat ruuhkia, kehittivät omaa ammattitaitoaan ja työtään. Mitattavan ajan näkökulmasta tarkasteltuna aineistossa

korostui työhön käytettävän ajan ensisijaisuus, kun taas muuhun, myös mummouteen, käytettävä aika määritettiin työhön käytetyn ajan ehdoilla. Juha Siltala toteaa, että työelämään sitoutuminen rikkoo rajat monin tavoin. Yhteiskunnan muutos on tehnyt kaikesta ajasta potentiaalista työaika, mikä vaikeuttaa oman elämän rajojen turvaamista. Teollisessa yhteiskunnassa illat, viikonloput ja vuosilomat olivat vapaita ja mahdollistivat oman elämän suunnittelun, mutta nyt selvät vapaat ja rytmi ovat kadonneet. (Siltala 2004, 224 -225.)

Julkunen & Nätti & Anttila (2004, 235) käyttävät käsitettä ”aikanälkä” pohtiessaan erityisesti keskiluokan suhdetta työhön ja ajankäyttöön. Heidän mukaansa kotimaiset ja ulkomaiset ajankäyttötutkimukset kertovat, että subjektiivisesti koettu ajan niukkuus on korostuneesti keskiluokkainen ja naisellinen ilmiö. En uskoisi tekeväni virhetulkintaa olettaessani, että kaikki haastateltavat pyrkivät suoriutumaan hyvin sekä työssä, mummoudessa että muussa elämässä. Pyrkimystä ”hyvin” tekemiseen voi ajatella myös aikaorientaationa, joka vaatii ajankäytöltä hallintaa ja kurinalaisuutta. Julkunen (1985, 298) mukaan olemme syvästi tietoisia ajan niukkuudesta ja ajasta kalliina resurssina. Olemme kurinalaisia erityisesti myydyn ajan käytössä ja tietoisia siitä, että aikaa voi esineellistää eri tavoin: rahana, antamalla panoksensa yhteiskunnan lineaariseen kehitysprojektiin, omana kasvunaan ja kehityksenään. Aikatauluissa pysymisestä on tullut modernin yhteiskunnan tärkeimpiä pelisääntöjä, arkielämän korsetti ja luuranko.

Miimiä, kuten muitakaan vapaa-aikanaan työtä tekeviä kukaan ei varsinaisesti vaatinut työskentelemään omalla ajallaan. Ilta- ja viikonlopputyöstä oli etenkin asiantuntijatehtävissä ja esimiehinä toimineille haastateltavalle muodostunut tapa ja työkuulttuurinen käytäntö. Pohtiessaan länsimaisen elämäntavan muutosta Jorma Pohjanen kirjoittaa, että tänä päivänä lähes kaikki inhimillinen toiminta on sidoksissa aikatauluihin ja kellonaikaan – joko suoraan tai välillisesti. Hänen mukaansa tietyssä mielessä kyse on länsimaisten yhteiskuntien eräänlaisesta ”luostaroitumisesta”. Nykyään jokainen yksilöllisesti ja yksin ”soittaa” kelloa itselleen ja ”kutsuu” itsensä yhteiseen toimintaan. Ajan luostaroitumisella Pohjanen viittaa siihen, että ajan mittaamisen keskeisin väline, kello, kehitettiin luostarissa 1300 –luvulla luostarielämän tarpeita varten. (Pohjanen 2002, 54–61.)

Sosiaalinen järjestys ja aikataulujen noudattaminen ei Lennart Lundmarkin mukaan ole aina ollut niin tärkeitä kuin nyky-yhteiskunnassa. Ajasta ja erityisesti sen tuhlaamisesta, tuli moraalinen kysymys vasta renessanssin ajalla. Aikaa ei ollut soveliasta tuhlaata ja siihen tuli suhtautua kunnioituksella. Muutos oli Lundmarkin mukaan yhteydessä paitsi rahatalouden lisääntymiseen, myös ihmisten tulevaisuushorisontin pidentymiseen. Teollistuminen ja myös maatalouden tuleminen riippuvaiseksi markkinoista 1700-luvulla muutti jälleen suhdetta aikaan ja lisäsi kurinalaisuuden odotusta. (Lundmark 1986, 7-8.)

Mummouteen käytettävissä olevan ajan käytön suunnittelun ja sovittamisen tarve toistui kaikkien haastateltavien kerronnassa. Ajankäyttöä mietittiin sekä kellojen että kalentereiden avulla ja monet ajan hallintaan ja käyttöön liittyvät ratkaisut liittyivät yhteiskunnalliseen ja kulttuuriseen aikarytmiin. Kaikki haastateltavani elivät kaupunkilaista elämää, joten vuoden kierto nousi esiin etenkin liittyen työvuoden kiertoon ja lomien viettoon sekä toistuviin juhlapyyhiin. Maatalous- tai luontaiselinkeinojen piirissä elävä mummo todennäköisesti liittäisi ajan hallinnoinnin myös luonnon vuosikiertoon. Palkkatyössä oleville haastateltaville keskeinen vuodenvuorokierros määrittäjä oli työelämän vuosirytmiksi ja siihen liittyvät vapaapäivät, lomaajat ja työelämän joustojen mahdollisuudet. Lapsenlapsen syntyminen oli vaikuttanut kaikkien haastateltavien loma-aikojen suunnitteluun. Mummous ei ole riippuvainen vain mummon ajasta, vaan myös lapsenlapsen ja koko suku- ja perheyhteisön ajasta ja keskinäisestä kanssakäymisestä. Mummous palautti uudelleen seuraamaan koulujen ja oppilaitosten vuosirytmiksi koska kaukana asuvan lapsenlapsen tapaamisten järjestelyissä jouduttiin huomioimaan monen osapuolen, mummon, lapsenlapsen, lapsen vanhempien ja yhteiskunnallisten instituutioiden ajankäyttöön liittyvät ratkaisut.

Mummoutta sovitettiin monien ihmisten kellon- ja kalenterinaikoihin. Sosiaaliin suhteisiin käytetystä ajasta sopiminen on tullut entistä mutkikkaammaksi. Työn levittäytyminen vapaa-ajalle ja monissa työtehtävissä tapahtunut työajan epämääräistyminen ja työmatkojen lisääntyminen yhdistettynä samanaikaisesti tapahtuneeseen perherakenteiden monimutkaistumiseen on tehnyt mummoajan säätämisestä yhä vaativampaa. Mummous on yksi toiminnan muoto, jota sovitetaan työn, harrastusten, entisten ja uusien perheiden ja kumppaneiden sekä heidän

muuttuvien verkostojen monimutkaisilla ehdoilla. Andrew Abbottin (2001, 218) ajatus, että sosiaalinen aika on aina mitattua aikaa, todentuu monin tavoin useiden haastateltujen mummojen ja lapsenlapsien tapaamisissa. Ajasta sopiminen oli mitä sosiaalisin tapahtuma. Jotta tapaamiset ja yhteydenpito olivat mahdollisia, monien ihmisten täytyi jakaa aikaa koskeva yhteisymmärrys ja sosiaalisissa verkostoissa oli etsittävä yhteisiä perusteluita arvokkaan ja niukan resurssin käytölle.

Mitatun ajan sosiaalinen sisältö ja ajan käyttöön liittyvät arvot heijastelivat ihmisten välisessä kanssakäymisessä monin tavoin. Norbert Eliaksen (1992,2) mukaan aikaa symboloivan kellon yksinkertainen sosiaalinen funktio on kiinnittää ihminen toisiin ihmisiin ja auttaa ihmistä määrittämään itsensä inhimilliseksi olennoiksi. Sosiaalinen kiinnittyminen ei ollut mummoille kitkatonta. Ajasta käytävissä neuvotteluissa työ, perhe ja lähiyhteisö asettivat mummoille keskenään kilpailevia odotuksia ja vaatimuksia. Mummojen aika oli monenlaisella tavalla neuvottelujen ja päätösten varaista, eikä mummous välttämättä ollut tehtävä, jonka priorisoinnista kaikki lähiyhteisön ihmiset olisivat aina olleet samaa mieltä.

Mirja: Ja sitten kyllä, liittyy tietysti meiän parisuhteeseen, mut mä olin jossain kohtaa vähän hämmästynyt, että silloin kesäloman loppupuolella kun meillä oli jotakin vieraita, niin mulle vaan jostakin nousi, siin huomasi, että mieheni on vähän mustasukkanen.

Päivi: Jaa?

Mirja: No, että "Mirja on niin paljon poissa, että eihän sitä näy nykyään enään kotona"

Päivi: Niin, jaa?

Mirja: Siis mää ihan oikeesti huomasi, et hän oli vähän mustasukkanen, et mä onkin niin kiinnostunu niist vauvoista.

Päivi: Joo, se onkin aika jännä, niin, se on siis asia, joka vie sinun aikaasi ja huomiotas.

Mirja: Ja kyllä se on ajatteluenergiaa just vieny raskauden loppuviikot. Varsinkin kun tyttäreni oli sairaalassa, niin mähän kävin aika useesti, lähestulkoon joka päivä, sit siellä sairaalassa, kun hänellä tuli aika hirveen pitkäksi siellä.

Mirjan kerronnassa tulee esiin ajan antamisen ja saamisen vastavuoroinen, vuorovaikutuksellinen luonne ja erilaisiin valintoihin liittyvät seuraamukset.

Mummouteen käytettyä aikaa ja aikaan sisältyvää huomiota ja kiinnostusta ei voinut

samanaikaisesti kohdistaa toiseen ihmiseen, puolisoon. Aika ei ole resurssi vain myytynä tai palkkatyöhön käytettynä, se on myös keskeinen mittausväline ja symboli ihmisten välisessä kanssakäymisessä. Tietyn ajan –vaikka lyhyenkin hetken – annamme huomiota, arvostusta, kiinnostusta, suuntaudumme toiseen ihmiseen. Barbara Adamin mukaan ajan monikasvoisuus ilmenee mitattavan ajan rinnalla sen sosiaalisessa sisällössä, ”minun” aikani on myös ”meidän” aikaamme. Aika on fyysisiä prosesseja ja ilmenee matemaattisissa suhteissa, mutta se on myös sosiaalinen konventio, joka ilmenee ihmisten välisessä kanssakäymisessä. Mittaamme asioita kellolla, arvotamme palveluita ja hyödykkeitä ajalla ja käytämme sitä vaihdon mittana. Se on resurssi luonnossa, yhteiskunnassa, ihmisillä, instituutioilla, kaikissa näissä yhteyksissä sille on määritelty rajat ja arvot, miten sitä toiminnassa käytetään. (Adam 1990, 44-45; 1995, 20.) Adamin ajatusta ajasta mittana voitaneen ajatella myös tunteiden ja kiintymysten yhteydessä; mummojen mittaama, antama ja saama aika kertoo myös huomiosta, keille mummot antavat aikaa ja keiltä he sitä saavat.

Tehtäväkeskeistä aikaa tarkastelleessani päädyin toteamaan, että mitattava aika vaikutti myös tehtäväsuuntautuneeseen aikaan. Kellojen ja kalentereiden osoittama aika vähintäänkin kehysti tai oli taustalla vaikuttamassa tehtävien tekemiseen ja niiden järjestelemiseen. Kun mummojen aikaa tarkastelee kellojen kalentereiden näkökulmasta, näyttää päättyvän samansuuntaiseen loppupäätelmään. Mitattavakaan aika ei ole ”puhdasta” mitattavaa aikaa, koska sen käyttöä ohjaavat ja määrittävät erilaiset sosiaaliset merkitykset ja tehtävien suorittamisesta lähtevät tarpeet. Ajan samanaikaisen monikasvoisuus teki siitä vaikeasti kuvattavaa. Mitattava ja sosiaalinen aika liittyivät keskusteluissa toisiinsa käytännössä erottamattomalla tavalla, toisiinsa kietoutuen, toisiinsa vaikuttaen ja vaikutteita saaden. Ajan sosiaalista sisältöä oli käytännössä mahdotonta erottaa mitattavasta ajasta koska juuri ajan sosiaalisuus antoi myös mitattavalle ajalle merkityksen ja vaikutti kuhunkin tehtävään käytetyn ajan määrään.

Kun aikaa tarkasteltiin tehtävän ja ajan mittaamisen näkökulmasta, palkkatyöhön käytetty aika näytti molemmista näkökulmista tarkastellen nousevan erityisen priorisoituun asemaan keskusteluissa. Mummoutta painottavan tehtäväkeskeisyyden näkökulmasta tarkasteltuna mummoustehtävää hoidettiin siihen varatulla ajalla ja paikalla, mummous ei tunkeutunut työajalle. Kun aikaa tarkasteltiin mitattavan ajan

näkökulmasta, asia vaikutti olevan päinvastoin. Työhön liittyvillä tehtävillä oli taipumusta soluttautua myös omaan tai kodin piiriin kuuluvaan aikaan. Mitattavan ajan näkökulmasta tarkasteltuna aineistossa korostui työhön käytettävän ajan ensisijaisuus ja muu, myös mummouteen käytettävä aika määritettiin työhön käytetyn ajan ehdoilla.

Mummojen aikastrategioita

Sekä tehtävälähtöinen että mitattava aika näyttäytyivät velvoitteena ja niukkana resurssina, jonka käyttöä haastateltavat joutuivat paljon ajattelemaan. Mummot käyttivät paljon energiaa – ja myös aikaa - ajan hallitsemiseen, säätämiseen, järjestämiseen, sovittamiseen –mitä verbiä kukin sitten haluaakin käyttää (Julkunen 1989, 10-11). Mummojen aikakokemukseen liittyvää kerrontaa lukiessaan voi hyvin liittyä Raija Julkusen käsityksiin modernin ihmisen aikakokemuksesta, jolle ominaista on kiire, ajanniukkuus, määräajassa tekemisen ja aikataulussa pysymisen pakko. Julkusen mukaan useimmat kokevat työnsä kiireiseksi ja kiireen kokemus leviää ansiotyön ulkopuolellekin, koko arkielämään. Aika näyttää alistavan ja valvovan ihmistä eikä ihminen aikaa. Julkunen palauttaa kiireen kokemukset aikajärjestelmämme peruspiirteisiin: ajan taloudellistamisen logiikkaan, ajan niukentamisen paradoksiin, arkielämän jakautumiseen myytyyn ja omaan aikaan, arkielämän pirstoutumiseen eri elämämpiireihin ja tiloihin, aikataulupakkoon. Hänen mukaansa modernia yhteiskuntaa leimaa ajan niukentamisen paradoksi. Mitä enemmän aikaa säästetään ja sen käyttöä taloudellistetaan, sen niukemmaksi aika käy. (Julkunen 1989, 17.)

Missä on mummojen itsemääräämisoikeus ja valinnanvapaus? Millaista toimijuutta mummoilla on aikansa hallinnassa?

Viktor E. Frankl, jonka ihmisen eksistenssiä ja vapautta koskevat pohdinnat perustuivat keskitysleirikokemuksiin, kirjoitti, että jopa keskitysleirillä ihmisellä on mahdollisuus jonkinlaiseen vapaaseen valintaan. Vaikka ihminen on sidottu sosiaalisen yhteisön rakenteeseen, johon hän samalla suuntautuu, hänen sosiologisena kohtalonaan on mahdollisuus päättää vapaasti. (1983, 143.) Myös Pertti Alasuutari (2007, 178) viittaa

totaalisiin laitoksiin pohtiessaan ihmisen toimijuutta ulkopäin rajoitetuissa olosuhteissa. Alasuutari (mt., 182) toteaa, ettei toimijuutta voida ajatella vain rajoitusten näkökulmasta. Toimijuus sisältää myös mahdollisuuksia ja resursseja, keskeisintä toimijuudessa on, että se muodostuu sosiaalisten suhteiden verkossa. Alasuutarin mukaan toimijan asemat voivat olla enemmän tai vähemmän kokonaisvaltaisia, pysyviä tai hetkellisiä, rajoittavia tai sallivia ja yksilöllä voi olla hallussaan useita positioita, jotka eri tavoin määrittävät hänen tilannettaan.

Kun totaalisissa laitoksissakin voidaan löytää toimijuuden mahdollisuuksia, länsimaisessa hyvinvoivassa yhteiskunnassa voisi olettaa keski-ikäisellä toimihenkilötaustaisella naisella olevan ainakin joitakin valinnan ja toimijuuden edellytyksiä oman ajankäyttönsä suhteen. Barbara Adamin (1995, 88) mukaan protestanttiseen etiikkaan perustuvaa aikakäsitystä voidaan tarkastella useammasta näkökulmasta. Paitsi että protestanttinen etiikka edellyttää täsmällisyyttä ja kurinalaisuutta, se myös sisältää ajatuksen ihmisen mahdollisuudesta vaikuttaa omaan ajankäyttönsä ja määrätä siitä. Ihmiset eivät enää ajattele, että elämä on pelkästään muiden käsissä ja vailla oman kontrollin mahdollisuutta.

Leppoistamisen, elämisen temmon hidastamisen tekniikoista kirjoittanut Timo Kopomaa sanoo pohdintojensa sisältävän kulttuurisen vastarinnan kipinän eli näkökulmia laadukkaasta elämästä ajassa, jossa kaikki tuntuvat juoksevan. Hän on kirjoittanut itselleen huoneentauluksi kymmenen ohjetta vauhdin rajoittamiseen, sekä hitauden, hiljaisuuden ja pysähtymisen suosimiseen. Tiivistetysti huoneentaulun ohjeissa painotetaan ajattelua ja mietiskelyä, vähempää kulutusta, hidasta, omaehtoista liikkumista ja leppoisten tilojen luomista itselle ja läheisille. (Kopomaa 2008, 119–120.) Luin aineistoa läpi etsien ratkaisuja, joita mummot olivat käyttäneet, tai joita he suunnittelivat tai toivoivat tulevaisuudessa käyttävänsä saadakseen aikaa mummouteen. Kokosin aineiston tarjoamat ratkaisut luetteloksi ja hieman lähempään tarkasteluun.

Kuvio 3. Miten mummot hankkivat aikaa mummouteen?

Työsuhdevapaat, esim. vuorotteluvapaa
 Mahdollisimman varhainen eläköityminen
 Itsenäinen asema antaa vapauksia ajankäyttöön
 Säännöllinen työaika auttaa jäsentämään myös mummouteen käytettävää aikaa
 Työmatkojen yhdistäminen lapsenlapsen tapaamisiin
 Lomien ajankohdan ennakkoon suunnittelu
 Ajankäytöstä sopiminen työssä ja perhepiirissä
 Vetäytyminen haaveisiin ja unelmiin
 Yhteydenpito puhelimen ja internetin välityksellä
 Omista harrastuksista luopuminen tai niiden vähentäminen

Mummot toteuttivat mummoajan hankinnan selviytymisstrategiaansa niissä reunaehdoissa, joita heillä toimijuudessaan oli käytettävissä. Perttu Alasuutarin mukaan selviytymisstrategioita voidaan rakentaa vain sosiaalisessa kontekstissa ja niiden tulee ainakin jollain tavalla olla myös muille ihmisille ymmärrettäviä. Selviytymisstrategiat ovat kontekstisidonnaisia, mutta ne ovat myös riippuvaisia yksilöstä toimijana. Yksilöllä on yhteisössään monia toimijuuksia, joten hänen eri toimijuuksissa valitsemansa strategiat vaikuttavat toisiinsa. (Alasuutari 2007, 189- 191.) Myös Barbara Adam muistuttaa, että ihmisen statukset ja asemat eivät ole pysyviä ja jaksoittaisia, vaan epäsäännöllisiä. Ihminen voi samaan aikaan olla äiti, opiskelija, vaimo, tytär, baaritarjoilija, aikidomestari, isoäiti ja paljon muuta. Elämässä on paljon yksilöllisiä variaatioita. (Adam 1990, 99.) Mummouden näkökulmasta ymmärrettynä voidaan ajatella, että ne ajan käytön strategiset valinnat, joita mummo tekee eri statuksissaan ja asemissaan, ovat aina yhteydessä toisiinsa ja yhteensovittamisen tavat ovat osa selviytymisstrategioihin sisältyvää taitoa ja osaamista.

Eläkkeelle siirtyminen ei kenelläkään haastateltavalla ollut lähiajan välittömänä keinona saada enemmän aikaa mummouteen. Haastatelluilla mummoilla oli vanhuuseläkkeelle siirtymiseen aikaa yksilöllisesti vaihdellen noin 6-20 vuotta. Eläköitymiseen viitattiin keskusteluissa jonkin verran, mutta useimmat kokivat sen olevan vielä niin kaukana, että sen tuomaa muutosta oli vaikea kuvitella. Kenenkään pohdinnoissa eläke ei noussut esiin Raija Julkusen ym. (2004, 196) mainitsemana eläkepakona, elämäntilanteena, jonne pyritään pelastautumaan työelämän vaatimusten kuormittavuudesta. Vaikka haastateltavat kokivat työelämän olevan vaativaa ja tunkeutuvan vapaa-ajalle, aktiivinen pyrkimys eläkkeelle ei ollut ratkaisu, jolla oman ajan hankintaa olisi suunniteltu nopeuttaa. Pirkko, jonka työnantaja oli maksanut yksityistä eläkettä, oli jäämässä eläkkeelle kuuden vuoden kuluttua. Hän osallistui lastenlasten hoitoon monina päivinä viikossa ja usein myös viikonloppuisin.

Päivi: Mitä sä luulet, että miten se vaikuttaa tähän sun mummoutees?

Pirkko: Ei se vaikuta mitään. Mä luulen, että kun tulee semmonen tavallaan oma vapaus, että mä viihdyn. Mää tykkään lukee hirveesti ja sitten kun noita käsitöitä teen, mutta niin lukeminen on sellanen, mitä mä oon aina aatellu, että voi vitsi, sitten kun mä saan oikeen rauhassa olla. Aamullakin voin ottaa vaan kirjan tosta, ei tarvi lähteä töihin tai jotain. Ja kun nyt on sillain, että kun mä otan kirjan, niin mun on melkeen sitten pakko lukee. Viikonloppusin mä sitten luen, kun se pitää lukee loppuun saakka jos on hyvä kirja.

Päivi: Aivan, ei voi heittää pois.

Pirkko: Niin tota, kaikkee tämmöstä. Ja sitten kyllä mä luulen, luulen ainakin että aika kuluu tosi hyvin.

Päivi: Niin, Joo.

Pirkko Lapsenlapsetkin on jo sitten niin isoja että niitäkään ei tarvi hoitaa enää.

Eläkkelle jääminen ei Pirkon ajatuksissa tuonut niinkään lisää aikaa lastenlasten kanssa olemiseen, mutta se toi toisenlaisen elämisen temmon ja rytmin. Ennen kaikkea se lisäisi sitä aikaa, jota voi kutsua omaksi, henkilökohtaiseksi ajaksi. Eläkkeellä olon aikaa, jota ikävaiheista puhuttaessa toisinaan kutsutaan myös kolmanneksi iäksi, kuvataan usein vapauden, jopa hedonistisen nautinnon jaksoksi elämässä. Kolmannen iän käsitettä on ryhdytty käyttämään ennen muuta kulttuurintutkimukseen

orientoituneessa gerontologiassa. Sillä viitataan myöhempään keski-ikään ajoittuvaan, työ- ja lapsiperheen velvoitteista vapaaseen ja taloudellisesti turvattuun elämänvaiheeseen, joka tarjoaa vielä viimeisen uuden alun tai toisen nuoruuden. Odotus tällaisesta elämänvaiheesta on voinut syntyä vain monien rakenteelliskulttuuristen prosessien tuloksena. Kolmas ikä edellyttää vaurasta yhteiskuntaa, tehokasta taloutta ja työelämää, kehittynyttä sosiaalipolitiikkaa, eläkettä ja pitenevää elinikää. Sitä pohjustaa myös modernille yhteiskunnalle ominainen itsensä toteuttamisen ideologia, jonka mukaan “elämässä pitää olla muutakin” kuin työtä ja ahertamista. Eläkkeelle tulee päästä “riittävän ajoissa”, jotta edessä on vielä tervettä ja toimintakykyistä elämää. Normi sisältää allekirjoittamattoman oikeuden päästä nauttimaan vuosikausia säästetystä eläkkeestä tai jälkikäteispalkasta, niin kuin palkansaajajärjestöt työeläkkeen mieltävät. Mutta arkisemmatkin toiveet, muutto lapsuudenpaikkakunnalle, kesämökki, marjastus ja sienestys, lapsenlapset ja yhdessäolo puolison kanssa houkuttelevat. (Julkunen ym. 2005, 248- 249.)

Pirkon suhdetta odotettavissa olevaan eläkeikään voi pitää positiivisen neutraalina. Huomio eläkeikään ladatuissa odotuksissa kiinnittyy erityisesti odotukseen vapaasta ajankäytöstä, jota työhön tai lastenlasten hoitamiseen liittyvät tehtävät eivät ole kuormittamassa. Eläkkeellä oloon liitetty nautinnon odotus – aloitettun kirjan lukeminen loppuun – herättää ristiriitaisia ajatuksia. Keskeytyksetön kirjan lukeminen ei vastaa tavanomaista käsitystä hedonistisesta nautinnosta, mutta se ehkä kertoo Pirkon nykyisen ajankäytön pirstaleisuuden kokemuksista.

Eläkkeelle siirtymistä enemmän keskusteluissa nousivat esiin erilaiset työsuhdevapaat, erityisesti vuorotteluvapaa mahdollisuutena olla ennalta määritelty jakso poissa työstä. Vuorotteluvapaa nähtiin mahdollisuutena säilyttää olemassa olevan työsuhteen edut samalla kun voi määrääjäksi irrottautua työelämän tuomista velvoitteista ja aikatauluista. Vuorotteluvapaa nähtiin mahdollisuudeksi olla enemmän lapsenlapsen kanssa, huolehtia läheisestä sukulaisesta, saada aikaa oman hyvinvoinnin hoitamiseen tai pelkästään olemiseen rauhassa. Vuorotteluvapaa voidaan ajatella yhtenä keinona rytmittää aikaa uudelleen. Timo Kopomaa kutsuu vuorotteluvapaa selkeäksi aikapoliittiseksi ratkaisuksi työ-, perhe- ja kotielämän ongelmiin ja kiireen tyranniaan. Hänen mukaansa vuorotteluvapaalla vuorottelijan palvelussuhde on lepotilassa. ”Musiikkiteorian sanastoa hyödyntäen asia voitaisiin ilmaista siten, että vuorotteluvapaa

on pidäke, joka pidentää normaaliin työrytmiin kuuluvan tauon kestoja. Se on myös omavalintainen temponvaihdos, kunnes taas palataan alkuperäiseen tempoon ja työhön. Uuteen ajankäyttöön yhdistyy usein vapaampi elämänrytmi”. (Kopomaa 2008, 66.) Kopomaan mukaan vuorotteluvapaassa yhdistyvät mekaaninen ja koettu aika koska kysymys on vapaajaksosta. Vapaa viittaa omaksi koettuun ajankäyttöön ja vetäytymiseen työrytmistä, jakso taas muistuttaa ajallisesti rajatusta ja ennakkoon määritellystä lineaarisesta kelloajasta. Kopomaa sanoo, että nykyisen myöhäismodernin elämäntilanteen episodimaisuus, pätkittäisyys ja projektimaisuus näyttävät epäilemättä myös vuorotteluvapaan viettämisessä. (Kopomaa 2008, 111–112.)

Vuorotteluvapaa on mahdollisuus työelämään kohtuullisen tukevasti kiinnittyneille ihmisille, jotka työsuhteessa olemalla ovat ansainneet oikeuden vuorotteluvapaaseen ja vuorottelukorvaukseen. Vuorotteluvapaata vapaa-ajan muotona voidaankin pitää puhtaasti ansaittuna ja ennakkoon tuotettuna aikana, jollaiseen Barbara Adam (1995, 8) viittaa kirjoittaessaan, että vapaa-aika muodostuu työn ulkopuolisesta ajasta, joka on tuotettu palkkatyösuhteessa.

Työn ja vapaa-ajan välinen suhde ei ole yksiselitteinen, sitä säätelee mm. ihmisen asema työelämässä. Julkusen ym. (2004, 100–101) mukaan johtavassa asemassa ja asiantuntijatehtävissä olevat tekevät pitkää työaika. Syinä tähän mainitaan mm. motivaatio, kunnianhimo, eettinen paine, työhön sitoutuminen, kilpailun lisääntyminen ja kasvavat vaatimukset. Työ tuottaa myös tyydytystä ja pitkää työaika tekemällä varmistetaan uranäkymiä. Johtavassa asemassa ja asiantuntijatehtävissä olevilla mummoilla työaika väistämättä näytti venyvän. Johtavassa asemassa oleva Airi käytti paljon aikaa päivittäiseen työhön, mutta hänen henkilökohtaisella vastuullaan oli myös yrittää huolehtia omasta työkykyisyydestään, riittävästä vapaa-ajasta ja levosta.

Airi: Kun mä olen niinkus justis itsenäisessä johtavassa asemassa, niin mullehan ei periaatteessa voi tulla ylitöitä, vaan mun pitäis olla sillä tavalla järjissäni oleva ihminen, että mä hallitsen oman itseni ja elämäni, mutta eihän se mene sillä tavalla aina.

Päivi: Niin. Aivan. Aika kova vaatimus.

Airi: Se on hirvittävän kova vaatimus. Et tota sitten on vaan tosiaan näin, että mä kasaan tähän, et jos vaan mahdollista, niin täs joulun aikana mä sitten lepuutan päätäni.

Johtavassa asemassa olevan Airin vapaus hallita omaa aikaansa on samalla myös taakka, josta hänen on itse huolehdittava. Työhönsä sitoutuneelle ja siitä myös nauttivalle Airille vapaus tuottaa työn liukumista vapaalle, toisaalta hänellä on mahdollisuus niin halutessaan käyttää itsenäistä asemaansa vapaa-ajan ottamiseen. Johtavassa asemassa olemiseen liittyvä ajankäytön vapaus on usein symbolista, jolla sellaisenakin voi olla arvoa haltijalleen. Edward T. Hallin (1989, 73) mukaan aika ei ole vain funktionaalinen rakenne, jonka avulla tuotetaan kontrollia työelämän sujumiseen, toimintaan ja suhteessa muihin ihmisiin. Ajan käsittelyyn liittyy myös paljon symboliikka, johon rahan lisäksi liitetään statusta ja vastuuta. Yksilön ajankäyttöön liittyvät vapausasteet organisaatiossa kertovat hänen asemastaan organisaatiossa. Ihmiset eivät voi ajankäytön avulla kommunikoiden määritellä itselleen sellaista asemaa, jota muut eivät heille hyväksy.

Itsenäisessä tai johtavassa asemassa olevien mummojen ajankäyttöön liittyvät selviytymisstrategiat olivat sidoksissa statukseen liittyvään omaan harkintaan ja vapausasteisiin kuten työajan määrittelyyn tai vapauteen päättää työmatkoista. Aineistosta nousi esiin myös toisenlaisia strategia-asemia säädellä työn ja vapaa-ajan suhdetta. Päivittäisen työajan näkökulmasta vakainta kohtuullisessa työajassa pysyminen näytti olevan niillä mummoilla, joilla oli työsopimuksessa määritelty työaika, kellokortti ja työntekijäasema. Heillä työpäivän pituus, vapaapäivät ja lomien määräytyminen olivat ennakkoon tiedossa olevia ja työsopimuksilla määriteltyjä. Matalampi status työelämässä toi ajankäyttöön ennustettavan ja itsestään selvän rytmin, joka omalta osaltaan mahdollisti ajankäytön ennakoitua ja suunnittelua. Säännöllinen työaika strukturoi myös mummouteen käytettävää aikaa. Epäilemättä säännöllisen työajan rasite voi olla sen vastapuoli, joustamattomuus. Säännölliseen työaikaan liittyvät usein myös tiedossa olevat ja pitkälti etukäteen sovitut lomat, joista toki työpaikoilla käydään neuvotteluja. Mirjalla oli ollut hyvissä ajoin mahdollisuus sovittaa kesälomansa lapsenlapsiensa ennakoidun syntymän ajankohtaan.

Mirja: Olin ihan järjestänyt loman elokuuksi, kun olin kaavaillut, miettinyt tarkkaan, että yleensä kaksoset syntyvät noin kolme viikkoo ennen, niin kuin ne syntykin ja se sattuu, niinku sopivaan vaiheeseen.

Sekä työpaikoilla että monimutkaistuvissa perherakenteissa lomien ajankohtien ajoittaminen ja niistä sopiminen vaikutti olevan prosessi, jossa otettiin huomioon monen osapuolen intressejä. Vaikka yhteiskunnan aikarytmit ovat monin tavoin pirstoutuneet, noudatetaan esimerkiksi lomien suhteen edelleen varsin kollektiivisia aikarytmejä niin työpaikoilla kuin niiden ulkopuolellakin. Neuvoteltaessa ja sovittaessa lomista erilaiset argumentit kilpailivat keskenään ja toisinaan mummous loman ajoittamisperusteena joutui työyhteisölliseen puntariin. Julkusen ym. (2004, 127) mukaan työelämän yksilöllistymisestä huolimatta esimerkiksi lapsiperheet noudattavat edelleen päiväkotien ja koulujen lomarytmejä ja useissa tehtävissä on sesonkiaikoja, jolloin lomien pitoa ei pidetä suotavana.

Varsinaisten lomien lisäksi mummoutta saattoi työn luonteesta riippuen sovittaa osaksi työtehtävien suorittamista etenkin työ- ja seminaarimatkojen yhteydessä. Monet lapsenlapsestaan kauempana asuvat mummut olivatkin kehittäneet strategioita työmatkojen ja mummouden yhteensovittamiseen. Helsingissä asuvalla Ingellä oli mahdollisuuksia vaikutta projektiensa sijoittumiseen lapsenlapsensa asuinpaikkakunnalle ja hän yhdisti työmatkoja pidennettyihin mummo-viikonloppuihin.

Päivi: Tota, mites sulla on niinku kolme lapsenlasta, jotka asuu Oulussa. Sit sä kuitenkin käyt siellä aika paljo?

Inge: Käyn, käyn

Päivi: Miten sä niinku organisoit tään?

Inge: Mullahan on osa reissuista ollut sellasia, et mä on niinku työn takia käynyt siellä päin ja sillain pystynyt organisoimaan, mutta muuten, niin voi sanoo, että nyt kun esimerkiks projekteja on ollu vähemmän, niin se on ollut vaikeempaa.

Päivi: Aivan.

Inge: Et sit on yrittänyt niinku järjestää sitä, että on järkäny jonku perjantain vapaaks tai maanantain vapaaks ja on sitte saanut pidennetyt viikonlopun. Kieltämättä se on niinku asia, josta vähän kärsii, et ne on niin kaukana. Et ei voi olla niin usein.

Päivi: Niin.

Inge: No sitte on toinen tiettenkin puhelinyhteydet ja niinku tekniikka. Välillä me ollaan otettu yhteyksiä tän veppikameran kautta, mut ei se, sen jotenkin kokee et se, se on vähän etäinen, etäinen tapa yrittää pitää yhteyttä. Mut sit mää on yrittänyt järjestää, ja sit tietysti käyhän ne meillä lomilla.

Ingen tapa sovittaa työtä, mummoutta ja vapaa-aikaa muistuttaa jonkin verran polykronista aikakäsitystä, jossa monia asioita tehdään samanaikaisesti. Edward T. Hall kertoo esimerkkinä polykronisesta ajasta japanilaisen lounaan, joka on tiukasti aikataulutettu, mutta jonka aikana monta ihmistä ehtii huolehtia sekä työ- että yksityisasiasta ja hoitaa ihmissuhteita työtovereiden, perheen, sukulaisten ja ystävien kesken. (Hall, 1989, 55–56.) Suomalaisessa kulttuurissa polykronisuus toteutuu suuremmalla aika- ja tilajänteellä. Samalla paikkakunnalla ollessaan Inge järjestää useamman päivän aikana peräkkäisiä jaksoja sekä työhön että yksityisiin ihmissuhteisiin, mutta työ- ja yksityiselämän sosiaalisia suhteita ei tuoda samaan tilaan ja tilanteeseen samanaikaisesti.

Kuten Ingellä, puhelin oli kaikille mummoille keskeinen yhteydenpitoväline. Muutamat käyttivät web-kamerayhteyttä ja etenkin pitkien välimatkojen päässä oleville mummoille se oli puutteistaan huolimatta lohduttava yhteydenpitoväline. Matkapuhelimet ovat radikaalisti muuttaneet sosiaalisen kanssakäymisen sisältöä ja useutta. Timo Kopomaa mukaan matkapuhelimen avulla voidaan ylläpitää läheisyyden tunnetta ilman varsinaista tapaamista. Kopomaa kutsuu yhteyttä etäläsnäoloksi silloin kun fyysinen kohtaaminen ei voi toteutua. Matkapuhelimen avulla lähimmäinen on aina läsnä. (Kopomaa 2000, 43) Matkapuhelin on pienentänyt etäisyyksiä sosiaalisesti ja mentaalisesti. Etäyhteyksien myötä toteutuu myös ajattomuuden kokemus. Ulkomaille suuntautuvat puhelinsoitot tavoittavat eri aikavyöhykkeillä olevat henkilöt, joten paikan ohella myös aika on siirtynyt. (mt., 45.)

Toisinaan aikaa ei tunnu olevan otettavissa, ei ainakaan riittävästi. Jos palataan näkökulmaan mummojen toimijuuden vapausasteista, tiukassakin aikataulussa voi jättää tilaa unelmille ja haaveille, olla mielessään läsnä ja uneksia edessä olevista paremmista ajoista.

Miimi: Mulla on sekä työelämä että lapsiperhe-elämä ja tää mummous, niin välillä mää tunnen niinkun syyllisyyttä siitä, että mä en o enempää hurahtanu siihen mummouteen. Mut hertsyykkeli ehän mä nyt, ei mul o rahkeita. Et ne elää enemmän mun sydämässä kun mun teoissa.

Päivi: Joo. Kun aattelee et mistä sä repisit.

Miimi: En mä tiedä mistä mä repisin, mullon niinkun monenlaista menossa.

Päivi: Joo.

Miimi: Mut et mul on semmonen unelma niinkö. Mä huomaan että kun haaveet, haaveitten kohde ja sisällöt vaihtuvat, joskus ihminen huomaa unelmoivansa ja sit monesti se liittyy lapsenlapsiin. Että on aikaa niille ja me tehdään jotain kivaa, ja sitten, että me joskus matkustetaan. Niinkun mä oon aatellu, että me täyteteään viiskymmentä suunnilleen samoihin aikoihin mun miehen kanssa, et me silloin pystyttäs tekeen semmonen ulkomaanmatka, et me oltas kolme viikkoa reissussa. Ja ekalla viikolla meillä olis lapsenlapset mukana, ja sitten tulis heidän vanhempansa, jolloin meillä olis omat lapset ja lapsenlapset, eli tämmönen sukupolvien ketju, ja sitten kaikki häipyis, ja me oltas viimeinen viikko kahestaan.

Miimi nostaa esiin syyllisyyden kokemuksen, ettei riittävästi ehdi toteuttamaan mummoutta toimijuutena. Puuttuvaksi koettu toimijuus sijoitetaan tulevaisuudessa toteutettavaksi haaveeksi, jonka keskeiseksi sisällöksi määrittyy aika, jota voisi viettää yhdessä läheisten ihmisten kanssa. Tieto siitä, että elämä voisi olla toisenlaistakin ja tunne siitä, että oikea, aito elämä tai ”suuret projektit” ovat aina jossakin muualla, toisessa ajassa ja paikassa, on Raija Julkusen mukaan hyvin moderni kokemus. Se on sellaisen yhteiskunnan tuote, jossa arkielämän perusosista pyrkii katoamaan mieli ja merkitys, jossa ne pyrkivät välineellistymään jonkin aidon ja merkityksellisen välineiksi, jossa arkielämä pyrkii näyttäytymään vain ulkoisten aikataulujen määräämänä rutiinina ja jota hallitsee ajansäästön ideologia. (Julkunen 1989, 19). Haaveilla ja unelmilla voi kuitenkin ajatella olevan myös tätä hetkeä kannattelevan merkityksen ja ne voivat tuottaa paikasta ja tilasta riippumattomia hyvien tunteiden hetkiä.

Timo Kopomaa kirjoittaa että perhe- ja seurustelusuhteissa yhdessäololta odotetaan paitsi laatua, mutta myös ajan runsautta. Tähän ei yksin riitä aikaisempaa joustavampi käsitys ajasta, myös tavanomaiset arjen aikataulut on rakennettava uudelleen. Leppoistaminen ei merkitse riippumattomuutta aikatauluista ja ajankäytön suunnittelusta, mutta tähdellistä on toivottujen käytäntöjen asettaminen etusijalle. (Kopomaa 2008, 66.) Toivottuihin käytäntöihin kohdistuvien valintojen tekeminen ei ole helppoa. Ehkä erityisen vaikeata se on naisille, joiden rooliin työn lisäksi erilaiset huolenpitoon liittyvät tehtävät luovat monenlaisia ristikkäisiä ja kilpailevia paineita ja

odotuksia. Vanhempien, erityisesti äitien lisäksi myös mummoilta voidaan odottaa valintoja, jotka priorisoivat huolenpitotehtäviä työtä tai muita ajankäytön kohteita tärkeämmäksi. Epäilemättä mummot luovat paineita myös toisilleen:

Ulla: Systerillekin sitten sanon, kun että koeta nyt keskittyä siihen, heillä on myös tyttö, siihen että tota, se on yksityisyrittäjä, että ottaa nyt aikaa jostakin.

Mummojen ajankäytön strategiat lähestyvät tutkimuksen lähtökysymystä, miten aktiivikäiset naiset ehtivät olemaan mummoja. Karen Davies (1989, 9) kirjoittaa, etteivät ihmiset voi vapaasti valita, miten käyttävä aikaansa. Kyse on neuvottelusta, jota käydään suhteessa muihin ihmisiin ja muiden ihmisten kesken, puolisoiden, lasten, työnantajan, virastojen jne. Erityisesti naisten asema yhteisössä vaikuttaa miten heidän aikaansa voidaan käyttää ja siihen, millaista valtaa he käyttävät ajankäytöstä neuvotellessa. Ajan ja toiminnan sosiaalinen luonne satoi mummojen ajankäytön ympäröivän yhteisön ja yhteiskunnan aikaan. Mummojen toimijuus ajan käytön vapauksissa kiinnittyi keskeisesti ajan ja toimijuuden sosiaaliseen olemukseen ja ajasta sopimiseen ja neuvottelemiseen. Ajankäytön valintoihin ja vapauksiin liittyvä toimijuus on osa elämän kokonaisuutta. Vaikka mummous on aineistossa yhteinen nimittäjä, jokaisen haastateltavan selviytymisstrategiat olivat yksilöllisiä ja tilannekohtaisia. Pertti Alasuutarin (2007, 192) mukaan eri yksilöt voivat omaksua samaa toimijan asemaa varten täysin erilaisen selviytymisstrategian. Erot voivat johtua kulttuuritaustasta, henkilökohtaisista syistä tai yksilön muusta elämänpiiristä ja asemista, jotka yksilön tulee ottaa valinnoissaan huomioon.

Naisina mummot olivat sidottuja naisen paikkaan ja hierarkkiseen asemaan yhteisössä ja yhteiskunnassa, myös ajastaan neuvotellessaan, sopiessaan ja päättäessään. Karen Daviesin mukaan mitä enemmän ihmisellä on valtaa ja vaikutusvaltaa, sitä enemmän hän päättää omasta ja muiden ajasta, sitä enemmän hänellä on aikaa koskevaa neuvotteluvallaa ja vahvuutta vastustaa sosiaalista kontrollia. Naisten heikompi julkinen asema ja kirjoittamaton rooli yksityisellä näyttämöllä tuo heille tähän vähemmän mahdollisuuksia. Olemalla tarjolla muiden tarpeille ja vaatimuksille, naisten osa työmarkkinoilla ja muissa aktiviteeteissa, on osa heidän paikkaansa päivittäisessä syklissä. Eivät miehet eivätkä naiset voi vapaasti valita miten rakentavat aikaansa,

mutta naisille on erityisiä rakenteellisia suhteita, joilla on erityinen vaikutus siihen, miten he käyttävät aikaansa. (Davies 1989, 38.)

Mummojen ajankäytön strategioissa ja tavoissa löytää ratkaisuja mummoajan hankintaan on nähtävissä viitteitä polykronisesta aikasuhteesta. Mummot sovittivat yhteen erilaisia ajankäytön tarpeita ja työelämän hallitsevuudesta huolimatta he löysivät mummoaikaa sallivia vyöhykkeitä työsuhdevapaista, lomista ja työmatkoista. Aikaa voitiin ottaa myös teknologian avulla tai vähintäänkin mentaalisesti, omassa mielessään mummouteen eläytyen tai tulevaisuutta kuvittelemalla. Karen Daviesin mukaan naisille on suhteessa aikaan yleistynyt kaksi tapaa, jotka muodostavat monimutkaisen kehikon. Ensimmäisellä tasolla naisten elämä kokonaisuudessaan muodostuu kellolla mitattavan aikakäsityksen mukaisesti, mitattava aikajärjestys hallitsee naisten asemaa työelämässä. Toisella tasolla naisten aika muodostuu sukupuolen asemasta yhteiskunnassa, mikä määrittää naisten asemaa, tietoisuutta ja toimintaa. Naisiin työelämässä kohdistuva kahdennettu odotus ajankäytöstä voi auttaa selkiyttämään, miksi naiset kokevat uupumusta, mutta auttaa myös hahmottamaan, miten naiset myös hallitsevat temporaalisia rytmejä elämässään siten että he kokevat siitä tyydytystä (Davies 1989, 38).

5. LÖYTYIKÖ AIKAA?

Tutkimukseni lähtökohtana oli henkilökohtaisesta kokemuksesta nouseva hämmästely, miten aktiivi-ikäinen nainen ehtii olemaan mummo. Arkielämän havainnot omasta ja tuntemieni mummojen elämäntilanteesta ei vastannut työelämästä ja muista ajankäyttöä säätelevistä asioista vapaata mummokuvaa (Vakimo 2001, 196–197). Olin tutkimuksessani kiinnostunut löytämään mahdollisimman konkreettisia näkökulmia mummojen aikaa koskevaan kerrontaan ja ajalle antamiin merkityksiin. Halusin myös kokeilla, miten ajan kokemuskerrontaa on mahdollista tarkastella empiirisessä aineistossa. Seitsemän työikäisen mummon haastatteluista koostuvan aineiston analyysin tavan etsintä edellytti useita kokeiluja ja harhapolkuja.

Lähempään tarkasteluun valitsin aineistossa painottuvat kolme ajan kerronnan näkökulmaa: mummoksi ryhtymisen, mummojen erityisen sukupolvipaikan ja ajan hallinnan. Tarkastelin kutakin näkökulmaa kolmen ajan kerronnan teeman avulla. Valitut näkökulmat ja teemat eivät kattaneet kaikkia aineiston tarjoamia mahdollisuuksia, valintoihin vaikutti myös näkökulmien ja teemojen toistuvuus mahdollisimman monen haastateltavan kerronnassa. Näkökulmien valintoja on syytä lukea myös kurkistuksina ja kokeiluina, miten itsestään selvä ja annettu aika näyttäytyy keski-ikäisen naisten mummouden kerronnassa. Arkiset ja tiedetyt mummous ja aika osoittautuivatkin varsin moniulotteisiksi ja jännittäviksi.

Mummoksi ryhdytään useimmiten siten että naisen aikuiseksi kasvanut lapsi saa lapsen, mutta mummoksi voidaan tulla myös sosiaalisen mummouden kautta, jolloin mummouteen ei liity biologista suhdetta. Mummoksi tuleminen ei sinällään edellytä mummolta toimintaa, mutta mummoksi ryhtyminen oli muutos, joka mummojen

kerronnassa kuvattiin elämän yhdeksi käännekohtaksi (Abbott 2001, 245; Adam 1995, 22 Julkunen 1989, 12). Mummoksi tulemista ja ryhtymistä prosessoitiin pohtimalla asiaa omassa mielessä ja keskustelemalla siitä muiden ihmisten kanssa. Haastateltavat käsittelivät muutosta ja uutta tehtäväänsä myös ritualistisiksi ajateltavien tekojen avulla työstämällä omaa nimeämistään, juhlimalla mummoutta, shoppaamalla tai tekemällä muita muutosta ja ajassa siirtymistä vahvistavia tekoja. Ritualistisiksi ajateltavien tekojen avulla mummit astuivat uuteen aikaan ja tehtävään, jota he ottivat haltuunsa samalla kun he havainnoivat muutosta itsessään ja muiden heihin kohdistavassa katseessa ja puheessa (Turner 2007, 106–108). Haastateltavat ratkoivat kerronnassaan oman olemuksena monidilemmaisuutta suhteessa itseensä ja ympäristöönsä. Tullessaan ja ryhtyessään mummoksi muussa yhteydessä keski-ikäiseksi tulkittu nainen asettuu tilaan ja tilanteeseen, jossa hänen odotetaan esittävän mummoa puhe- ja pukeutumistavallaan, koko olemuskellaan.

Mummoksi tuleminen on prosessi, joka edellyttää henkilökohtaisen mummouden kulttuurisen paikan määrittelyä ja sen ratkaisemista, toistaako aikaisempien mummosukupolvien kertomusta vai pyrkiikö rakentamaan uudenlaista mummoutta. Judith Butleriin (2006, 234–235) viitaten mummoutta voidaan ajatella rakennetuksi ja tehdyksi, sosiaalisesti ajalliseksi. Mummouden kerronnassa oli läsnä useiden aikakausien tapoja kertoa itseä mummoksi. Osa mummouskerronnan aineksista oli traditionaalisia ja aikaisemmilta mummosukupolvilta omaksuttuja, mutta mummoudessa oli paljon myös nykyisyydestä nousevaa uutta ainesta. Tutkimuksessa heräsikin kysymys, toteuttavatko keski-ikäiset, työelämään osallistuvat mummit jonkinlaista hybridistä mummoutta, joka yhdistää monen aikakauden mummouden aineksia ja luo uudenlaista mummoutta (Huttunen ym. 2005, 30–31)?

Keskeisenä mummon ajassa elämisen tapana nousi esiin huoli ja huolenpito, joita tutkimuksessa pohdittiin maailmassa ja ajassa elämisen lähtökohtaisena mielenä ja perustana (Heidegger 2007). Lapsenlapsen liittyvien huolien määrä oli suuri ja niiden aiheet läpäisivät mummojen kerronnan monin tavoin. Huoli ilmeni kertomuksina arkisesta huolehtimisesta ja huolenpidosta, toisinaan huoli yltyi peloksi ja virittäytymiseksi erilaisten vaarojen ja uhkien ennakointiin. Arkisen huolehtimisen voi nähdä myös yhteydessä sukupolvia turvaavaan huolenpitoon ja elämän jatkumisen turvaamiseen.

Lapsenlapsen syntyminen toi mummojen huolehtimisen piiriin uuden ihmisen ja tietoisuuden omasta ja lapsenlapsen paikasta sukupolvien virrassa. Ensimmäisen lapsenlapsen syntymän voi ajatella avaavan näkökulman tulevaisuudessa olevaan aikaan, jossa itse ei enää ole olemassa, mutta lapsenlapsi jatkaa omaa elämäänsä. Tietoisuus ihmisen sukupolvisuudesta on Norbert Eliaksen (1992, 143–144) mukaan ihmiselle ominaista ja se liittyy ihmisen erityiseen kykyyn erottaa menneisyys, nykyisyys ja tulevaisuus toisistaan. Ihmisellä on myös kyky ja tarve nykyisyyden ratkaisuihin ja teoissaan ottaa huomioon tulevaisuus.

Mummoilla voi ajatella olevan erityisiä tarpeita ja valmiuksia pohtia menneisyyttä, nykyisyyttä ja tulevaisuutta omalla sukupolvipaikallaan, heille on mahdollista olla henkilökohtainen suhde moniin edellisiin ja tuleviin sukupolviin. Mummot pohtivat paljon tulevaa aikaa ja he halusivat aktiivisesti vaikuttaa siihen omilla valinnoillaan ja toiminnoillaan. Kerronnan näkökulmasta oli mielenkiintoista, miten menneisyyttä, nykyisyyttä ja tulevaisuutta koskeva puhe vertailevalla tavalla liikkui eri aikakerroksissa (Adam 1990, 99–100). Ajan kulkuun ja vauhtiin liittyi usein epätodellisuuden kokemusta ja vaikka mummoilla oli paljon aikaan liittyvää pohdiskelua, he kokivat ajan vaikeasti ymmärrettäväksi.

Monien asioiden todettiin muuttuvan nopeasti ja muutokset korostuivat kerronnassa pysyvyyksiä enemmän. Mummoille tärkeissä arvoissa ja periaatteissa saattoi havaita olevan sekä muutoksen että pysyvyyden aineksia (Adam 1990, 86–87). Muutosten ja pysyvyyksien näkökulma painotti mummon omia havaintoja ajasta, elämästä ja ympäröivästä maailmasta.

Mummot eivät tyytyneet vain havainnoimaan ajan kiihtyvää vauhtia ja maailman nopeaa muutosta, tarvittaessa he tarttuivat asioihin ja ohjasivat niitä parhaaksi katsomaansa suuntaan. Sukupolvipaikallaan mummot käyttivät etuoikeuttaan seuloa ja arvioida usean sukupolven aikana kertynyttä informaatiota. He valitsivat mitä informaatiota, traditiota, toimimisen tai ajattelemisen tapaa siirtyi seuraaville sukupolville ja mikä pyrittiin jättämään menneisyyteen. Mummot ohjasivat sukupolvien välistä opettamisen, oppimisen ja poisoppimisen prosessia. (Elias 1992, 38–46.)

Haastateltavien mummojen suhde informaation siirtoon oli tietoisesti refleктоiva ja valikoiva. He halusivat jättää menneisyyteen ankarat ja elämää rajoittavat ainekset.

Ihmistä ja elämän turvallisuudesta huolehtivat arvot haluttiin siirtää eteenpäin. Uutena, ei-traditiosta kumpuavana mummot halusivat opettaa seuraavalle sukupolvelle omassa elämässään oppimaansa yksilöllisyyden ja elämästä nauttimisen arvostusta.

Informaation siirron lisäksi mummot tekivät valintoja myös ajan käytössä ja erilaisten tehtävien priorisoinnissa. Analysoitaessa aikaa sekä tehtäväkeskeisyyden että mitattavan ajan näkökulmasta, keskeisimmäksi mummojen ajankäytön määrittäjäksi osoittautui palkkatyö. Tehtävälähtöistä aikaa vähintäänkin kehysti ja taustoitti tietoisuus kelloilla ja kalentereilla mitattavan ajan olemassaolosta ja työlle annettavan ajan määrästä.

Vaikka tehtävälähtöistä aikaa usein kuvataan naisille ominaisena, ihmisiin suuntautuvana aikana (esim. Davies 1989, 36–37; Julkunen 1985, 299; 1989, 13; Hall 1989, 52–53), mitattavalla ajalla osoittautui olevan mummoille vahva sosiaalinen sisältö. Muilla ihmisillä, myös lapsenlapsella, oli myös kelloilla ja kalentereilla osoitettavissa oleva paikkansa mummojen elämässä. Ihmisiin suuntautunut ja tehtäviin tarvittava aika osoittautui olevan myös mitattavaa aikaa ja se edellytti ainakin jonkinlaista aikaa koskevaa jaettua ymmärrystä. (Abbott 2001, 218; Adam 1990, 5; 1995, 22; Davies 1989, 7; Gurevitj 1986, 22; Julkunen 1983, 178, Pohjanen 2002, 104–106.) Mummojen ja lapsenlapsien yhteydenpidon säätelyyn tarvittiin useiden ihmisten kellojen ja kalentereiden yhteensovittamista etenkin silloin, kun oli huomioitava monimutkaisia perherakenteita, usean ihmisen monenlaisia tehtäviä ja etäisyyksiin liittyviä kysymyksiä.

Vaikka mummojen aika sekä tehtävän että mitattavan ajan näkökulmasta osoittautui ruuhkautuneeksi, se ei merkinnyt, etteivätkö he olisi pystyneet luomaan erilaisia strategioita mummoajan hankintaan ja mummotehtävän suorittamiseen. Aineiston perusteella näyttäisi siltä, että mummoilla on käytössä erilaisia keinoja raivata tilaa mummoudelle: työsuhdevapaat, eläkkeelle siirtyminen, työasemaan liittyvät julkilausutut ja –lausumattomat ehdot, ajankäytön pitkäjänteinen suunnittelu, työmatkojen yhdistäminen lapsenlapsen tapaamisiin, reaaliaikaisen yhteydenpidon mahdollistamat kommunikaatiovälineet, omaan mieleen ja unelmiin uppoaminen –erilaisia keinoja näyttäisi löytyvän vaihtuviin tilanteisiin ja tarpeisiin. Yksilöllisiä ajanhallinnan strategioita voidaan pitää yhtenä osoituksena mummojen aikatoimijuudesta ja reflektiivisestä suhteesta aikaan ja ajassa elämiseen.

6. AJASSA ETEENPÄIN

Tutkimukseni tavoitteena oli paitsi mummouden ja ajan suhteen syvempi ymmärtäminen, myös halu kokeilla ajan kerronnan analysointia empiirisen aineiston pohjalta. Aineistoon paneutuminen paradoksaalisesti johti myös aineistosta irtaantuviin ajan pohdintoihin, mihin vaikutti ajan läsnä olevuus lähes kaikessa aineistotekstin sisällössä, rakenteessa ja muodossa. Ajan ja tilan konseptiot ovat perusasioita, jotka opimme muodostaessamme merkityksiä sosiaaliselle traditiollemme, ne voivat ilmaista symboleja sosiaalisille toiminnoille ja ne viittaavat tapaamme hahmottaa tapahtumia ja järjestyksiä (Elias 1992, 98). Suhde aikaan on mukana kun teemme erilaisia valintojamme ja tulkitessamme elämän välttämättömyyksiä. Aika on läsnä myös globaalilla tasolla ja teknologian kehityksessä. Ymmärrys ajasta vaikuttaa siihen, millaiset sosiaaliset konstruktioit muodostamme tulevaisuudesta, miten suhtaudumme kuolemaan ja identiteettiin tai osallistumme ja ymmärrämme sosiaalista elämää ja toimintaa. Adamin(1990, 5.)

Ajan läsnä olevuus kaikessa vaikutti osaltaan myös siihen, että aika ajoin ajan ja ajassa olevan ilmiön erillään pitäminen oli vaikeata, eikä ehkä aineiston analysoinnissa aina onnistunutkaan. Mutta olisiko ajan ja ilmiön täydellinen erottaminen edes järkevää? Sosiologinen ajan pohdinta ilman viittausta ajassa oleviin ilmiöihin ja tapahtumiin on ilmeisen mahdotonta. Voidakseen havaita, kertoa ja keskustella ajasta, ajassa tulee tapahtua jotain, jolle kertoja voi antaa elämän ajallisuuteen liittyvän merkityksen. (Elias 1992,71.)

Ajan läsnäolo elämän eri teemoissa lähes hukutti mahdollisten näkökulmien moninaisuuteen. Kellojen, kalentereiden ja luonnon kiertoan liittyvien ajan määritteiden

rinnalla aika on läsnä ihmisessä itsessään käsityksinä menneisyydestä, tulevaisuudesta ja nykyisyydestä. Se ilmenee tunteina, arkipäivän jäsennyksinä, priorisointeina, käsityksinä itsestä ja ympäristöstä, se on mukana ruumiin, koneiden, organisaatioiden ja yhteiskunnan rytmeissä, luonnon aikana ja ihmisten tuottamina artefakteina. (Adam 1995, 5-6.) Kaikkien aineiston tarjoamien teemojen käsittely ei ollut mahdollista, joten oli tehtävä valintoja. Tarkemmin analysoitaviksi näkökulmiksi valitsin teemat, jotka aineiston kerronnassa näyttivät toistuvan ja joita useimmat haastateltavat pohtivat. Tiivistetysti todettuna aineiston tarkasteluni kohdistui muutokseen ja pysyvyyteen, ajan kulun kokemukseen mummon sukupolvipaikalta tarkasteluna ja arkiseen elämiseen tässä, käytettävissä olevassa ajassa.

Mummojen suhde muutokseen ja toistoon – ilmeni se sitten heissä itsessään, omassa ja muiden ihmisten toiminnassa tai toimintaympäristössä – oli hyvin tietoinen ja valikoiva. Suhteessa oppimiseen, muutokseen ja toistoon haastateltavat reflektiivisellä tavalla tekivät valintoja, ottivat haltuun, hylkäsivät ja siirsivät sivuun erilaisia asioita, ilmiöitä ja toimimisen tapoja ja määrittivät muutoksen sisältöä ja vauhtia. Ihmisten sukupolvittainen oppiminen perustuu sekä toistoon että muutokseen ja niiden väliseen vuorovaikutukseen. (Adam 1990, 29; 86–87 ;Elias 1992, 37–38 .) Aineistossa muutoksen kerronta korostui pysyvyyttä enemmän. Voikin kysyä, onko muutoksen havainnoiminen, pohdinta ja siitä kerronta ominaista ihmisten välisessä vuorovaikutuksessa? Elämäkerrallisessa kerronnassa muutospuhe kulminoituu usein elämän käännekohtaksi ja muutoksen näkökulma korostuu kerronnan tavassa ja ilmiöiden tulkinnessa (Abbott 2001, 243–245). Voiko muutokseen kiinnittyminen ja sen painottaminen johtaa myös vinoon kuvaan todellisuudesta?

Mummojen refleктоivaan aikasuhteeseen liittyi myös kokemus vaikeudesta hallita arkista ajankäyttöä ja ajan riittämättömyys kaikkeen siihen, mihin sitä olisi tarvinnut. Ihmiset elävät modernissa maailmassa, jonka symbolit he ovat itse luoneet ja jotka pääosin ovat irtaantuneet luonnon tuomasta auringonnousuun ja kuuhun liittyvistä luonnonilmiöistä (Elias 1992, 41-42). Vaikka kellon ja kalenterin ilmaisemat ajat Barbara Adamin (1995, 5-6) tapaan ajattelisi artefakteiksi, niillä on ihmisille suuri merkitys sosiaalisen yhteistoiminnan säätelijänä. Tutkimuksessani sosiaalisen ja mitattavan ajan erottaminen oli vaikeata ja yritykseni löytää ”puhdasta” tehtävälähtöistä tai mitattavaa aikaa osoittautui mahdottomaksi. Aikakäsitysten ja –kokemusten väliset

samanlaisuudet ja erilaisuudet myös eri ihmisryhmien kesken ovat jännittävä ja kiinnostava tutkimuskohde. Erityisen kiinnostavaksi ajan ymmärtäminen ja kokeminen nousee globalisoituvassa maailmassa, jossa ihmiset ovat toisistaan yhä riippuvaisempia. (Adam, 1990,96; Elias 1992, 10–11; Hall 1989,133.)

Pohdiskeluni ajankäytön sitoumuksista ja vapaudesta päätyi tässä aineistossa käsitykseen, että kaikista rajoituksista ja sidonnaisuuksista huolimatta ihmiset voivat – ainakin joissakin rajoissa ja usein monilla ehdoilla – löytää keinoja oman ajankäyttönsä säätämiseen ja hallintaan. Vaikka aika voitiin kokea riittämättömänä, orjuuttavana ja rajoittavana (Julkunen & Nätti & Anttila 2004, 235; Pohjanen 2002, 209-210), siitä oli löydettävissä myös autonomian ja hallinnan piirissä olevia alueita. Kun aika ymmärretään yhteiskunnallisena resurssina, se saa voimakkaan poliittisen ja ihmisten tasa-arvoon liittyvän ulottuvuuden. Tulisiko aika rinnastaa yhteiskunnallisiin resursseihin kuten maahan, rahaan, koulutukseen, asemaan, poliittisiin yhteyksiin ja perhesuhteisiin. Ovatko oma aika ja vapaa-aika tasa-arvoisten mahdollisuuksien ilmentäjiä? (Davies 1989, 239.)

Ajan moniulotteisuus herätti runsaasti aikaan liittyviä yleisempiä kysymyksiä. Miten moderni, globalisoituva maailma yhdistää yhteiskunnallisen toiminnan maapallolla siihen, että ihmiset teknologisesta kehityksestä huolimatta edelleen joissakin asioissa noudattavat luonnon aikaan liittyvää aikarytmiä, kuten nukkuvat mieluummin pimeänä aikana vuorokaudesta ja lomailevat lämpimillä säillä. Usein korostetuista muutoksista huolimatta ihminen joutuu sopeutumaan ruumiillisuutensa rajoituksiin siirtyä paikasta toiseen, hänellä on vaikeuksia osallistua moniin toimintoihin samanaikaisesti, tilassa liikkuminen edellyttää myös ajassa liikkumista tai hän vanhenee ja on kuolevainen. (Jyrkämä 2008, 145.) Teknologian avulla ihmiset ovat voineet vapautua useista aikaa koskevista rajoituksista, mutta edelleen monet asiat liittävät ihmiset edellisten sukupolvien ketjuun ja aikasuhteeseen.

Kirjallisuus

Abbott, Andrew (2001) *Time Matters. On Theory and Method*. The University of Chicago Press. Chicago & London.

Adam, Barbara (1990) *Time and Social Theory*. Polity Press, Cambridge.

Adam, Barbara (1995) *Timewatch. The Social Analysis of Time*. Polity Press, Cambridge.

Alasuutari, Pertti (2001) *Laadullinen tutkimus. Vastapaino, Tampere*.

Alasuutari, Pertti (2007) *Yhteiskuntateoria ja inhimillinen todellisuus*. Gaudeamus, Helsinki.

Berger, Peter L. & Luckmann Thomas (1994) *Todellisuuden sosiaalinen rakentuminen. Tiedonsosiologinen tutkielma*. Gaudeamus, Helsinki.

Bernard, Miriam & Davies, Val Harding (2000) *Our ageing selves. Reflections on growing older*. Teoksessa Bernard, Miriam; Phillips, Judith; Machin, Linda & Davies, Val Harding (ed.) *Women ageing: Changing Identities, Challenging Myths*. Routledge, London, 58-73.

Butler, Judith (2006) *Hankala sukupuoli. Feminismi ja identiteetin kumous*. Gaudeamus, Helsinki.

Davies, Karen (1989) *Women and Time. Weaving the Strands of Everyday Life*. University of Lund, Lund.

Eliade, Mircea (2003) *Pyhä ja profaani*. Loki-Kirjat, Helsinki.

Elias, Norbert (1992) *Time: An Essay*. Blackwell, Oxford & Cambridge.

Eriksen, Thomas Hylland (2003) *Hetken tyrannia*. Johnny Kniga Kustannus, Helsinki.

Eräsaari, Leena (2002) *Moderni mummo*. *Gerontologia* 16:1, 10–20.

Eskola, Jari & Suoranta, Juha (1998) *Johdatus laadulliseen tutkimukseen*. Osuuskunta Vastapaino, Tampere.

Frankl Viktor E. (1983) *Olemisen tarkoitus*. Otava, Keuruu.

Giddens, Anthony (1990) *The Consequences of Modernity*. Stanford University Press, Stanford.

Giddens, Anthony (1992) *Modernity and Self-Identity. Self and Society in the Late Modern Age*. Polity Press, Cambridge.

Gurevitj J Aaron (1986) Tiden som kulturhistoriskt problem. Häftan för kritiska studier. 19: 2, 13-28.

Hall, Edward T. (1989) *The Dance of Life. The Other Dimension of Time.* Anchor Books, London.

Heidegger, Martin (2007) *Oleminen ja aika.* Vastapaino, Tampere.

Heiskala, Risto (2004) *Toiminta, tapa ja rakenne. Kohti konstruktivistista synteesiä yhteiskuntateoriassa.* Gaudeamus, Helsinki.

Heiskanen, Pirkko (toim.) (1989) *Aika ja sen ankaruus.* Gaudeamus, Helsinki.

Horelli, Liisa & Wallin, Sirkku (toim.) (2006) *Arjen ajan hallintaa. Kokemuksia suomalaisesta aikasuunnittelusta.* Tutkimuksia 9. Helsingin kaupungin tietokeskus, Helsinki.

Huttunen, Laura, Löytty, Olli & Rastas, Anna (2005) *Suomalainen monikulttuurisuus. Paikallisia ja ylirajaisia suhteita.* Teoksessa Rastas, Anna Huttunen, Laura & Löytty, Olli (toim.) *Suomalainen vieraskirja. Kuinka käsitellä monikulttuurisuutta.* Vastapaino, Tampere, 16-40.

Hyvärinen, Matti (2004a) Kirjallisuuskatsaus. Johdatus narratiiviseen tutkimukseen. *Sosiologia* 41:3, 242–246.

Hyvärinen, Matti (2004b) Eletty ja kerrottu kertomus. *Sosiologia* 41:4, 297–309.

Hänninen, Vilma (2002) *Sisäinen tarina, elämä ja muutos.* Tampereen yliopisto, Tampere.

Julkunen, Raija (1976) *Aika ja tila jokapäiväisen elämän ympäristönä.* Terra. Suomen maantieteellisen seuran aikakauskirja 88:3, 118-125.

Julkunen, Raija (1983) Yhteiskunnallinen aika ja uudet tarpeet. *Sosiologia* 20:3, 178-189.

Julkunen, Raija (1985) *Naisten aika.* Tiede & Edistys 10:4, 295-308.

Julkunen, Raija (1989) *Jokapäiväinen aikamme.* Teoksessa Heiskanen, Pirkko (toim.) *Aika ja sen ankaruus.* Gaudeamus, Helsinki, 10-21.

Julkunen Raija (1995) *Ahdistava, toiveikas muutos –työaikakehityksen paradokseja.* Futura 2, 79-82.

Julkunen Raija (2001) *Ruumiin merkit, ajan merkit.* Futura 2, 30-39.

Julkunen, Raija, Nätti, Jouko & Anttila, Timo (2004) *Aikanyrjähdys. Keskiluokka tietotyön puristuksessa.* Vastapaino, Tampere.

Julkunen, Raija & Pärnänen, Anna (2002) *Keskellä kriisissä? Hyvinvointikatsaus*, 3. Tilastokeskus, Helsinki.

Julkunen Raija & Pärnänen Anna (2005) *Uusi ikäsopimus*. Minerva-kustannus, Jyväskylä.

Jyrkämä, Jyrki (2008) *Aika tutkimuksessa ja elämänkulussa*. Teoksessa Sankari, Anne & Jyrkämä, Jyrki (toim.) *Lapsuudesta vanhuuteen. Iän sosiologiaa*. Vastapaino, Tampere, 117-157.

Kabat-Zinn, Jon (2006) *Olet jo perillä. Tietoisien läsnäolon taito*. Basam Books, Helsinki.

Kangas Ilka (1999) *Askarruttavat vaihdevuodet*. Teoksessa Kangas, Ilka & Nikander, Pirjo (toim.): *Naiset ja ikääntyminen*. Gaudeamus, Tampere, 193-207.

Kangas, Ilka & Nikander, Pirjo (1999) *Johdanto*. Teoksessa Kangas, Ilka & Nikander, Pirjo (toim.): *Naiset ja ikääntyminen*. Gaudeamus, Helsinki, 7-24.

Kopomaa, Timo (2000) *Kännykkä-yhteiskunnan synty. Tihentyvä arki, tiivistyvä kaupunki*. Gaudeamus, Helsinki.

Kopomaa, Timo (2008) *Leppoistamisen tekniikat*. Like Kustannus, Helsinki.

Kortelainen, Anna (2005) *Päivä naisten paratiisissa*. WSOY, Helsinki.

Kvale Steinar (1989) *To Validate Is to Question*. Teoksessa Kvale Steinar (ed.) *Issues of Validity in Qualitative Research*. Studentlitteratur, Lund, 73-92.

Lundmark Lennart (1986) *Tiden som kvalitet och kvantitet*. Julkaisussa *Häftan för kritiska studier*. Föreningen Häftan för Kritiska Studier, Tukholma, 19:2, s 4-11.

Löytty, Olli (2005) *Toiseus. Kuinka tutkia kohtaamisia ja valtaa*. Teoksessa Rastas, Anna, Huttunen, Laura & Löytty, Olli (toim.) *Suomalainen vieraskirja. Kuinka käsitellä monikulttuurisuutta*. Vastapaino, Tampere.

Merikivi Pauliina (2003) *Matkalla kohti omaa itseä. Merkittävät oppimiskokemukset naisen subjektiviteetin rakentajina*. Tampereen yliopisto, kasvatustieteen laitos. Julkaisusarja A 62. Tampere.

Nikander, Pirjo (1999) *Elämänkaaresta elämänkulkuun: iän muuttuva merkitysmaailma*. Teoksessa Kangas, Ilka & Nikander, Pirjo (toim.) *Naiset ja ikääntyminen*. Gaudeamus, Helsinki, 27-45

Ollila Anne (2000) *Aika ja elämä. Aikakäsitys 1800-luvun lopussa*. Suomalaisen kirjallisuuden seura, Helsinki.

Pihlström, Sami, Siitonen, Arto & Vilkkö, Risto (toim.) (2000) *Aika*. Gaudeamus, Helsinki.

- Pohjanen, Jorma (2002) Mitä kello on? Kello modernissa yhteiskunnassa ja sen sosiologisessa teoriassa. *Jyväskylä studies in education, psychology and social research*, 197. Jyväskylän yliopisto, Jyväskylä.
- Pohjola, Anneli (1991) Ajattomuudesta aikaan. *Sosiologia* 1991:28, 250-258.
- Rainwater, Janette (1989) *You're in Charge. A Guide to Becoming Your Own Therapist.* DeVorss & Company. California.
- Rantamaa, Paula (2008) Ikä ja sen merkitykset. Teoksessa Sankari, Anne ja Jyrkämä, Jyrki (toim.) *Lapsuudesta vanhuuteen. Iän sosiologiaa.* Vastapaino, Tampere, s. 49-95.
- Ricoeur, Paul (2000) Tulkinnan teoria. Diskurssi ja merkityksen lisä. Alkuperäisteos *Interpretation Theory: Discourse and Surplus of Meaning* (1976). Tutkijaliitto. Helsinki.
- Ruusuvuori, Johanna & Tiittula Liisa (2005) Tutkimushaastattelu ja vuorovaikutus. Teoksessa Ruusuvuori, Johanna & Tiittula Liisa (toim.) *Haastattelu. Tutkimus, tilanteet ja vuorovaikutus.* Vastapaino. Tampere, 22-56.
- Saastamoinen, Mikko (2004) Tunnustaminen, refleksiivisyys ja representaatiot haastattelututkimuksessa. Teoksessa (toim.) Eskola, Jari, Koski-Jännes, Anja, Lamminluoto, Eija, Saaranen, Anita, Saastamoinen, Mikko & Valtanen, Katja. *Tutkimusmenetelmällisiä reflektioita.* Kuopion yliopisto, Kuopio, 11–29.
- Salmi, Minna (1991) Ajatteletko arkena? Arkielämä ja tietoisien toiminnan mahdollisuus. *Sosiologia*, 28:4, 237-249.
- Salmi, Minna & Lammi-Taskula Johanna (toim.) (2004) *Puhelin, mummo vai joustava työaika: työn ja perheen yhdistämisen arkea.* Stakes. Helsinki.
- Salminen, Päivi (2006) Myöhäismodernia mummoidentiteettiä etsimässä. Sosiologian kandidaattitutkielma. Yhteiskuntatieteiden tiedekunta, Lapin yliopisto. Rovaniemi.
- Sankari, Anne & Jyrkämä, Jyrki (2008) Esipuhe. Teoksessa Sankari, Anne & Jyrkämä, Jyrki (toim.) *Lapsuudesta vanhuuteen. Iän sosiologiaa.* Vastapaino, Tampere, s. 7-13
- Sarmela, Matti (1984) Kirjoituksia kulttuuriantropologiasta. Suomen antropologisen seuran toimituksia 15. Suomen antropologinen seura. Suomalaisen kirjallisuuden seura.
- Siltala, Juha (2004) Työelämän huonontumisen lyhyt historia. Muutokset hyvinvointivaltioiden ajasta globaaliin hyperkilpailuun. Kustannusosakeyhtiö Otava, Helsinki.
- Turner, Victor (2007) Rituaali. Rakenne ja communitas. Suomen Antropologinen Seura. Kustannusosakeyhtiö Summa. Helsinki 2007. Alkuteos (1969) *The Ritual Process: Structure and Anti-Structure.*
- Utriainen, Terhi (2006) Alaston ja puettu. Ruumiin ja uskon ääret. Vastapaino, Tampere.

Vakimo, Sinikka (2001) Paljon kokeva, vähän näkyvä. Tutkimus vanhaa naista koskevista kulttuurisista käsityksistä ja vanhan naisen elämäkäytännöistä. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 818, Helsinki.

Valkonen, Sanna (2009) Poliittinen saamelaisuus. Vastapaino, Tampere.

Venkula, Jaana (2003) Taiteen välttämättömyydestä. Kirjapaja, Helsinki.

Williams, Mark; Teasdale, John; Segal Zindel ja Kabat-Zinn Jon (2009) Mielekkäästi irti masennuksesta. Tietoisien läsnäolon menetelmä. Basam Books, Helsinki.

Liite 1. Aineiston aikakategorioita

KOKEMUKSELLINEN SUHDE AIKAAN (päällekkäisty muihin ajan näkökulmin)

-ks lineaarinen aika, kokemuksellinen aika painottaa nykyisyyttä josta käsin tähystetään eri suuntiin

Aika, ajan kulku, aikapuhetta

Odotettu mummous/tulevat lapsenlapset/Airi 20

Suhde ajan kulumiseen/Airi 24

Elämän rajallisuus/kuolema/elämänuteliaisuus/Airi 25

Mummolla on työttömänä aikaa/Susanna 5

Työ tai yrityksen perustaminen vähentäs lastenlasten kanssa oloa/Susanna 6

Huolipuhetta/ Huom, huolipuhe limittyy ajankäyttö- ja hallintapuheeseen (+melkein kaiken puheen sivupoluilla)

Mummouden ehdoista/oikeus puuttumiseen/Airi 5

Mummos toimijana/huoliteema/Airi 5

Huoliteema yleisestä maailman menosta, erityisesti lapsista/Airi 8

Mummo pelastaa/Inge 16

Mummon on huolissaan mahdollisesta pojan avioerosta/Inge 17

Mummo ennakoi suhdetta lapsenlapsiin jos pojan perhe eroaa/Inge 22

Mummo sekaantuu rankasti lapsen perheen asioihin/Inge 26

Mummu pitää oman lapsen puolta mahdollisessa erossa/Inge 27

Lapsen avioeroon suhtautuu kuitenkin coolisti/Inge 27

Mummi sekaantuu lapsen perheen asioihin/Inge 29

Miten mummo esittelee nykyisen avomiehensä lapsenlapsilleen? /Inge 35

Lapsia koskevat asiat koskettaa/Inge 60

Miten mä pidän tään maailman pysyssä? /Inge 62

Mä en oo syvällä siinä mutta kuitenkin/Miimi 10

Erilainen suhde lapsenlapseen asumisen etäisyyden perusteella/Miimi 11

Kohdistuuko mummoon epärealistisia odotuksia ja toiveita/Miimi 11

Mummon oma elämä on täynnä ehtoja/pakkoja/Miimi 11

Syylisyys ettei ole enemmän hurahtanut mummouteen/Miimi 11

Huoliteema: taas yksi josta pitää kantaa huolta/Miimi 17

Iloa ja huolta/Miimi 17

Sekaantuuko mummo nuoren perheen elämään? /Miimi 30

Mummo myötäelää odotusta/Mirja 2

Vaari on vähän mustasukkainen ajankäytöstä/ vaari on passiivinen /Mirja 16

Mummous vaikuttaa parisuhteeseen/Mirja 19

Bonusmummouden ja biologisen mummouden eroista/Mirja 25

Raskausajan pelkoja, miten ne pärjää siellä kaukana? /Pirkko 3

Suomessa on köyhän turvallisempi synnyttää/Pirkko 3

“isä katto tolla on nekeri”/pelottaako rasismi? /Pirkko 14

Oli huolta että tuleeko tässä ollenkaan mummoksi (poika 37 v.) /Ulla 1

Aatteli jo että pitääkö lapsenlapsetkin tehdä itse kun nykypolvi ei tee lapsia? /Ulla 2

Tulihan se uneton yö kun he ilmotti että perheenlsiäystä tulee/Ulla 2

En ala vouhottaa, pidän kyllä jalat maassa/Ulla2

Vaari huolestu, miten ne pärjää/Ulla 2

Kummastutti se isovanhemmaksi tulo molempia/Ulla 3

Huoli lapsen perheestä ,miten ne alkaa järjestää käytännön asioita/Ulla 3

Tietenkin huoli käypi mielessä...kun ne sinne risteilyllekin lähti/Ulla 16

Kulttuurinen mummos ajassa (menee kyllä osin päällekkäin seuraavan kanssa+ pitää sisällään vertailupuhetta ja lineaarista aikasuhdetta)

Sosiaalinen mummos/Airi 7

Mummouden tyylit/Airi 26

Minkälaisena mummo näkee maailman/Airi 27

Mummous on vastuuta/Airi 31

Etämummoudesta/Airi 31

Miten mummon kuuluu käyttäytyä? /Inge 7

Mummot ei puhu seksistä/Inge 7

Mummo kutoo/Inge 7

Vaatimattoman mummon kuva/Inge 8

Mummo luo uraa/Ing/Inge 9

Mummo ei ole käytettävissä lapsenvahdiksi/Inge 9

Mikä mummoudesta on huvittavaa? /Inge 10

Mummolle tarjotaan roolia ja aino-tossuja/Inge 11

Minä(kö?) mummona –puhetta, ikäkokemus ehkä tähän?

Ikäntymisen/mummona myös töissä/Airi 14

Nimityksistä/mummeli/Airi 17

Millaiseksi mummoksi haluan tulla/luulen tulevani/Airi 20

Suhde omaan ikäänymiseen/Airi 24

Suhde omaan ruumiiseen/Airi 26

Ikäkokemus/ikä vapauttaa/Airi 26

Mummo on aina hippi/Airi 26

Mummolla on punainen kranssi päässä/Inge 4

Mummohabitus 4

Mummon ruumis 4

Mummo järkyttää olemuksellaan/epäsovinnaisuus/Inge 4

Pitäskö vaihtaa lookkia, citimummous/Inge 5

Oma ikäkokemus/Inge 12

Mummoudella hätkähdytetään muita/Inge 12

Sä et o tyypillinen mummo/Inge 13

Julkisuus ruokkii mummokuvaa/Inge

Miten mummo-nimitys tuli käyttöön? /Miimi 14

Onko mummoksi tuleminen kriisi/Miimi14

“Luuleks sä että yritän olla joku pimu” tyttäreille/Miimi 16

“Hyväkuntoinen mummo jaksaa” /Mirja 4

Omasta ikäkoemuksesta/vaihdevuodet hävisi/tyttären vanheneminen/Mirja 12

Olen pikkuvauvafriikki/Mirja 13

Omasta ikäkokemuksesta/Mirja 14

Lapsenlapset on ihania vaikka välillä tuntuu että huhhuh/Pirkko 16

Kun mennään ulkomaille, otetaan lapsenlapset mukaan/Pirkko 17

Nykyään on hauskaa järkyttää ihmisiä että on neljän lapsen mummo /Susanna 2

Mummoksi kutsutaan vaikka asiasta keskusteltiin/Ulla 4

Meillä suvussa on ollut mutsi ja äijä, mummi on ollu ämmi/Ulla 4

Ei mummous o mussa itessä mitään muuttanu, sutjakampi pitäis olla että taipus helpommin/Ulla 19

Miesten työpaikkapuhetta: “mummojakos te kaikki nyt ootte”, “eiks täällä o muita kun mummoja?” /Ulla 21

“Mummon viereen nukkumaan” –puhetta/Ulla 22

Mummous on tullut omaan olemukseen, tuonut siihen jotain lisää/Ulla 24

Keski-ikäisellä naisella on niin paljon hoidettavia/Ulla 26
 Tärkeätä mummoudessa on tämä iloasia ja että tavaraan ei hukuta/Ulla 27
Mummoksi tulemisen hetki, käännekohta (ks *pistemäisyys!*, taas menee päällekkäin kun katsoo mummoksi tulemistä pistemäisenä hetkikokemuksena?)
 Mummoksi tuleminen/sekopää/Inge 2
 Mummo shoppaa lapselle/Inge 2
 Mummo varpajaiset/Inge 3
 Shoppausta: vauvanvaateita ja neuleohjeita/Mirja 2
 Mummoksi tulo nelikymppisenä oli järkyttävää /Susanna 1
 En halunnut kenellekään sanoa että olen mummo / Mummous ei sopinut mun olemukseen
 Mummoksi tuleminen ikäkriisinpoikanen/ En mä millään lailla vanhemmaks ja viisaammaks tullu/Susanna 11
 Mummoksitulokriisissä mä aattelin että kuinka sä voit tehdä mulle tällasta/Susanna 18
 Uusi vaihe elämässä, puhuttu töissäkin/Ulla 12
 Semmosta iloa, iloa on tullu, jonakin säikeenä, pienistä asioista/Ulla 25

LINEAARINEN AIKA

Virtaava aika (päällekkäisyyksiä kovasti seuraavaan ja kokemukselliseen aikaan)

Omakuva mummona/tulevaisuudessa /Airi 20
 Suvun virta/Airi 21
 Usean sukupolven mummot/Airi 30
 Mummo ajattelee kuolemaa ja järjestystä/Inge 58
 Tulevaisuuden mummoushaaveita ja unelmia/Miimi 12
 Tulevaisuus: kuten nytkin jatkuu/Pirkko 17
 Eläkkeellä (kuuden vuoden päästä) alkaa oma vapaus/Pirkko 18
 Kun lapsen lapset on isompia, niitä ei tarvi enää hoitamalla hoitaa kuten nyt/Pirkko 18
 Siinä mun kriisijutussa tuntu kuin olis pakotettu siirtymään eteenpäin enkä mä halunnu/Susanna 16
 Luonnollista elämän jatkumista/Ulla 24
 Tädin kuoleman yhteydessä ajatteli että tää on elämän ketju tässä/Ulla 25
 Kun neljäs polvi tulee, pitäähän jostain lähteä/Ulla 25
 Iltaa kohti tässä menee mutta ei sitä terveenä ja työkykyisenä aattele/Ulla 26
Menneisyydestä alkaa sukupolvipuhe (usein on vertailupuhetta), muuttuu/pysyy - teema
 Omat isovanhemmat/Airi 1
 Perinteinen mummokuva/Airi 1
 Mummouden merkitys ennen ja nyt/Airi 1
 Omasta lapsenlapsesta/Airi 3
 Perherakenteesta/Airi 3
 Mummouden ehdoista/aika/Airi 3
 Mummouden ehdoista/perherakenne/Airi 3
 Mummouden ehdoista/ihmisten välisistä suhteista/Airi 4
 Perherakenteiden muutokset ennen ja nyt/Airi 8
 Omat mummot/Airi 17
 Kuva perinteisestä mummosta joka paistaa pullaa/Inge 6
 Ennen ihmiset vanheni nopeammin/ aikateema/Inge 6
 Mummo muistelee oma perhehistoriaansa/Inge 34
 Mummo on tehnyt paljon hyviä virheitä/Inge 34

Perherakenteen muutospohdintaa/Inge 40
 Omat isovanhemmat: lestadiolaisia ja kommunisteja/Inge 42
 Mummun suhde omiin isovanhempiin/Inge 42
 Mummon ja papan malleista/Inge 43
 Mummo luki salaa raamattua vessassa/Inge 51
 Mummo politiikassa, loikkarina/Inge 52
 Mitä olisin halunnut kuulla omilta isovanhemmiltani/Inge 53
 Mummon lapsuuden ristiriitaiset kertomukset/Inge 57
 Itsellä on alaikäisiä lapsia kotona tappelemassa/Miimi 2
 Sukupolvien ketju –asia valkenee yhtäkkiä/Miimi 16
 Sukupolvien ketjusta/Mirja 14
 Omien vanhempien kuolemasta ja vanhenemisesta/Mirja 15
 Mä voin nähdä vielä seuraavankin sukupolven, niinkun äiti nyt/Susanna 17
 Mummoikäsiton vanhemmilla ollut eläkkeellä paremmin rahaakin ostaa lapsenlapsille kuin omille lapsille/Ulla 18
 Mulla itellä ei ole ollut mummoja, eikä isännälläkään/Ulla 18
 Naapurissa oli 80-kymppinen nainen, ainoa mummokontakti/Ulla19
 Kimuraisia perhekuvioita/Inge 37
 Useita isovanhempia/Inge 37
 Biologisia ja sosiaalisia suhteita/Inge 37
 Biologisia vai sosiaalisia/se on niin kiinni ihmisistä/Inge 39
 Perheiden ja ihmissuhteiden monimuotoisuudesta/Miimi 1
 Lapsenlapsien perhekuviosta/Miimi 1
 Mummous on ihmissuhde joka pysyy/Mirja27
 Mummoudesta ei voi ottaa eroa/Mirja 27
 Sosiaalisessa äitiydessä ja mummoudesta lapset voivat hävitä elämästä/Mirja 27
Mummo siirtää, plokkaa, pimittää = oppiminen, siirto sukupolvelta toiselle
 Yhteydenpidosta/Airi 3
 Perinteen siirtäjä työyhteisössä/Airi 14
 Mummous kehitysprosessina/Airi 17
 Siirrettävät perinteet ja arvot/Airi 21
 Mä oon aatellu että oonko liian lepsu/Susanna 10
 Haluaisin että lapsenlapset oppis tykkään kirjoista/Susanna 10
 Haaveilen että muuttaisin maalle/Susanna 13
 Maalla lasten kanssa on erilaista tekemistä/Susanna 14
 Lasten tavara- ja vaatetarjonta alkoi kasvaa 70-luvulla/Ulla 17

HUOM ja obs, nykyisyyspuhe aikakokemus-puheessa

Tulevaisuuspuhetta

Millainen mummoi toivoisin olevani/Miimi 25
 Matriarkan ura alullaan/Miimi 29
 Mummo neuvonantajana ja viisaana/Miimi 30
 Unelmia puutarhakeinussa : mitä meistä tulee/Miimi 31
 Isovanhemmuus yhteisenä juttuna vaarin kanssa/Miimi 33
 Mummo haaveilee matkoista lapsen kanssa/Airi 28
 Tulevaisuuden mummona olen arjen turvaaja/Mirja 10
 Taustatuen antaja työn asettamisissa reunaehdoissa/Mirja 11
 Mulle ei olis mahdotonta muuttaa etelään mutta isäntä ei lähde/Ulla 7
 Vuorotteluvapaahaaveita, vois olla useamman päivän mummoilemassa/Ulla 12

Odotan iloisena asiana että pääsen eläkkeelle muutaman vuoden päästä/Pirkko 13
Haluan että tyttärillä olis helpompaa, mulla itellä oli rankkaa kun ei ollut sukulaisia eikä tuttuja/Susanna 5

SYKLINEN AIKA

-VERTAILUPUHE? TOISTO JA TOISTON KIELTO, OMA REFLEKTIO TUOTTAA UUTTA

---mutta onko syklistä vai sittenkin monin paikoin lineaarista? Mikä ero?

Vertailupuhetta mutta myös toistoja ja katkaisuja

Mummot ennen ja nyt/Inge 9

Mummokuvia/valokuvia/vanhoja mummoja/Inge 11

Mummon oma kokemus erosta/Inge 19

Omaa äitiä mummona verrataan itseän mummona/Inge 20

Ingen oma äiti mummona/Inge 20

Mummo vertaa lastenlasten ja mummon suhdetta omassa erossa/Inge 23

Mummo vertaa avomiehensä äidin suhdetta lapsenlapsiin erojen jälkeen 23

Kun mummon oma liitto meni bänks/Inge 28

Avioerot ennen ja nyt/Inge 28

Lapsiperheellisen mummin suhde kotitöihin ennen ja nyt/Miimi 3

Kun tulee mummoks, tulee mummoks, se on elämän kiertokulkua/Pirkko 13

“Äiti lähtee nyt hakeen lapset tarhasta” sanoo mummo/Pirkko 19

Ekana oli omat lapset ja nyt haetaan tarhasta lapsenlapsia/Pirkko 19

Perinteet: Siirtoa vai syklistä kiertoa? Oppimisen/reflektion paikat? Toistoa ja siirtoja

Mitä arvoja ja perinteitä haluisit siirtää? /Inge 45

Miks musta on tullut erilaisesti ajatteleva ihminen/Inge 49

Millaista naiskuvaa haluat välittää eteenpäin? /Miimi 18

Paremmen naiskuvan kehittämistä/Miimi 19

Iloa, kivaa ja aistillisuutta/Miimi 19

Perinteiden siirrosta, onko niitä/Miimi 21

Itsestään tietoisuus perinteen siirtona/Miimi 22

Perinteestä: kodin henki ja elämänsäsenne/Miimi 22

Ei mulla ollut kuvaakaan päässä perinteisestä mummosta/Mirja 8

Oma mummo oli aktiivi kaupunkilaismummo/Mirja 8

Äiti tuli mummoksi 39 vuotiaana/Mirja 8

Perinteenä moderni mummous/Mirja 9

Tulevaisuuden mummona olen arjen turvaaja/Mirja 10

Oon odottanu että voi kun tulis lastenlapsia/Mirja 26

Perinteenä pysyvä parisuhde vaikeuksista huolimatta/Mirja 28

Perinteenä yhdessä olemisen tilanteita, miten ihmisten kanssa kommunikoidaan/Mirja 29

Perinteenä ruokaa ja neulemalleja/Mirja 29

Tärkeänä arvona että lasten ääntä kuullaan/Mirja 30

Suvaitsevaisuus on tärkeä arvo/Mirja 31

Elämän monimuotoisuuden ymmärtäminen tärkeätä/Mirja 31

Ketään ei jätetä pulaan/Mirja 31

Kriisissä perhe kokoaa voimansa ja auttaa toisiaan/Mirja 32

Odotusajan paluuta siihen kun lapset vielä asui kotona/läheisyyttä odotuksessa/Pirkko 4

Mummo opettaa ruokailutapoja lapsenlapsille/Pirkko 12

Mummoudessa tärkeintä on oleminen lasten kans/Susanna 15

Toivon että lapset muistas mummista että se ainakin oli meidän kans/Susanna 16
 Joul- ja ruokaperinteitä on, arvostan että lapsi saa harrastaa/Ulla 14
 Kyllä ne juhlat tavallaan kirkkovuoden mukaan menee vaikkei uskovainen ole/Ulla 15
 Luontosuhteen haluais lapsenlapselle välittää/Ulla 20
 Pojan vanhat lelut pääsi uudelleen kiertoon/Ulla 28
 Kyllä määkin on joutunu uudelleen miettiin suhteeni vaaleenpunaseen väriin/Ulla 28
Ei ainaskaan lähde uuteen kiertoon, katkaiuja
 Ei ole uskonnollista tai poliittista traditiota/Mirja 31
 Mun oma mummo oli lestadiolainen, elämä oli kauheen rajotettua/Pirkko 9
 Mummon mummon talossa piti istua hiljaa ja olla kinkereillä/Pirkko 9
 En tosiaankaan ole siirtänyt mitään mummoltani omaan mummouteeni/Pirkko 10
 Oma äiti oli omille lapselle aika kaukainen/Pirkko 10
 Tää suhde lapsenlapsiin on ihan erilainen kuin omalla mummolla ja äidillä (läheisempi)
 /Pirkko11
 Ku Joul- ei ole mikään erityinen juttu tai traditio/Pirkko 15
 Lapset perheineen käy pari kertaa kuussa mummolassa syömässä/Pirkko 15
 Tavat on muusta elämänrytmistä enemmän kiinni kuin siitä että kalenterissa on joku päivä/Pirkko 15
 Mummon mummo piti kovaa komentoa ja komensi työn tekoon/Susanna 8
 Ei lasten kanssa ennen leikitty ne oli omine nokkineen ulkona/Susanna 9
 Nykyään lapsia ei voi laittaa yksin ulos ennen kuin aika isona/Susanna 9
 Oma mummo on mallina siitä miksi ei ainakaan ryhdy/Susanna 10
 Oma äiti on ylitsehuolehitvainen, ite on yrittänyt päästä pois sellasesta/Ulla 16
 Äiti kuto ja ompeli meille vaatteetkin, itse haen kaupasta/Ulla 16
 Yritän ostaa ei järkevää, ei mitään höösäämistä/Ulla 16
 Mun äiti osti heti kun joku lapsenlapsista töräytti että haluaa/Ulla 17

PISTEMÄINEN AIKA

..... kts kokemuksellinen aika, erityisesti Mummoksi tulemisen hetki, käännekohta Nykyisyys = paljolti ajan käyttöä koskevaa puhetta (kts seuraava)

Omat resurssit/voimat ja aika /Airi 9
 Omat resurssit/työ/Airi 9
 Omat resurssit/oma perhe/Airi 9
 Omat resurssit/harrastukset/Airi 9
 Omat resurssit/hoivarooli suvussa/Airi 9
 Omat resurssit/itselle tärkeät asiat, toiminta, harrastukset/Airi 9
 Ajasta mummolla on puute, kalenterissa oleva elämä /Airi 29
 Etämummoutta/Miimi 6 Lähempänä asuva lapsenlapsivauva/Miimi 8
 Lapsen syntymä vaikuttaa suhteeseen omaan lapseen ja sen puolisoon/Miimi 8
 Ajankäytön säätämistä: työ ja mummous/Miimi 8
 Ajan järjestämistä mummoudelle/Miimi 9
 En ehdi aina ajatella lapsenlapsia/Miimi 9
 Mummo säättää kesälomansa lasten syntymään/Mirja 5
 Mummo kunnioittaa lapsen perheen yksityisyyttä/Mirja 6
 Mummo apuna arjessa/Mirja 6
 Isovanhemmat osallistuvat paljon lasten hoitoon/Pirkko 6
 Mummolla on säännöllinen työaika ja vapaa-ajan voi käyttää lapsenlapsiin/Pirkko 7
 Mummo varaa päivän viikossa viron kielen opiskeluun ja lenkille pitää päästä/Pirkko 7
 Joskus mummo väsyä lasten hoitamiseen/Pirkko 7
 On mahdollista sanoa että en nyt jaksa hoitaa lapsia/Pirkko 8

Tehtävät/ muut ihmiset repii moneen suuntaan (kts edellinen)**-tässä myös erilaista selviytymistä, keinoja, toimijuutta**

Mummoutta sovitetaan moneen asiaan elämässä/Airi 28

Säädettävät asiat/Airi 29

Etämummuus/Inge 15

Työ sovitetaan etämummouteen ja päinvastoin/Inge 15

Etämummo sääntää hätiin kun tarvitaan/Inge 16

Mummot tukevat lastensa työnantajia/Inge 16

Mummi ja ajankäyttö/ mummi ei pääse ristiäisiin/Inge 36

Työelämä on kauhea ameeba/Miimi 2

Haluaisin omistaa lapsenlapseni, olla lähellä/Miimi 5

Palataan mitä mummosta saa irti teemaan/Miimi 13

Haluaisin nähdä enemmän, tuntea paremmin lapsenlapset/Miimi 14

Lapsi- ja perhekeskeinen ja työorientoitunut/Miimi 21

Oma elämä on ohjelmoitua ja suoritamista/Miimi 24

Mustasukkaisuutta isovanhempien kesken/Miimi 33

Mummouden reunahedoista/Miimi 33

Weppikamerayhteyttä/Miimi 34

Mummuus menee moniin suhteisiin, miten mies on mukana/Miimi 35

Mies ei tule aina mukaan isovanhemmouteen/Miimi 35

Tyttären kanssa sopimus avunannosta/Mirja 11

Lapsenlapsien perhe asuu lähellä mutta isä on muualla töissä ja äidillä on yritys/Pirkko 5

Mä en hirveesti jaksa leikkiä, mä annan ruoan ja tommosta/Pirkko 8

Vaari peuhaa lasten kanssa/Pirkko 8

Mummo näkee lapsenlapsia usein ja hoitaa paljon/Susanna 4

Lastenlasten luona leikin niiden kanssa, en tee taloushommia/Susanna 7

Työmatkat mahdollistavat Helsingissä käynnit/Ulla 5

Lomamatkat katotaan että helsinki tulee matkanvarrelle/Ulla 6

Lofoteilla käynti on siirtynyt/Ulla 6

Työmatkoja, lomareissuja, juhannuksia järjestetään isovanhemmouden tahtiin/Ulla 13

Yhteydenpitoa sähköpostilla ja vähän puhelimitse/Pirkko 5

Mummuus ei muuten muuttanut elämää mutta tuli enemmän velvollisuuksia/Pirkko 19

Yhteydenpitoa puhelimitse ja kuvilla netin kautta/Ulla 5

Puhelinlaskut on selkeesti kasvaneet puolin ja toisin/Ulla 5

Nouseeko ajassa joku piste, hetki, kokemus?

Mummoksi tulemisen tieto ja hetki/Airi 14

Ensimmäinen mummoksi tulemisen kokemus/Miimi 4

Hetkiä lapsenlapsen kanssa/Miimi 13

Onko aitoa kohtaamista vai ei/Miimi 13

Mummo shoppaa lapsenlapselle/Miimi 26

Mummon reaktio lapsenlapsen syntymään/Miimi 26

Ensimmäisten lastenlasten syntymä/hulluus tuli/Mirja 1

Miltä tuntui saada eka lapsenlapsi/Pirkko 2

Lapsenlapsen odotusta New Yorkissa/ WTC:n torinit kaatuu/Pirkko 2

Tää on ihana vaihe, pienet asiat viehättää/Ulla 11

Eihän tässä kiirettä, pallo kerrallaan puhuteltiin kun joulukuusta koristeltiin/Ulla 11

Aikajänne muuttuu, hetkessä viivytellään/Ulla 11

Systerillekin sanoin että koeta nyt keskittyä, ottaa aikaa mummouteen/Ulla 13

Kyllä lasten vaatteita alko kattella Prismassa/Ulla 27

